

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

ISTORIA ROMÂNIEI

VICTORIA FORTELOR REVOLUȚIONARE-DEMOCRATICE ÎN ALEGERILE DIN NOIEMBRIE 1946 — MOMENT DECISIV ÎN LUPTA PENTRU CUCERIREA DEPLINĂ A PUTERII

TRAIAN UDREA

INCIDENTUL DE LA IANINA (1938) — UN EPISOD AL RELATIILOR ROMÂNNO-TURCE

CONSTANTIN PARASCHIV

STRUCTURĂRI ÎN REGIMUL PROPRIETĂȚII OBȘTILOR SĂTEȘTI DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA ȘI LA ÎNCEPUTUL VEACULUI URMĂTOR

CONSTANTIN BALAN

CU PRIVIRE LA ÎNCEPUTURILE EVULUI MEDIU ÎN ISTORIA ROMÂNIEI. (II) Premisele procesului de apariție a relațiilor feudale (secolele IV—VIII)

ȘTEFAN OLTEANU

IMPLICAȚII DE ORDIN ISTORIC ALE UNOR SCHIMBURI LINGVISTICE ÎNTRE PROTO-ROMÂNI ȘI UNELE POPULAȚII STRĂINE CU CARE PRIMII AU VENIT ÎN CONTACT ÎN FOȘTA DACIE ÎN PRIMUL MILENIU AL EREI NOASTRE

VIRGILIU ȘTEFĂNESCU-DRĂGĂNEȘTI

ISTORIE UNIVERSALĂ

SITUAȚIA INTERNĂ DIN GERMANIA ÎN VARA ANULUI 1934 ÎN VIZIUNEA DIPLOMAȚIEI ROMÂNEȘTI ȘI A S.U.A.

NICOLAE DASCĂLU

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI ȘI CARTEA ROMÂNEASCĂ
CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

TOMUL 39

1986

OCTOMBRIE

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*redactor șef*), ION APOSTOL (*redactor șef adjunct*); NICHITA ADĂNILOAIIE, LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIȚĂ, VASILE LIVEANU, AUREL LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ȘTEFAN OLTEANU, POMPILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 180 lei. În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ROMPRES-FILATELIA Departamentul Export-Import-presă P.O. Box 12—201. Telex 10376 prsfir—București, Calea Griviței nr. 64—66.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de Redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an

Adresa Redacției :

www.dacoromanica.ro

71247 — București, tel. 50.72.41.

REVISTA DE ISTORIE

TOM 39, NR. 10
octombrie 1986

SUMAR

ISTORIA ROMÂNIEI

- TRAIAN UDREA, Victoria forțelor revoluționare-democratice în alegerile din noiembrie 1946 — moment decisiv în lupta pentru cucerirea deplină a puterii 933

★

- CONSTANTIN PARASCHIV, Incidentul de la Ianina (1905) — un episod al relațiilor româno-turce 947
- CONSTANTIN BĂLAN, Structurări în regimul proprietății obștilor sătești din Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și la începutul veacului următor 962
- ȘTEFAN OLTEANU, Cu privire la începuturile evului mediu în istoria României. (II) Premisele procesului de apariție a relațiilor feudale (secolele IV—VIII) 982
- VIRGILIU ȘTEFĂNESCU-DRĂGĂNEȘTI, Implicații de ordin istoric ale unor schimburi lingvistice între proto-români și unele populații străine cu care primii au venit în contact în fosta Dacie în primul mileniu al erei noastre 996

ISTORIE UNIVERSALĂ

- NICOLAE DASCĂLU, Situația internă din Germania în vara anului 1934 în viziunea diplomației românești și a S.U.A. 1008

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

- Prezan — memorialistul (I) (*Ion Pavelescu, Adrian Pandea, Eftimie Ardeleanu*) 1023

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

- Sesiunea științifică anuală a Institutului de istorie „N. Iorga” (*Mihai Oprîșescu*); Sesiunea științifică a Academiei „Ștefan Gheorghiu”; Contribuții privind istoria României și universale (*Constantin Mocanu*); Călătorie de studii în U.R.S.S. (*Marieta Chișer*) 1031

www.dacoromanica.ro

CARTEA ROMĂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

PAUL PĂLTĂNEA, <i>Viața lui Costache Negri</i> , Edit. Junimea, Iași, 1985, 279 p. + un arbore genealogic (<i>Dan Berindei</i>)	1037
VALENTIN BORDA, <i>Călători și exploratori români</i> , Edit. Sport-Turism, București, 1985, 501 p. (<i>Paul Cernovodeanu</i>)	1038
* * * Székely Oklevéltár (Diplomatariul secuiesc), seria nouă, vol. II, editat de Demény Lajos și Pataki Jozsef, Edit. Kriterion, București, 1985, 440 p. (<i>Șarolta Solcan</i>)	1041
ISMET DËRMAKU, <i>Rilindja Kombëtare Shqiptare dhe kolonitë shqiptare të mërgimit në Rumani dhe në Bullgari</i> (Renașterea Națională Albaneză în coloniile albanezilor emigrați în România și Bulgaria), Prishtinë, 1983, 458 p. (<i>Gelcu Maksutovici</i>)	1042
ARVO TERING, <i>Album academicum der Universität Dorpat (Tartu) 1632—1710</i> , Tallin, „Valgus”, 1984, 526 p. (<i>Iacob Mârza</i>)	1044
OLIVIER GRUSSI, <i>La vie quotidienne des joueurs sous l’Ancien Régime à Paris et à la Cour</i> , Hachette, Paris, 1985, 257 p. (<i>Mihai Manea</i>)	1045

REVISTA DE ISTORIE

TOME 39, N° 10
octobre 1986

SOMMAIRE

L'HISTOIRE DE ROUMANIE

- TRAIAN UDREA, La victoire des forces révolutionnaires-démocratiques au cours des élections de novembre 1946 — moment décisif dans la lutte pour la conquête totale du pouvoir 933
- ★
- CONSTANTIN PARASCHIV, L'incident de Janina (1905) — un épisode des relations roumano-ottomanes 947
- CONSTANTIN BĂLAN, Modifications structurelles dans le système de la propriété des communautés villageoises de Valachie pendant la seconde moitié du XVIIe siècle et au début du siècle suivant 962
- ȘTEFAN OLTEANU, À propos des débuts du moyen-âge dans l'histoire de la Roumanie. (II) Les prémisses du processus de l'apparition des relations féodaux (IVe—VIIe siècles) 982
- VIRGILIU ȘTEFĂNESCU-DRĂGĂNEȘTI, Implications d'ordre historique de divers échanges linguistiques entre les proto-roumains et certaines populations étrangères avec lesquelles les premiers sont venus en contact dans l'ancienne Dacie pendant le premier millénaire de notre ère 996

HISTOIRE UNIVERSELLE

- NICOLAE DASCĂLU, La situation intérieure d'Allemagne à l'été 1934 dans la vision de la diplomatie roumaine et des U.S.A. 1008

MÉMOIRES, CORRESPONDANCE, NOTES

- Prezan — le mémorialiste (I) (*Ion Pavelescu, Adrian Pandea, Eftimie Ardeleanu*) . . . 1023

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

- La session scientifique annuelle de l'Institut d'histoire „N. Iorga” (*Mihai Oprifescu*) ; La session scientifique de l'Académie „Ștefan Gheorghiu” ; L'apport concernant l'histoire de Roumanie et universelle (*Constantin Mocanu*) ; Voyage d'études en U.R.S.S. (*Marieta Cioba*) 1031

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

PAUL PĂLTĂNEA, <i>Viața lui Costache Negri</i> (La vie de Costache Negri), Edit. Junimea, Iasi, 1985, 279 p. + un arbre généalogique (<i>Dan Berindei</i>)	1037
VALENTIN BORDA, <i>Călători și exploratori români</i> (Voyageurs et explorateurs roumains), Edit. Sport-Turism, București, 1985, 501 p. (<i>Paul Cernovodeanu</i>)	1038
* * * Székely Oklevéltár (La Diplomatie sicule), nouvelle série, vol. II, édité par Demény Lajos et Pataki József, Edit. Kriterion, București, 1985, 440 p. (<i>Șarolta Solcar</i>)	1041
ISMET DËRMAKU, <i>Rilindja Kombëtare Shqiptare dhe kolonitë shqiptare të mërgimit në Rumani dhe në Bullgari</i> (La Renaissance Nationale Albanaise dans les colonies des Albanais émigrés en Roumanie et en Bulgarie), Prishtinë, 1983, 458 p. (<i>Gelcu Maksutovici</i>)	1042
ARVO TERING, <i>Album academicum der Universität Dorpat (Tartu) 1632 — 1710</i> , Tallin, „Valgus”, 1984, 526 p. (<i>Iacob Mârza</i>)	1044
OLIVIER GRUSSI, <i>La vie quotidienne des joueurs sous l'Ancien Régime à Paris et à la Cour</i> , Hachette, Paris, 1985, 257 p. (<i>Mihai Manea</i>)	1045

VICTORIA FORTELOR REVOLUȚIONARE-DEMOCRATICE ÎN ALEGERILE DIN NOIEMBRIE 1946 — MOMENT DECISIV ÎN LUPTA PENTRU CUCERIREA DEPLINĂ A PUTERII

TRAIAN UDREA

Anul 1946 a fost dominat pe plan politic de campania electorală în vederea alegerilor parlamentare de la 19 noiembrie 1946.

Organizarea primelor alegeri parlamentare după o pauză de peste 8 ani¹, în noile condiții politico-diplomatice survenite în urma terminării celui de-al doilea război mondial și a importantelor mutații produse în starea de spirit, în raportul de forțe pe plan intern și internațional, avea să încheie perioada guvernărilor fără reprezentanță națională parlamentară și să permită noului guvern, ales prin voința națională, să semneze tratatul de pace cu Națiunile Unite ca reprezentant autorizat al poporului român.

O deosebită importanță pentru pregătirea, organizarea campaniei electorale și rezultatul alegerilor a avut-o faptul că guvernul dr. Petru Groza, instalat prin voința forțelor revoluționar-democratice la 6 martie 1945 a rămas la putere, în pofida eforturilor reunite ale coroanei și ale forțelor reacționare interne și internaționale.

În ciuda marilor greutăți economice, agravate de urmările secetei, de lipsa pentru păturile sărace ale populației a unor mărfuri și alimente de larg consum, bilanțul general al primelor 9 luni de activitate a guvernului Groza apărea pozitiv, ca un prim și decisiv succes în direcția consolidării regimului democratic.

Fără a fi putut birui inflația galopantă, obținând doar primele rezultate parțiale în greaua bătălie a reconstrucției economice postbelice a țării, pozițiile guvernului Groza se prezentau la sfârșitul anului 1945 întărite.

În acest sens, rezultatele conferinței tripartite de la Moscova (16—26 decembrie 1945) au constituit o grea lovitură dată speranțelor reacționare din România de a reveni la putere cu ajutorul cercurilor imperialiste. Conferința miniștrilor de externe ai U.R.S.S., S.U.A. și Marii Britanii a căzut de acord în principiu cu menținerea și recunoașterea de către S.U.A. și Marea Britanie a guvernelor democratice din România și Bulgaria cu condiția introducerii simbolice în componența lor a unor delegați reprezentând partidele burgheze aflate atunci în opoziție.

Pentru a se aplica practic, pe teren, hotărârile conferinței de la Moscova, în ajunul Anului Nou 1946, s-au deplasat la București A. I. Vișinski, prim comisar adjunct al poporului pentru afacerile externe ale U.R.S.S., W. A. Harriman și A. K. Keer ambasadorii S.U.A., respectiv Marii Britanii la Moscova.

„Guvernul nostru — afirma cu satisfacție dr. Petru Groza la 4 ianuarie 1946 — rămâne în structura sa actuală și nu este vorba nici măcar de o remaniere, ci va fi numai o întregire cu cite un delegat din partea celor două partide „istorice”².

Ca urmare a consultărilor cu guvernul român și cu conducerile celor două partide istorice, se ajunge la consensul de a fi numiți în funcția de miniștri de stat fără portofolii în guvernul Groza, Emil Hațieganu din partea P. N. Ț.-Maniu și Mihail Romniceanu din partea P. N. L.-Brătianu³.

La 8 ianuarie 1946, regele relua oficial legăturile cu guvernul Groza. Întrunit în noua sa componență, guvernul Groza a discutat, în aceeași zi, într-o ședință extraordinară a Consiliului de miniștri, măsurile ce urmau a fi luate pentru aplicarea hotărârilor de la Moscova.⁴

Deși, la indemnul conducerii celor două partide „istorice”, Emil Hațieganu și M. Romniceanu vor încerca într-o serie de situații să joace un rol de cenzură a activității generale a guvernului Groza, în fapt, prezența lor în guvernul Groza, contestat și considerat nereprezentativ pină în ianuarie 1946, departe de a fi însemnat un succes, marca o grea înfrângere și eșuarea netă a întregii politici desfășurate de cele două partide „istorice” în perioada martie—decembrie 1945 în scopul răsturnării guvernului Groza.⁵

Pe plan constituțional, încetarea „grevei” regale⁶ a avut ca rezultat sancționarea de către suveran a tuturor decretelor legi adoptate și puse în aplicare provizorie prin jurnale ale Consiliului de miniștri în perioada 21 august 1945 — 7 ianuarie 1946.

Pe plan diplomatic, rezultatul cel mai important al acordurilor stabilite la Moscova l-a constituit recunoașterea guvernului dr. Petru Groza (completat cu cei doi miniștri fără portofoliu reprezentând P.N.Ț. -Maniu și P.N.L.-Brătianu) de către guvernele S.U.A. și Marii Britanii în urma unui schimb de note între cele trei guverne.

La 5 februarie 1946, Burton Berry reprezentantul politic al S.U.A. în România și Le Rougetel reprezentantul politic al Marii Britanii remit Ministerului Afacerilor Externe note cu conținut similar prin care comunicau oficial că guvernele lor erau gata să recunoască guvernul român și să ia în considerație persoanele care vor fi indicate în vederea numirii unor reprezentanți diplomatici ai guvernului român la Washington și Londra. La 7 februarie 1946, guvernul român, prin notele de răspuns adresate guvernelor S.U.A. și Marii Britanii și-a manifestat deplina satisfacție a reluării relațiilor diplomatice, fapt care favoriza dezvoltarea raporturilor româno-americane și româno-britanice și crea condiții prielnice participării României la discutarea proiectului tratatului de pace.⁷

Prin recunoașterea și stabilirea relațiilor diplomatice normale cu toate cele 3 mari puteri, precum și cu o serie de alte țări,⁸ România ieșea parțial din izolarea internațională în care fusese menținută datorită dominației fascismului și urmărilor sale; România făcea primii pași, cu încuviințarea guvernelor Națiunilor Unite, de desprindere din situația de stat înviens, de afirmarea pe plan internațional și diplomatic a independenței și suveranității sale de stat și de pe aceste poziții ameliorate a aborda tratativele sale de încheiere a tratatului de pace cu grupul Națiunilor Unite.

Consolidarea pozițiilor interne și internaționale și întărirea coeziunii echipei guvernamentale — ieșită învingătoare din disputa cu cercurile palatului — au permis guvernului să desfășoare o amplă activitate legislativă, să adopte o serie de măsuri în scopul diminuării efectelor nefaste ale secetei și ale ritmului galopant al inflației:

Consiliul superior economic creat la sfârșitul lunii noiembrie 1945, în fruntea căruia fusese desemnat secretarul general al C.C. al P.C.R. Gh. Gheorghiu-Dej, a elaborat un întreg program de readucere treptată a unor sectoare industriale cheie la un volum cit mai apropiat de capacitatea lor maximă de producție.

Faptul că o serie de uzine și întreprinderi industriale din ramurile siderurgică, metalurgică, extractivă, transporturi, industrie ușoară se găseau sub controlul de stat (fie ca proprietate de stat, fie sub forma bunurilor confiscate de la firmele cu capital inamic, C.A.S.B.I.) au permis guvernului, ca prin instituirea unor administratori și delegați desemnați de stat să poată învinge mai ușor sabotajul claselor exploatare⁹. În 1946, se înregistrează astfel sporuri de producție la fontă, oțel (se pune între altele în funcțiune un furnal de 80 tone la Hunedoara) în construcția și reconstrucția unor utilaje, a unor mijloace de transport (în acest sens, se pot cita realizările uzinelor „Malaxa”, „Vulcan”, „Wolf”, „Cugir”, ale Atelierelor C.F.R., șantierelor navale etc.). Pe baza bumbacului importat din U.R.S.S. și Turcia și ca urmare a luării unor măsuri energice de combatere a sabotajului patronilor, prin efortul muncitorimii, industria textilă înregistrează o puternică înviorare. Refacerea căilor ferate afectate de război era în linii mari încheiată.

★

Bătălia pentru victoria în alegeri va domina întreaga scenă a vieții politice a anului 1946, întrucât de soarta alegerilor depindea menținerea și dezvoltarea transformărilor revoluționar-democratice sau dimpotrivă revenirea la vechile rinduieli social-economice și politice antebelice.

Cadrul politic, tactica de urmat, principiile de bază ale programului electoral cu care forțele revoluționar-democratice urmau să se prezinte în alegeri au fost dezbătute în plenara C.C. al P.C.R. din 25—28 ianuarie 1946.

„A câștiga bătălia alegerilor înseamnă a hotări definitiv cursul dezvoltării democratice al țării noastre... aceste alegeri decid soarta democrației în țara noastră”¹⁰. Dar, așa cum au subliniat o serie de vorbitori la plenară, sarcina centrală a P.C.R. era de a pregăti alegerile în așa fel ca ele să ducă la o victorie zdrobitoare a regimului democratic și la înfringerea definitivă a forțelor reacționare în aceste alegeri”¹¹. P.C.R. își propunea să obțină în noul parlament o majoritate absolută pentru partidele și organizațiile revoluționar-democratice care să permită desfășurarea în ritm accelerat a procesului transformărilor revoluționar-democratice în România fără a putea fi stinjenite de opoziția forțelor reacționare din afara guvernului dar și de eventualele defecțiuni sau împotriviri din partea grupării liberale tătăresciene participantă la guvernare¹².

În acest context și în această conjunctură, însăși bătălia pentru redresarea economică a țării, precum și pentru obținerea unui tratament cit mai favorabil la conferința de pace erau legate și se condiționau reciproc pe plan intern cu bătălia pentru câștigarea alegerilor parlamentare.

Pornind de la raportul și regrouparea forțelor politice după 23 August 1944 și îndeosebi după 6 martie 1945, plenara a apreciat că principalul și cel mai redutabil adversar în campania electorală avea să fie P.N.Ț-Maniu și de aceea asupra acestuia trebuia îndreptat focul principal, că trebuiau depuse eforturi pentru ruperea din acest partid a tuturor aderenților care puteau fi câștigați de partea forțelor democratice.¹³ P.C.R. a considerat că în condițiile interne și internaționale existente și ținând seama de sarci-

nile viitoare de guvernare trebuia ca forțele politice participante la guvernare să prezinte liste comune.¹⁴ La sfârșitul lunii ianuarie 1946, C.C. al P.C.R. a prezentat conducerii P.S.D. propunerea ca cele două partide să se prezinte pe aceeași listă în alegerile viitoare reunite într-un bloc al partidelor democratice cu celelalte partide și organizații participante la guvern.

Propunerea P.C.R. urmărea să determine revizuirea hotărârii provizorii luată de conferința generală a P.S.D. din 1—3 decembrie 1945 de a participa singur la alegeri¹⁵.

În ședința plenară a C.C. a P.S.D. din 9—10 februarie 1946, punctul central pe ordinea de zi a fost poziția P.S.D. față de propunerea P.C.R. ca toate forțele democratice participante la guvern să meargă în alegeri pe o listă comună. La sfârșitul ședinței, s-a adoptat cu majoritate de voturi (19 din 29) hotărârea de principiu a Comitetului Central al P.S.D. de a se reveni asupra deciziei din 1—3 decembrie 1945, în sensul participării P.S.D. la alegeri împreună și pe aceeași listă cu celelalte forțe democratice.¹⁶ Această nouă hotărâre urma să fie supusă aprobării unui congres extraordinar P.S.D., care a fost convocat pentru data de 10 martie 1946. Desfășurând o activitate atentă și energică și beneficiind de prezența în guvern a unor membri ai săi (Șt. Voitec, Lothar Rădăceanu, Tudor Ionescu) aripa de stînga din conducerea P.S.D. a reușit să asigure prezența în majoritate covârșitoare pentru viitorul congres a unor delegați care sprijineau necondiționat politica de F.U.M. și tactica participării la alegeri pe liste comune cu comuniștii și celelalte forțe democratice.¹⁷

În urma raportului prezentat de Ștefan Voitec, majoritatea delegaților s-au pronunțat în favoarea listei unice¹⁸. C. Titel Petrescu și adepții liniei sale de pactizare cu partidele burgheze reacționare, puși în netă inferioritate, n-au vrut să accepte înfringerea, au părăsit lucrările congresului și rîndurile P.S.D. constituindu-se în grupare separată sub denumire de partid social-democrat independent. „Congresul extraordinar al P.S.D. ținut în ziua de 10 martie 1946 — se arăta în rezoluția adoptată la închiderea lucrărilor — a hotărît cu majoritate de voturi (232 voturi, fiind 29 contra, 60 abțineri), participarea, în viitoarele alegeri parlamentare, în cartel electoral cu partidele și organizațiile care au constituit, la 6 martie 1945, guvernul dr. Petru Groza”¹⁹.

Hotărârea congresului extraordinar P.S.D. s-a bucurat de largă azeziune a organizațiilor partidului care au condamnat cu severitate acțiunea revizionistă a grupului C. Titel Petrescu-Anton Dimitriu.²⁰

În ședința plenară din 13—14 februarie 1946, comitetul executiv al Frontului Plugarilor a decis în unanimitate acceptarea propunerii P.C.R. de participare în alegeri pe liste comune a tuturor forțelor politice ce intraseră în componența guvernului Groza la 6 martie 1945.²¹

Încă cu ocazia congresului extraordinar al Uniunii Patrioților din 10—12 ianuarie 1946, care decisese transformarea sa în partid național popular²², s-a adoptat hotărârea de principiu ca noul partid să acționeze în front comun cu celelalte forțe democratice (noua conducere a P.N.P. va confirma în cursul lunii martie azeziunea sa pentru participare în alegeri pe liste comune). În cursul lunii aprilie, aderă la ideea listelor comune atât Partidul Național Țărănesc-Anton Alexandrescu cit și Partidul Național Liberal - Gh. Tătărăscu. Prezentarea în alegeri pe o listă comună cu celelalte formațiuni guvernamentale a iscat o serie de frământări și discuții prelungite în cadrul P.N.L. - Tătărăscu, P.C.R. și celelalte partide și

organizații democratice au înțeles să nu forțeze mina partenerului lor de guvernământ aminind constituirea noii grupări electorale pînă cînd curentul favorabil participării în alegeri alături de forțele revoluționar-democratice din sinul P.N.L.-Tătărăscu, a cîștigat de partea sa majoritatea covârșitoare a cadrelor de partid. Cînd, în sfîrșit, la 28 aprilie 1946 are loc ședința plenară extraordinară a C.C. al P.N.L. - Tătărăscu, rezoluția participării în cartel electoral cu toate celelalte partide și organizații democratice guvernamentale a întrunit 102 voturi, față de 31 contra și 2 abțineri ²³. În urma acestei rezoluții, s-a putut trece într-un ritm accelerat la definitivarea platformei-program a B.P.D. Odată realizat consensul tuturor partidelor participante la guvern de a se prezenta pe liste comune la viitoarele alegeri parlamentare, din inițiativa P.C.R., după o serie de convorbiri și dezbateri fructuoase, la 17 mai 1946 a avut loc constituirea Blocului Partidelor Democratice. În B.P.D. intrau : P.C.R., P.S.D., P.N.L.-Tătărăscu, P.N.Ț.-A. Alexandrescu, Frontul Plugarilor, P.N.P., Confederația generală a muncii precum și numeroase organizații de masă profesionale, cultural-științifice, de femei, tineret etc.

În comunicatul care anunța constituirea B.P.D. se arăta că partidele care alcătuiau Blocul Partidelor Democratice, își vor pune toate mijloacele în comun pentru cîștigarea victoriei în alegeri și pentru realizarea programului de guvernare cuprins în platforma-program. ²⁴

La 20 mai 1946, în urma discuțiilor purtate între formațiile constituite în B.P.D., se dă publicității platforma-program a Blocului Partidelor Democratice care cuprindea obiectivele economice și social-politice care urmau să fie realizate după victoria în alegeri a B.P.D. ²⁵.

„Partidele democratice, care au alcătuit guvernul dr. Petru Groza, adus la cirna țării prin voința liber exprimată de către masele populare — se arăta în preambulul Platformei program B.P.D. — conștiente de marea răspundere ce o au în fața poporului și viitorului țării au hotărît să reînnoiască acordul de colaborare, să constituie Blocul Partidelor Democratice și să se prezinte în alegerile generale pe o singură listă și cu un program comun, în vederea continuării și desăvîrșirii operei de refacere și democratizare a țării începute la 6 martie 1945” ²⁶

Venind în întîmpinarea unor parteneri de coaliție (în primul rînd a tătărăscienilor) și a unei părți a opiniei publice, adeptă încă a formei de stat monarhice, în platforma B.P.D. figura „asigurarea regimului democratic și a suveranității depline a statului român în cadrul monarhiei constituționale”.

Apreciind primele rezultate, întreaga legislație social-economică adoptată sau în curs de adoptare pînă la alegeri doar ca „începutul operei de refacere”, B.P.D. își manifestă hotărîrea de a-și concentra după alegeri „toate forțele în vederea refacerii țării și a ridicării bunei stări materiale a populației în primul rînd prin mărirea producției (subl. ns. — T.U.) atît în industrie cît și în agricultură”.

Sub înrîurirea directă a tezelor Conferinței naționale a P.C.R. (semn al rolului important jucat de reprezentanții P.C.R. în elaborarea proiectului și în definitivarea platformei program), capitolele privind politica socială, economică și financiară apreciau ca decisive pentru redresarea cît mai rapidă a situației economice mobilizarea resurselor interne (capacitatea de producție, forța de muncă), iar în perspectivă valorificarea superioară a materiilor prime industriale existente în țară (petrolul, gazul metan, sarea, cărbunele, materiile prime din agricultură etc.).

Ținând seama de rolul de frunte pe care îl avea muncitorimea manuală și intelectuală de toate categoriile în marea operă de refacere economică, de reconstrucție a țării și de consolidare a democrației, urmau să fie asigurate — se arăta în platformă — „condițiuni de dezvoltare corespunzătoare, desăvârșind în spirit democratic întreaga legislație a muncii, pentru muncitorii manuali și intelectuali”.

Platforma-program B.P.D. prevedea că „gospodăria țărănească, având la bază proprietatea individuală asupra pământului va fi apărată și întărită. Se vor înmîna titlurile de proprietate în timpul cel mai scurt noilor împroprietăriți”.

Relevînd rolul deosebit de important pe care avea să-l aducă sporirea și diversificarea producției agricole pentru întreg procesul redresării economice a țării, pe lângă o serie de măsuri pentru încurajarea producției agricole, Platforma-program a B.P.D. cuprindea și un șir de măsuri în sprijinul țărănimii.

În acest scop, Platforma prevedea să se ia măsuri pentru a împiedica trecerea pământului din mîinile țărănilor muncitori în cele ale speculanților sau cămătarilor, distribuirea unor loturi de casă țărănilor săraci care nu fuseseră împroprietăriți, reglementarea taxelor de pășunat, fixarea unor impozite și taxe agricole progresive, prin favorizarea îndeosebi a gospodăriilor țărănești în suprafață de cel mult 3 ha. la șes sau 4 ha la munte.

Se stabilea ca un principiu călăuzitor în politica economică de sprijinire a țărănimii, luarea unor măsuri „pentru a se așeza o cumpănă dreaptă între prețurile agricole și prețurile mărfurilor industriale, aprovizionînd țărăni prin cooperative cu unelte și produse industriale la prețurile oficiale și desfăcîndu-le produsele în condițiunile cele mai avantajoase pentru ei”.

Se prevedea, de asemenea atragerea meseriașilor, micilor industriași liber profesioniștilor, comercianților în opera de asanare economico-financiară pentru asigurarea unor produse de larg consum în cantități sporite.

Categoriile cele mai greu încercate de urmările războiului (invalizii, văduvele și orfanii de război și sinistrații) urmau a se bucura de o grijă specială din partea statului.

Prin consens, s-a decis trecerea la o politică mai democratică în alcătuirea bugetului (sporirea cuantumului impozitului direct în totalul veniturilor statului, introducerea sistemului impozitului pe venit progresiv, concomitent cu reducerea treptată a ponderii taxelor și impozitelor indirecte). Se preconiza însănătoșirea finanțelor publice prin echilibrarea bugetului statului, ceea ce implica renunțarea la practica inflaționistă, a recurgerii la noi emisiuni financiare fără acoperire. Platforma B.P.D. stipula că se vor „lua toate măsurile pentru întărirea monedei naționale, pentru lichidarea treptată a inflației”.

În ceea ce privește sistemul de finanțare a producției și circulația mărfurilor, al asigurării mijloacelor necesare refacerii și dezvoltării economiei naționale, însănătoșirii monedei naționale, Platforma prevedea etatizarea Băncii Naționale a României cu despăgubirea particularilor deținători de acțiuni. Această ultimă prevedere din programul economic al B.P.D. permitea guvernului să preia sub controlul său și să dirijeze conform politicii sale economice întreg procesul redresării economice și financiare a țării, pregătea o serie de măsuri de îngrădire a tendințelor speculative ale cercurilor de afaceri capitaliste.

În domeniul învățămîntului, Platforma prevedea „asigurarea învățămîntului, primar gratuit și obligatoriu, generalizarea pe tot cuprinsul țării a gimnaziului unic, cu gratuitate pentru toți elevii lipsiți de mijloace materiale”. Pe linia democratizării învățămîntului de toate gradele se înscriseră „acordarea de înlesniri pentru studii secundare și universitare elementelor înzestrate fii de muncitori, țărani, intelectuali, dar lipsite de mijloace materiale, prin ajutoare, burse, cantine, cămine.”

Perfectarea acordului tuturor partidelor și organizațiilor democratice, care constituiseră cabinetul dr. Petru Groza la 6 martie 1945 de a participa unite la viitoarele alegeri parlamentare a avut efecte pozitive și asupra continuității operei de guvernare.

Pe plan extern, paralel cu restabilirea contactelor diplomatice și a relațiilor economice cu o serie de țări preocuparea principală a guvernului a fost elaborarea documentelor și apărarea intereselor României în fața conferințelor miniștrilor de externe convocate în cursul anului 1946 în vederea încheierii tratatului de pace, care avea să scoată țara de sub statutul provizoriu al convenției de armistițiu și s-o înscrie cu drepturi egale în rîndul Națiunilor Unite.

În prima fază a discuției proiectului de tratat de pace cu România, reprezentanții guvernului român nu au fost invitați să-și spună punctul lor de vedere ²⁷. În ședința din 7 mai 1946 conferința miniștrilor de externe a marilor puteri aliate luînd în discuție problema frontierelor de stat ale României a declarat nul și neavenit dictatul de la Viena dînd astfel, o consfințire diplomatică actului bilateral româno-sovietic din martie 1945 de restabilire a frontierei româno-ungare existentă înainte de dictat. Totodată se confirmau modificările teritoriale intervenite între guvernele român și bulgar, român și sovietic în vara anului 1940.

Problemele economice, în fapt problema fixării definitive a cuantumului total al despăgubirilor pe care România urma să le plătească țărilor învingătoare a constituit obiectivul fundamental al dezbaterilor celei de a doua conferințe de pace desfășurate tot la Paris între 29 iulie—10 octombrie 1946 la nivelul miniștrilor de externe al marilor puteri aliate ²⁸.

Deși reprezentanții poporului român nu erau în continuare invitați să-și expună punctul lor de vedere, guvernul român folosind toate canalele și mijloacele diplomatice ce-i stăteau la dispoziție, a desfășurat o vie activitate de informare a opiniei publice internaționale, a guvernelor marilor puteri asupra poziției sale.

Din însărcinarea guvernului român reprezentantul diplomatic al guvernului român la Londra, Richard Franasovici a alcătuit o comisie română de diplomați și experți sosiți din țară în vederea cunoașterii preliminare a clauzelor economice și politice, a expunerii oficioase a punctului de vedere românesc asupra problemelor dezbătute de conferința miniștrilor de externe.

La 31 iulie 1946, a fost făcut public textul proiectului Tratatului de pace cu România ²⁹.

În ciuda contribuției importante pe care România o adusese la înfrîngerea Germaniei hitleriste, la scurtarea războiului în Europa, o serie de clauze (în special economice) ale proiectului de Tratat erau mai rele decît cele convenite la 12 septembrie 1944, data semnării convenției de armistițiu. Preambulul proiectului de Tratat după ce arăta că ieșirea din războiul hitlerist și alăturarea ei războiului antihitlerist deschidea perspec-

tiva încadrării României în concertul națiunilor unite, conținea o inadvertență (se aprecia că participarea României la războiul antihitlerist începuse doar odată cu semnarea convenției de armistițiu, deci abia la 12 septembrie 1944) și două omisiuni deliberate: prima, nu se specifica că România se găsea în stare de război cu Ungaria încă de la începutul lunii septembrie 1944, iar a doua și cea mai gravă în consecințe nu se recunoștea statutul de cobeligeranță în care România se găsisese de drept și de fapt din primul moment al întoarcerii armelor și al participării sale la războiul antihitlerist.

Aceste „inadvertențe” și „omisiuni” ascundeau de fapt interesul marilor puteri aliate de a-și însuși fără nici o compensație, ca „pradă de război” totalitatea bunurilor și valorilor de orice fel ridicate de pe teritoriul României înainte de 12 septembrie 1944, precum și intenția aceluiași mari puteri de a arunca în sarcina României pretenții economice sporite concomitent cu privarea României de la drepturile ce i se cuveneau de a fi despăgubită fie și parțial de către Germania și Ungaria pentru daunele multiple provocate de aceste țări României.

Situarea României în mod nedrept și nejustificat în categoria țărilor învinse dădea o notă agravantă majorității clauzelor politice și economice ale proiectului de tratat de pace supus spre dezbateră³⁰. În afara caracterului vexatoriu pe care-l conțineau o serie de prevederi cuprinse în proiectul de tratat, menținerea lor în Tratatul de pace definitiv putea provoca și a provocat grave prejudicii de ordin economic-financiar, politic și militar care în esență știrbeau parțial sau total pentru mulți ani drepturile de existență liberă și independență deplin suverană a statului român³¹. În această categorie pot fi cuprinse practic despăgubirile duble sau chiar triple, prevederea aplicării unilaterale, în favoarea cetățenilor Națiunilor Unite, timp de 18 luni, a clauzei națiunii celei mai favorizate pe teritoriul României, continuarea menținerii unor trupe de ocupație în România și după încheierea tratatului de pace etc., cu toate implicațiile ce decurgeau din acestea.

Începînd de la 11 august 1945, în urma invitației primite, o delegație guvernamentală condusă de vicepreședintele guvernului și ministrul Afacerilor externe, Gh. Tătăărăscu va participa și își va expune punctul său de vedere la conferința de pace³¹. În ciuda memoriilor delegației române, a biruit punctul de vedere și acordurile prestabilite între marile puteri. Memoriul și luările de cuvînt ale delegației române din 23 august 1946, 10 și 12 septembrie 1946 privind clauzele economice s-au izbit de asemenea de refuzul conferinței de a trata cu bunăvoință și justețe desideratele guvernului român.

Bătălia grea desfășurată de delegația română, unele eșecuri suferite de ea la Conferința de pace au fost folosite de forțele reacționare din țară și străinătate ca mijloc de denigrare a activității guvernului Groza în ochii opiniei publice interne și internaționale.

Delegația română s-a întors de la Paris la 13 octombrie 1946, în ajunul alegerilor parlamentare cu satisfacția redobîndirii definitive a nordului Transilvaniei, dar cu decepția nerecunoașterii cobeligeranței și celorlalte deziderate care, acceptate, ar fi ușurat în largă măsură dezvoltarea economică și politică independentă a țării.

Modul demn și competent în care interesele României fuseseră apărute de delegația țării noastre la Conferința de pace au fost — în

ciuda campaniei de calomnie a reacțiunii — bine primite de opinia publică din țara noastră, întărind pozițiile și prestigiul politic al Blocului Partidelor Democratice.

Începînd cu anul 1946, dar mai ales după promulgarea la 13 iulie 1946 a noii legi electorale, pregătirile pentru alegerile parlamentare trec pe primul plan al vieții politice interne.

Începînd cu „chemarea P.N.Ț.” către țară din iunie 1946 ³², continuînd cu intensa propagare a anticomunismului prin presă (în special prin „Țărănismul” și „Dreptatea”), principalul partid burghez de opoziție relua într-o combinare eteroclită fragmente din vechiul program de la Cimpulung Muscel din 1935 cu noi teze privind crearea unui „stat țărănesc” care se dorea o cumpănă între „liberalismul” haotic și „totalitarismul” de stînga (ce ar fi condus la un control excesiv din partea statului democratic în dauna proprietății private). În ceea ce privea administrația de stat, P.N.Ț., preconiza deschis lichidarea regimului revoluționar democratic existent și revenirea la vechiul conținut al organelor locale de stat și în primul rînd a organelor de ordine și al armatei, din cadrul cărora în cazul victoriei P.N.Ț. în alegeri urmau a fi eliminate toate „elementele nepregătite, introduse prin călcarea legilor”.

Lansîndu-și programul electoral tîrziu, în a doua jumătate a lunii octombrie 1946, P.N.L.-Brătianu se declara partizanul „armoniei sociale”, a concilierii „frățești” dintre capital și muncă, dintre sat și oraș.

Atît P.N.Ț.-Maniu cît și P.N.L.-Brătianu au folosit campania electorală ca un nou prilej de ațîțare a naționalismului și monarhismului exacerbât, paralel cu apelul făcut marilor puteri occidentale de a interveni în afacerile interne ale României pentru restaurarea democrației burgheze antebelice ³³.

Fără a putea contrapune un program de transformări democratice, forțele reacționare s-au coalizat în ura lor împotriva guvernului democratic într-o critică neconstructivă a tuturor nerealizărilor și dificultăților economice și politice pe care le străbătea țara, pe care le prezentau ca însușese ale guvernului Groza.

Continuînd opera de guvernare, luînd măsuri de atenuare a urmărilor secetei și penuriei unor mărfuri și alimente de larg consum, guvernul Groza, B.P.D. au adoptat o linie democratică și realistă pornind de la premisa că la baza victoriei în alegeri trebuia să stea o vastă operă de lămurire a maselor largi asupra sarcinilor de reconstrucție social-economică și politico-democratică ce aveau să stea în fața poporului român după încheierea tratatului de pace.

La începutul lunii august 1946, Comitetul central electoral al B.P.D. trece la constituirea unor secțiuni de propagandă electorală, la alcătuirea unor echipe de agitatori, la organizarea unor caravane culturale artistice care străbat județele țării în scop de ridicare culturală și politică a maselor.

Concomitent cu munca de îndrumare politică, conform hotărîrilor luate la conferința pe țară a comitetelor electorale B.P.D. din 24—25 septembrie 1946 ³⁴, se ia inițiativa distribuirii primelor titluri de proprietate pentru terenurile dobîndite prin reforma agrară din 1945. Consiliul de miniștri a decis la începutul lunii octombrie 1946 crearea unei comisii internaționale de urgență pentru ajutorarea prin toate mijloacele a regiunii lovite de secetă (C.A.R.S.) ³⁵.

Prin consens, în cursul lunii octombrie, partidele și organizațiile constituite în B.P.D. stabilesc proporțiile și ordinea trecerii pe listă a candidaților fiecărui partid în parte (în principiu, principalele 4 partide guvernamentale P.C.R., P.S.D., Frontul Plugarilor și P.N.L.-Tătă-răscu) li s-au repartizat un număr egal de candidați; celorlalte organizații li s-au stabilit un număr de candidați cât mai apropiat de forța și influența lor politică ³⁶.

Plecînd de la ideia continuității de guvernare, B.P.D. a dat campaniei electorale un caracter net constructiv și mobilizator spre deosebire de forțele reacționare, care — părăsite în masă de foștii lor aderenți — recurg la tactica pregătirii unor provocări singeroase, a unor acte de sabotaj economice, a formării unor comandamente paramilitare cu caracter net antiguvernamental și contrarevoluționar ³⁷.

Printre regiunile în care forțele revoluționar-democratice au reușit să infrîngă manevrele și acțiunile provocatoare ale reacțiunii și să asigure victoria în alegeri a B.P.D. s-au numărat Oltenia și Dobrogea. La începutul anului 1946 în funcție de secretar al regionalei P.C.R. Dobrogea a fost desemnat tovarășul Nicolae Ceaușescu membru al C.C. al P.C.R. În această funcție, tovarășul Nicolae Ceaușescu a imprimat activității politice din regiune o linie fermă și eficientă atît în legătură cu problemele refacerii economice, aprovizionării populației cît și referitor la asigurarea unor condiții de muncă constructivă, pregătirii victoriei în alegeri a B.P.D. în regiune ³⁸.

În cadrul marii adunări populare de la 23 mai 1946, tovarășul Nicolae Ceaușescu a prezentat un larg expozeu asupra conținutului și obiectivelor platformei electorale a B.P.D. subliniînd totodată realizările obținute pînă la acea dată de guvernul dr. Petru Groza ³⁹. În vara anului 1946, tovarășul Nicolae Ceaușescu preia munca de secretar al regionalei P.C.R. Oltenia, fiind desemnat pe listele B.P.D. în județul Olt. În decursul campaniei electorale la Craiova, Caracal, Slatina, în numeroase alte localități în fruntea regionalei P.C.R., tovarășul Nicolae Ceaușescu a condus bătălia pentru cîștigarea alegerilor, pentru victoria zdrobitoare a B.P.D. în județele Olteniei⁴⁰.

La începutul lunii noiembrie 1946, campania electorală trece pe primul plan al activității partidelor și organizațiilor B.P.D.; comandamentele electorale regionale, județene și locale B.P.D. scot din activitate și trimit pe teren zeci de mii de echipe de agitatori electorali care vizitează casă cu casă lămurind populația atît asupra tehnicii de votare cît și cu privire la importanța politică deosebită a votării și asigurării victoriei în alegeri a listelor Blocului Partidelor Democratice.

Sesizate de numeroase note informative din surse diverse asupra intenției P.N.Ț.-Maniu de a organiza cu premeditare o serie de provocări pentru a se dovedi observatorilor străini presupusa lipsă de libertate a membrilor partidelor istorice, guvernul a luat măsuri severe de ordine și pază care să nu permită pătrunderea forțată a unor persoane străine în incinta centrelor de votare, distrugerea sediilor și urnelor de votare. În ciuda acestor măsuri speciale menite să asigure desfășurarea în deplină securitate a alegerilor, ziua de 19 noiembrie 1946 a fost pe alocuri martora unei suite de acțiuni provocatoare împinse uneori pînă la atentate cu arme de foc și grenade și comiterea unor crime barbare. În general, însă în majoritatea covârșitoare a secțiilor de vot, votarea a decurs în perfectă ordine și într-o proporție nemaiîntîlnită în vechile legislaturi. Mobilizate de orga-

nizațiile democratice, în numeroase locuri grupuri de cetățeni au fost conduși sau întâmpinați la vot de echipe de dansatori și cîntăreți dîndu-se un aspect sărbătorec acestui important test al voinței populare.

În ciuda speranțelor cercurilor reacționare că vor cîștiga detașat alegerile, rezultatul acestora a reprezentat în realitate o victorie decisivă a forțelor democratice și progresului: 6 934 588 votanți din totalul de 7 859 212 înscriși au votat în majoritate covârșitoare pentru listele B.P.D.⁴¹. Cele 4 773 689 de voturi acordate listelor B.P.D. au permis trimiterea în parlamentul țării a 347 deputați B.P.D. Cu cele 568 862 voturi ale sale, Uniunea Populară Maghiară a obținut, la rîndul său, 29 de locuri în parlamentul țării⁴². Partidul Național Țărănesc-Maniu a obținut, 33 mandate (12% din voturi), iar P.N.L.-Brătianu doar 3, 7 mandate au fost atribuite unor personalități de vază din lumea științelor-culturii și artei care au candidat ca independenți (G. Enescu, Gala Galaction etc.); Comitetul democrat evreesc a obținut 2 mandate⁴³.

Printre cei 67 de candidați comuniști, aleși deputați în noul parlament figura și cunoscutul militant P.C.R. Nicolae Ceaușescu⁴⁴, 60 la sută din deputații comuniști suferiseră mai mult de 155 de ani de detenție după gratiile Doftanei și Jilavei; numeroși alții luptaseră cu arma în mîină împotriva fascismului în Spania, în mișcarea de rezistență antifascistă din țară și străinătate pe frontul antihitlerist⁴⁵.

Atribuirea unui număr de 376 mandate din totalul de 414 reprezentanților Blocului Partidelor Democratice și U.P.M. a marcat înfrîngerea zdrobitoare a partidelor burgheze de opoziție. Decizia luată de conducerea celor două partide — care contestau valabilitatea rezultatelor alegerilor — ca deputații lor să boicoteze lucrările noului parlament au lipsit clasele exploatatoare de posibilitatea folosirii tribunei parlamentare pentru apărarea intereselor lor.

Totodată, rezultatul alegerilor marca falimentul politic al dizidenței social-democrate de dreapta, Partidul Social-Democrat Independent neobținînd nici un mandat.

În ceea ce privea gruparea lupistă, desprinsă prea tîrziu din P.N.T., pentru a mai avea putința reinchegării fostului curent lupist de centru stînga, deși a reușit să obțină 2 mandate, nu va putea avea și juca — mai ales în urma decesului dr. N. D. Lupu — decît o prezență meteorică pe scena politică a țării.

Victoria obținută de Blocul Partidelor Democratice în alegerile parlamentare din 1946 confirma „baza social-politică largă pe care se sprijinea guvernul democratic, compromiterea și izolarea de mase a partidelor burgheze reacționare, care curînd aveau să dispară din viața politică”⁴⁶.

Noul guvern Groza rezultat din alegeri, deși avea la bază, aceiași grupare de forțe ca și primul guvern Groza, va reprezenta o etapă nouă, distinctă în istoria politică a țării. Făcînd această afirmație nu ne referim la sporirea numărului departamentelor aflate sub controlul direct al celor două partide muncitorești (de la 6 în vechiul cabinet, la 8 în cel nou, respectiv de la 4 subsecretariate de stat la 6) cît la conținutul și orientarea noului program de guvernare B.P.D., care — în pofida rămîinerii în guvern a grupării liberale burgheze — se înscria prin prevederile sale esențiale, ca programul pregătirii condițiilor trecerii la revoluția socialistă.

Etatizarea Băncii Naționale, înființarea și activitatea oficiilor industriale, adoptarea propunerilor P.C.R. din iunie 1947 de redresare economică, caracterul anticapitalist al stabilizării monetare din 15 august 1947, neu-

tralizarea și apoi îndepărtarea din guvern a tătarăscienilor, înlăturarea definitiv din viața țării a principalelor partide și grupări burgheze, abolirea monarhiei și proclamarea republicii vor fi tot atâtea momente de bază ale noii guvernări, dar și ale perioadei de trecere — în urma cuceririi depline a puterii politice de către clasa muncitoare și aliații săi — la revoluția socialistă. Perioada 6 martie 1945 — noiembrie 1946, perioadă de acumulări revoluționare, de făurire și consolidare a puterii revoluționar-democratice a pregătit condițiile necesare ritmului alert, profund și ireversibil al transformărilor revoluționar-democratice ce vor avea loc în 1947.

NOTE

¹ Consultarea electorală din timpul dictaturii regale nu poate fi considerată ca împlinind caracteristicile unei campanii și unor alegeri parlamentare normale, chiar în raport cu sistemul electoral ce funcționase în perioada interbelică (vezi Matei Dogan, *Analiza statistică a „democrației parlamentare” din România*, Edit. P.S.D., București, 1946).

² Dr. Petru Groza, *Articole, cuvintări, interviuri. Texte alese*, 1973, p. 336.

³ Ioan Scurtu, *Din viața politică a României (1926—1947). Studiu critic privind istoria partidului național țărănesc*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1983, p. 522.

⁴ Gh. Țuțui, Gh. I. Ioniță, *Anii tumultuoși ai luptei pentru republică*, Edit. militară, București, 1978, p. 66.

⁵ Ion Scurtu, *op. cit.*, p. 522.

⁶ Gh. Țuțui, *La position de la monarchie dans la vie politique de la Roumanie, août 1944—novembre 1946* în „Revue roumaine d'histoire”, nr. 6/1972, p. 965—966.

⁷ Arh. C.C. al P.C.R., fond 103, dosar 8190/1946, f. 154—155 (textul comunicatului Președinției Consiliului de miniștri cu privire la restabilirea relațiilor diplomatice cu guvernele S.U.A și Marii Britanii); cf. Arh. M.A.E., fond E9, dosar XX, f. 177—179.

⁸ România va restabili relațiile diplomatice sau își va normaliza relațiile procedînd la schimbul de reprezentanți politici cu Franța, Polonia, Cehoslovacia, Olanda, Norvegia, Belgia, Argentina, Iran, Turcia, Iugoslavia, Bulgaria, Italia, restabilind de asemenea consulate sau reprezentanțe și în alte țări.

⁹ Maria Curteanu, *Sectorul de stat în România anilor 1944—1947*, Edit. Acad. R S.R., București, 1974, p. 107, 114—115.

¹⁰ Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 397/1946, f. 10.

¹¹ *Ibidem*, f. 14.

¹² *Ibidem*, dosar. 6/1946; *idem*, fond 103, dosar 8994/1946.

¹³ În această direcție, se produce la 25 ianuarie 1946 părăsirea P.N.Ț. — Maniu de către N. Lupu fost vice. președinte al acestui partid și președinte al organizației P.N.Ț. București. El va reinființa partidul Țărănesc Democrat care va juca un important rol în campania electorală de demascare a manevrelor și activității reacționare a fruntașilor P.N.Ț. — Maniu (vezi, Ion Scurtu, *op. cit.* p. 526).

¹⁴ Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 397/46.

¹⁵ Încă în interviul pe care C. Titel Petrescu îl acordase „Jurnalului de dimineață” din 25 noiembrie 1945 cu privire la alegeri, el anunțase intenția P.S.D. de a se prezenta singur în fața corpului electoral „Voim prin aceasta să asigurăm partidului independența sa, libertatea sa de mișcare”. Reieșea clar că, în fapt, C. Titel Petrescu urmărea desfacerea P.S.D. din F.U.M. și celelalte acorduri de colaborare ce funcționau înlăuntrul și în afara F.N.D.-ului și a guvernului Groza. Hotărîrea P.S.D. din decembrie 1945, adoptată la propunerea unor lideri de dreapta în frunte cu C. Titel Petrescu, a fost motivată prin dificultatea pe care o întîmpina guvernul Groza datorită nerecunoașterii sale de către guvernele american și britanic. P.S.D. intenționa, pentru cazul cînd această recunoaștere ar fi întîrziat pînă la alegerile parlamentare, să candideze singur și în caz de victorie să asigure menținerea la cîrma țării singur sau într-o coaliție de forțe — a P.S.D.-ului. Prin recunoașterea între timp a guvernului Groza de către cele două guverne occidentale, a devenit posibilă rediscutarea și revizuirea hotărîrii adoptate de conferința generală P.S.D. din 1—3 decembrie 1945.

¹⁶ Gh. Țuțui, *Evoluția Partidului social-democrat din România de la frontul unic la partidul unic*, Edit. Politică, București, 1979, p. 95, 104—105.

¹⁷ Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 13/1946, f. 12—94.

¹⁸ „Libertatea”, 13 martie 1945.

¹⁹ Gh. Țuțui, *op. cit.*, p. 113—116.

²⁰ Luând act de declarația scizionistă a liderilor social-democrați de dreapta, conducerea P.S.D. a decis la 17 martie 1946 excluderea acestora din rîndurile partidului (vezi Gh. Țuțui, *op. cit.*, p. 118—119).

²¹ „Frontul Plugarilor” 21 februarie 1946.

²² „România liberă” 11 ianuarie 1946.

²³ „Drapelulul” 30 aprilie 1946.

²⁴ „Scînteia” 22 mai 1946.

²⁵ *Platforma program a B.P.D.* (broșură), Edit. P.C.R., București, 26 p.

²⁶ În continuarea citatelor vezi *Platforma program a B.P.D.*

²⁷ Guvernul român a înaintat totuși, în aprilie 1946 primei conferințe de pace (a miniștrilor adjuncți de externe aliați), care și-a desfășurat lucrările între 20 aprilie — 16 mai 1946 la Paris, un memorandum detaliat din care rezulta împrejurările internaționale nefaste care determinaseră mutilarea teritorială a țării în vara anului 1940 și apoi împingerea ei în războiul hitlelist. Se releva însemnătatea deosebită a cotiturii de la 23 August 1944 și aportul important adus de România în ultima parte a războiului la înfringerea militară a Germaniei hitleriste.

²⁸ Această conferință fusese precedată de ținerea între 16 iunie — 12 iulie 1946, a celei de a doua reuniuni a adjuncților miniștrilor de externe care au pregătit materialele conferinței miniștrilor de externe din iulie—octombrie 1946.

²⁹ Vezi, *Proiect de tratat de pace între Puterile aliate și România*, Tip. „Universul” București, 1946.

³⁰ Vezi pe larg, Ion Enescu, *Politica externă a României în perioada 1944—1947*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979.

³¹ La 12 august 1946, guvernul român publica o declarație prin care își exprima pentru prima oară în public poziția sa față de proiectul tratatului de pace cu România.

³² De fapt, încercînd să devanseze declanșarea oficială a campaniei electorale fixată inițial pentru 2 iunie 1946, P.N.Ț. în replică la marea adunare populară ținută la Blaj, pe Cîmpia Libertății sub auspiciile B.P.D., a organizat o manifestație cu caracter restrins la Ateneu, prilej de agitație antiguvernamentală și antidemocratică. Incidentele provocate de reacțiune la Craiova, Arad și Cluj (manifestațiile șovine antiromânești de la Arad și Cluj, greva studențească de la Cluj, care prin implicațiile lor politice au determinat precizarea într-o plenară a C.C. al P.C.R. a poziției sale față de curentele șovine) anunțau în continuare intenția forțelor reacționare de a provoca în cursul campaniei electorale o atmosferă de insecuritate și tensiune politică.

³³ Pe larg, Mihai Fătu, *Sfîrșit fără glorie. Partidul național țărănesc-Maniu și Partidul național liberal-Brătianu în anii 1944—1947*, Edit. științifică, București, 1972, p. 326 și următoarele.

³⁴ Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 207/1946; cu privire la campania electorală desfășurată de B.P.D., aceeași sursă, dosarele nr. 211, 220, 221, 222, 223, 224 și 225/1946.

³⁵ „Monitorul Oficial”, P. I-a, nr. 237 din 12 octombrie 1946.

³⁶ Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 220/1946, f. 1—92 (vezi conferința pe țară a candidaților B.P.D. din 24 octombrie 1946).

³⁷ În urma unor circulare primite de la Secretariatul general al P.N.Ț., organizațiile locale trec la constituirea unor gărzi paramilitare care urmau să organizeze încă din seara de sîmbătă 16 noiembrie pichete în jurul secțiilor de votare. Se recomanda de asemenea stabilirea „pînă în ziua alegerilor” a unor contacte directe cu comandanții gărzilor militare. „Siguranța alegerilor—se preciza în aceste instrucțiuni—se face împreună și cu membrii sau gărzile partidului național liberal Brătianu și social-democrat Titel Petrescu cu care se va colabora sub comanda unică, în mod local și frățesc, avînd aceleași interese” (subl. ns.). Faptul că din compunerea gărzilor se recomanda a face parte foști ofițeri și subofițeri „devotați curajoși și energici” denota intenția conducătorilor P.N.Ț. — Maniu de a face din aceste gărzi un instrument de intimidare a dușmanilor lor politici (Arh. C.C. al P.C.R. F. 1, dosar nr. 28/1946, passim).

³⁸ „Cuget liber”, 23 și 24 martie 1946: cf. Ion Stoian, *Județul Constanța în contextul istoriei patriei* în „Anale de istorie” nr. 5/1979, p. 60.

³⁹ „Cuget liber”, 25 mai 1946.

⁴⁰ Pe larg, despre aceasta, în ziarul „Înainte” din lunile iulie—noiembrie 1946; cf. Romus Dima, *Contribuții la studierea mișcării muncitorești din Oltenia*. Edit. „Scrisul românesc”, Craiova, 1977, p. 269—271; Elena A. Bărbulescu, *Lupta maselor populare în revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă. Județele Olt și Romanați, 1944—1947*, București, Edit. Politică, 1979, p. 135—141, 145, 153.

⁴¹ Participanță încă din 1934 la toate alianțele politice ale P.C.R. Uniunea Populară Maghiară (fostul Madosz) a prezentat totuși liste separate în alegeri pentru a obține un număr sporit de voturi în favoarea forțelor democrat-revoluționare în localitățile cu majoritate maghiară. După alegeri, deputații U.P.M. vor participa alături și împreună cu deputații B.P.D. la activitatea legislativă de continuare a procesului transformărilor revoluționare-democratice interne prevăzute în programul de guvernare B.P.D.

⁴² La 13 februarie 1947, Uniunea Populară Maghiară aderă la Blocul Partidelor Democratice, un reprezentant al său intrând în guvern ca subsecretar de stat pentru Naționalități („Scinteia”, 15 febr. 1947).

⁴³ „Scinteia”, 23 noiembrie 1946; cf. „Monitorul oficial”. Partea III-a, 4—5—6 decembrie 1946 (dezbaterile din cadrul primei ședințe de constituire a parlamentului).

⁴⁴ „Scinteia”, 24 noiembrie 1946, p. 3.

⁴⁵ Idem, 30 noiembrie 1946, p. 1—2.

⁴⁶ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*, vol. I, Edit. politică, București, 1968, p. 385.

LA VICTOIRE DES FORCES RÉVOLUTIONNAIRES- DÉMOCRATIQUES AU COURS DES ÉLECTIONS DE NOVEMBRE 1946 — MOMENT DÉCISIF DANS LA LUTTE POUR LA CONQUÊTE TOTALE DU POUVOIR

Résumé

L'année 1946 a été dominée sur le plan politique en Roumanie par la campagne électorale (la première après la guerre) et par le résultat des élections parlementaires du 19 novembre 1946.

Le fait que le gouvernement dr. Petru Groza, installé par la volonté des forces révolutionnaires — démocratiques, le 6 mars 1945, est demeuré au pouvoir en dépit des efforts conjugués de la couronne et des forces réactionnaires intérieures et internationales de la remplacer a présenté une importance particulière pour la préparation des élections, le climat dans lequel elles se sont déroulés et le résultat même de celles-ci. La campagne électorale a engendré des affrontements relativement nombreux tant en ce qui concerne le coalition gouvernementale — relativement surtout quant à la décision que toutes les formations gouvernementales figurent sur des listes communes de candidats — qu'au sein des partis réactionnaires de l'opposition.

Par suite du congrès extraordinaire du P.S.D., l'aile droite anticommuniste a été écartée du parti. Aussi, quelques leaders du groupement libéral — Tătăărăscu — de gouvernement ont ils quitté ce groupement, revenant à celui libéral de Brătianu. Du parti national paysan — Maniu s'est détaché l'ancien vice-président de ce parti et président de l'organisation du Parti National Paysan de Bucarest, dr. N. Lupu, de même que l'ancienne section „ouvrière” ainsi que de nombreux autres groupements et organisations locales. À la veille des élections, le parti libéral Brătianu groupait un nombre restreint d'adhérents.

Le bloc des partis démocratiques (gouvernementaux) a obtenu la majorité absolue des mandats parlementaires (347 sur 414). En outre, les 29 mandats obtenus par l'Union populaire hongroise, les 7 mandats d'indépendants (G. Enescu, Gala Galaction et autres) ainsi que les deux mandats du Comité démocratique juif appuyaient la politique de gouvernement Groza. L'opposition a obtenu : 33 mandats le Parti National Paysan - Maniu ; 3 mandats le Parti National Libéral-Brătianu ; 2 mandats — le Parti Paysan Démocratie - Lupu).

La victoire écrasante des forces révolutionnaires — démocratiques au cours des élections de novembre 1946 a permis le déroulement à un rythme rapide et irréversible du processus des transformations révolutionnaires qui s'achèvera dans une première étape par la proclamation de la république populaire et la prise par la classe ouvrière et ses alliés de tout le pouvoir politique en Roumanie.

INCIDENTUL DE LA IANINA (1905) — UN EPISOD AL RELAȚIILOR ROMÂNNO-TURCE

CONSTANTIN PARASCHIV

După ce în 1877 — 1878 România s-a găsit în război cu Imperiu Otoman, reușind să-și cîștige independența de stat, relațiile politico-diplomatice s-au îmbunătățit cu acest stat an de an, ajungînd a fi considerate ca un factor de stabilitate în această zonă atît de frămîntată a continentului¹. Cu deosebire spre sfîrșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. XX importante succese în consolidarea pe plan intern și extern obținute de statul român au trezit interesul Imperiului Otoman, pentru stringerea relațiilor cu România, stat ce își afirma în toate ocaziile dorința de a menține pacea și statuquo-ul în Peninsula Balcanică.

Stat mic, aflat la confluența intereselor marilor puteri vecine, România trebuia să ducă o abilă politică externă care să-i permită atît consolidarea poziției sale internaționale, cît și crearea premizelor în vederea desăvîșirii unității național-statale, în condițiile în care cca. jumătate din conaționalii săi se găseau încă sub stăpîniri străine. Atît opinia publică cît și marea majoritate a oamenilor politici din România, aveau privirile ațintite peste Carpați, unde cele peste trei milioane de români duceau o dîrză luptă de rezistență împotriva politicii de deznaționalizare și oprinare socială, promovată de cercurile conducătoare austro-ungare².

Deși nu era situată în Balcani, România, stat dunărean cu ieșire la Marea Neagră, nu se putea dezinteresa de problemele sud-estului european și orientale, în general. După unirea Dobrogei și, mai ales, după construirea podului de la Cernavodă, statul român era interesat în libera circulație pe Marea Neagră și prin strîmtori, pentru dezvoltarea comerțului său. Cercurile guvernante române promovau o politică atentă în sud-estul Europei, acordînd importanță desfășurării evenimentelor legate de spinoasa „Problemă Orientală”.

S-a mai adăugat însă un aspect. Odată cu constituirea statului român modern acesta a devenit, cum era și firesc, centrul spre care gravitau toate ramurile națiunii române, peste granițele impuse de vicisitudinile geopolitice. Către tînărul stat român, mai ales după ce acesta și-a cucerit independența, au alergat, spre a găsi sprijin și ajutor în menținerea naționalității lor, și aromânii din Imperiul Otoman.³ S-a ajuns astfel la situația ca, în raporturile cu Turcia, statul român să tindă a obține, pentru conaționalii săi din Imperiul Otoman, posibilitatea menținerii limbii și culturii lor naționale.

Cu permisiunea autorităților otomane și cu sprijinul material al statului român au luat ființă școli în limba română în centrele mai populate din Macedonia. Guvernul otoman a acordat României dreptul de a numi revizori școlari și profesori pentru aceste școli, dintre creștinii aromâni supuși otomani.

Toate aceste concesiuni fuseseră obținute printr-o îndelungată stăruință și în diverse împrejurări favorabile, însă guvernul român urmărea ca această stare de lucruri să fie consacrată printr-o iradea (decret) imperială care să recunoască oficial pe aromâni, egali în drepturi cu celelalte naționalități nemusulmane din imperiu.

Deși era clar că România, fiind situată la multe sute de km. de Macedonia, nu putea duce o politică de alipire teritorială a populației aromâne și urmărea numai să sprijine libera dezvoltare în limba națională a acestora, totuși Patriarhia din Constantinopol, expresie a intereselor națiunii elene, se opunea recunoașterii aromânilor din Imperiul Otoman. Scopul său era ca, profitând de faptul că aromânii erau de aceeași religie și depindeau de Patriarhie, să-i identifice națiunii elene, cunoscut fiind că mulți dintre ei, datorită unei politici dure, de persecutare a intereselor lor, erau nevoiți, în cele din urmă, a se declara greci. Nu trebuie să uităm că la începutul sec. al XX-lea poporul grec, ca și celelalte popoare din sud-estul Europei, se afla în plină luptă pentru desăvârșirea unității național-statale și eliberarea teritoriilor cu aceeași populație de sub stăpînirea străină. Cum întinse zone geografice la limita dintre aceste popoare aveau o populație aparținând la două sau chiar mai multe etnii, ivirea unor neînțelegeri sau conflicte în etapa istorică respectivă, cu greu s-ar fi putut preveni.

Pe de altă parte, criza internă a Imperiului Otoman se accentua. În primăvara anului 1903 răscoala antiotomană din Macedonia era înăbușită în sine de către armata turcă. Aceasta a oferit un nou prilej marilor puteri să intervină în treburile interne ale Imperiului Otoman, impunând o forță militară a lor la Salonic, cu misiunea de a menține ordinea și a supraveghea introducerea programului de reforme, acceptat și de către autoritățile otomane.⁴ Deși Turcia era cunoscută ca o țară „imobilă”, totuși încercările de reformare a sistemului său intern și de aducere a sa pe calea modernizării au fost mai numeroase, în ultima sută de ani, decît în oricare stat al Europei⁵.

Tulburările tot mai numeroase provocate în Macedonia au determinat guvernul român să trimită, la începutul anului 1903, o circulară către reprezentanții săi diplomați din marile capitale ale Europei, prin care le cerea să aducă la cunoștința marilor puteri poziția României față de situația din Macedonia. În circulară se arăta că guvernul român nu se putea dezinteresa de problemele balcanice deoarece ele „interesează viitorul unei populații numeroase de neam român și echilibrul politic în peninsula”; de asemenea, se exprima opinia că dorința marilor puteri de a vedea îmbunătățită situația naționalităților din Turcia nu se putea mărghini numai la raporturile dintre musulmani și creștini ci era necesar ca ea să „îmbrățișeze deopotrivă raporturile de egalitate ce trebuie să existe între diferitele naționalități creștine”⁶. Prin urmare, se impunea ca marile puteri cît și Turcia să admită dreptul aromânilor de a se situa pe picior de egalitate cu celelalte naționalități din Imperiul Otoman.

Se pare că demersul guvernului român a fost primit cu înțelegere la Constantinopol căci, după cum arată Alexandru Em. Lahovary, reprezentantul României în capitala otomană, atît Tewfik Pașa, ministrul de externe, cît și Ferid Pașa, marele vizir, s-au arătat favorabili doleanțelor românești⁷.

Pentru susținerea, organizarea și afirmarea comunităților aromânilor, mai ales în Epir, era nevoie să se înființeze un consulat român. În acest

sens a depus stăruințe reprezentantul român la Constantinopol și nu fără oarecare încercări, din partea autorităților otomane, de a se tergiversa lucrurile, la începutul anului 1904 noul consulat a putut fi deschis la Ianina. Prin decretul regal nr. 592 din 17 februarie 1904 Al. Pădeanu era numit consul al României în acel oraș, urmînd a-și începe misiunea la 1 martie 1904⁸. Era nevoie de organizarea și afirmarea comunităților aromânilor deoarece, în conformitate cu acordul de la Mürszteg din 1903⁹, reprezentanții ai marilor puteri urmau a prezenta un program de reforme privitor la situația diferitelor naționalități din Imperiul Otoman. Or, aromânii nu trebuiau să rămînă în afara drepturilor ce se așteptau prin aceste reforme.

Intervențiile repetate ale reprezentantului român în capitala otomană nu au reușit să determine guvernul otoman să rezolve definitiv situația recunoașterii aromânilor. Totuși, la începutul lunii martie 1905, marele vizir dăduse dispoziții lui Hussein Hilmi Pașa, inspectorul general al reformelor în Macedonia, să păsească la recunoașterea comunităților aromânilor, numind muhtari (primari) dintre ei și permițîndu-le să figureze ca delegați în consiliile provinciale¹⁰. Și poate că recunoașterea oficială a aromânilor ar mai fi întîrziat încă multă vreme dacă un incident, calificat drept „grav” de către autoritățile de la București, nu ar fi intervenit la Ianina: la 23 aprilie 1905 Osman Pașa, valiul din Ianina, a dispus arestarea a doi revizori școlari aromâni.

Trebuie menționat faptul că valiul din Ianina nu văzuse cu ochi buni înființarea și activitatea consulatului român din acel oraș și căuta a-i împiedica buna sa funcționare. Osman Pașa se bucura de simpatia sultanului, fiind însă într-un ascuțit conflict cu marele vizir, Ferid Pașa; „Familia lui Ferid Pașa are proprietăți în vilaetul Ianina, unde se bucură de o influență însemnată — scria ziarul „Frankfurter Zeitung” — cu toate acestea Osman Pașa s-a grăbit imediat ce a fost numit la Ianina să expulzeze din vilaet pe Sureya Namyk bey, fratele marelui vizir”. În același articol se mai menționa că Osman Pașa „s-a dat de partea grecilor în mod demonstrativ; el e cunoscut în Grecia sub numele de Dimitri-pașa”¹¹.

Veniți de curînd în vilaetul Ianina, în calitate de revizori ai școlilor române din Turcia, Nicolae Tacit și Andrei Balamace, aromâni supuși otomani, au fost convocați, la 20 aprilie 1905, de către locuitorul directorului instrucțiunii publice al vilaetului care, din ordinul lui Osman Pașa, le-a pus în vedere „... să nu ieșiți prin comune ca să revizuiți școlile românești, să nu veniți în contact cu comunitățile românești și să nu mai frecvențați consulatul român”. Această dispoziție s-a luat deoarece — erau informați cei doi — ei nu au un ordin din partea Ministerului imperial al instrucțiunii publice pentru recunoașterea lor ca revizori ai școlilor române, iar ordinul ce-l aveau din partea marelui vizir nu era suficient „deoarece acesta nu e competent în chestiuni școlare”¹².

Îndată după ce revizorii au adus la cunoștința lui Al. Pădeanu, consulul român din Ianina, cele de mai sus, acesta a avut o convorbire cu valiul care i-a confirmat spusele revizorilor și a mai adăugat că el nu recunoaște nici un drept nici consulatului român, nici României de a se amesteca în afacerile școlare sau să aibă vreo înrîurire asupra lor, deoarece atît școlile cît și profesorii și elevii sînt supuși otomani, iar cei doi revizori trebuie să asculte numai de ordinele sale, altfel își propune să-i pedepsească prin închisoare sau expulzare. În zadar consulul român i-a amintit că școlile române din Turcia sînt întretinute de statul român cu acordul

guvernului otoman, că cei doi revizori sînt persoane foarte fidele sultanului, recunoscuți ca revizori școlari prin ordinul viziral nr. 97 din 12 februarie 1905 și că recunoașterea lor în această calitate și de către Ministerul Instrucțiunii publice al imperiului a fost deja obținută de legația română din Constantinopol, urmînd a sosi curînd prin poștă.

Folosindu-se de un incident ce avusese tocmai atunci loc în comuna Băiasa, nu departe de Ianina, unde grecii au încercat să-i împiedice pe aromâni de a-și ține serviciul religios în limba lor și, sub pretextul că cei doi revizori ar fi instigat pe aromânii din acea comună la dezordini, valiul a dispus, la 23 aprilie, arestarea acestora, deși ei nici nu fuseseră în localitatea menționată. Totodată au fost arestați George N. Gogu, profesor de limba turcă, și Ioan D. Manachia, maestru de desen la Școala comercială română din Ianina, împreună cu alți șase fruntași aromâni din comuna Băiasa¹³.

Informat de cele petrecute la Ianina, Al. Em. Lahovary, reprezentantul României la Constantinopol, diplomat abil, bun cunoscător al situației din Imperiul Otoman, a protestat imediat pe lingă marele vizir precum și la Ministerul Afacerilor Străine otoman pentru cele întimplute la Ianina, arătînd că, dacă lucrurile nu vor fi urgent îndreptate, el va fi nevoit să ceară guvernului de la București rechemarea sa. Totodată a semnalat Ministerului de externe de la București această atingere a prestigiului țării prin purtarea valiului de la Ianina precum și faptul că dacă România nu va obține o imediată satisfacție de la guvernul otoman întreg prestigiul și acțiunea sa în susținerea intereselor aromânilor din Turcia se va năru¹⁴. Tot el anunța telegrafic a doua zi, 26 aprilie/9 mai, pe gen. Iacob Lahovary, ministrul afacerilor străine al României, că valiul nu vrea să țină seama de ordinea marelui vizir și propunea ca guvernul român să se adreseze celui german pentru a sprijini acțiunea reprezentantului român la Constantinopol¹⁵.

Cum cei arestați nu au fost eliberați și valiul se menținea pe poziția sa inițială, la 27 aprilie/10 mai, reprezentantul român în capitala otomană primea de la București o telegramă în care i se cerea să protesteze energic la Poartă pentru cele întimplute „să facă să se știe la Poartă că noi vom da acestui fapt urmările cele mai grave, dacă nu ni se va acorda completă satisfacție. Noi cerem : 1. punerea în libertate imediată a revizorilor arestați, 2. o despăgubire pentru pagubele ce ei le-au suferit prin faptul arestării lor ; 3. scuzele valiului ; 4. pentru a evita repetarea unor fapte asemănătoare, noi pretindem, de asemenea, ca o iradea imperială să regleze de o manieră definitivă situația aromânilor din Macedonia, recunoscîndu-le aceleași drepturi de care se bucură celelalte naționalități din Imperiul Otoman¹⁶.

Într-adevăr, a doua zi, 28 aprilie/11 mai, Al. Em. Lahovary a remis lui Tewfik Pașa, ministrul de externe al Turciei, o notă a guvernului român, conținînd cele patru puncte și încheierea că „Dacă Sublima Poartă nu va da României satisfacțiile aci enumerate, guvernul Majestății Sale Regale este decis a da incidentului de la Ianina urmările cele mai grave”¹⁷.

Convins de dreptatea cauzei pe care o susținea, guvernul român și-a dat seama că dacă va reuși să atragă de partea sa unele dintre marile puteri europene va putea să obțină cîștig de cauză în această problemă. Incidentul de la Ianina oferea un bun prilej reprezentanților României de a convinge pe reprezentanții marilor puteri de necesitatea de a se pune capăt tergiversărilor Porții, printr-o definitivă rezolvare a problemei recu-

noaşterii naţionalităţii aromâne. Astfel că, în zilele următoare, o intensă corespondenţă diplomatică are loc între Ministerul Afacerilor Străine din Bucureşti şi legaţiile României din Berlin, Viena, Petersburg, Roma şi chiar Londra şi Paris.

Cel mai sensibil la solicitarea României s-a dovedit a fi fost Berlinul. La 28 aprilie/11 mai, Al. Beldiman, ministrul român în capitala Germaniei telegrafia că, din nefericire, baronul Marschall, ambasadorul Germaniei la Constantinopol, lipsea de la postul său, dar că guvernul imperial german va sprijini demersurile României în capitala Imperiului Otoman „făcându-l să înţeleagă pe Sultan că era în contra propriilor sale interese de a rupe relaţiile cu singurul stat (din Balcani, n.n.) politiceşte sincer favorabil menţinerii statuquo-ului”. În aceeaşi zi, de la Viena, reprezentantul României, Emil Ghika, informa că a fost primit de contele Goluchovski, ministrul de externe al dublei monarhii, căruia i-a expus problema, acesta promiţându-i că va telegrafia „imediat” reprezentantului său la Constantinopol, baronul Calice, pentru a uza de influenţa sa personală la Poartă şi ca decan al corpului diplomatic din Constantinopol „pentru ca cei doi inspectori şcolari ai voştri să fie puşi în libertate şi pentru a sfătui Poarta de a acţiona rapid pentru a nu compromite bunele raporturi pe care Turcia le întreţine cu România”¹⁸. Al. Em. Lahovary transmite însă, la 29 aprilie /12 mai, că a avut o întvedere cu baronul Calice pe care l-a pus în curent cu întreaga problemă: „El mi s-a părut indiferent ca de obicei şi mi-a zis că nu are instrucţiuni. În rest, el pleacă mâine în concediu pentru 15 zile”¹⁹. De la Petersburg, reprezentantul României telegrafia, la 28 aprilie/11 mai, că ministrul de externe al Rusiei, Lamsdorff, căruia îi expusese diferendul la care se ajunsese cu Turcia, i-a promis că va telegrafia ambasadorului său pentru a insista la Poartă spre a se obţine eliberarea persoanelor arestate „ca şi pentru publicarea unei iradele recunoscînd naţionalitatea română”.

Se pare că răspunsurile primite şi mai ales lipsa ambasadorului german de la postul său, cel în care îşi pusese mari speranţe, au determinat o anumită ezitare a lui Iacob Lahovary, ministrul român de externe, căci la 1/14 mai el adresa o lungă telegramă vărului său, Al. Em. Lahovary, la Constantinopol, în care îi atrăgea atenţia că „în acele momente” nu trebuie mers prea departe cu cererile faţă de Turcia. Guvernul român „după o matură chibzuinţă” a ajuns la concluzia că în acele împrejurări ruperea relaţiilor cu Turcia nu ar fi indicată deoarece „este primejdios a sacrifica mult-puţinul ce am dobîndit şi a părăsi o acţiune care, cu toate greutăţile şi reaua voinţă a sultanului, totuşi a progresat, pentru un viitor incert”. Totodată ruperea relaţiilor cu Turcia ar fi însemnat „o schimbare radicală” a orientării politicii româneşti în Balcani, acţiune „care nu este nici pregătită nici studiată așa încît să-i putem prevedea succesul”. Telegrama se încheia cu indicaţia ca, în cazul în care, cu tot sprijinul ambasadorilor la Constantinopol, nu s-ar ajunge la o soluţionare a tuturor cererilor formulate de către guvernul român, Al. Em. Lahovary urma „să declaraţi Porţii că nu sîntem mulţumiţi şi că nu ne vom considera de azi înainte ca legaţi cu Poarta printr-o politică de amicitie. Că depindea de sultan ca această stare de nemulţumire latentă să sfirşească spre a nu produce la un moment dat o încordare definitivă între noi şi Turcia. Văm avea răbdare şi vom laştepta momentul priincios spre a arăta Turciei importanţa amicitiei noastre”²⁰

Mai aproape de locul disputei diplomatice, cu relații în rîndurile corpului diplomatic din Constantinopol și chiar între înalții demnitari otomani, Al. Em. Lahovary, manifestîndu-și surprinderea la indicațiile de moderație venite de la București, era însă de părere că prestigiul țării a fost deja angajat în așa măsură încît „nu mai putem bate în retragere fără să ne diminuăm noi înșine”. Trebuia insistat pe lângă sultan precum și pentru angajarea sprijinului Germaniei „singura în poziție de a ne ajuta eficace astăzi, atît prin prestigiul său cît și prin situația personală a baronului Marschall pe lângă sultan. Italia poate, de asemenea, să ne fie utilă”. El propunea ca guvernul român să stăruie în cererile formulate la Poartă în nota din 28 aprilie, să insiste la Berlin pentru deplin sprijin și să dea întregii acțiuni „un caracter de urgență justificat prin gravitatea incidentului”²¹.

Se pare că în primele momente guvernul otoman, ocupat ca de obicei cu multiplele și complicatele sale probleme ce atingeau interese atît de diverse pe trei continente, nu a dat importanță incidentului de la Ianina, aplicînd în consecință, vechea sa tactică de tergiversare a lucrurilor, în speranța aplanării lor de la sine. Apoi a încercat o manevră diplomatică în sensul de a transfera întreaga problemă la București, dînd instrucțiuni în acest sens lui Kiazim bey, reprezentantul otoman în România. Această tactică fusese însă prevăzută de Al. Em. Lahovary care avertizase din vreme ministerul de externe din București, opinînd că trebuia să se manifeste fermitate în raporturile cu reprezentantul Porții, căruia urma a i se transmite că diferendul se rezolvă la Constantinopol, acolo unde a fost creat²².

Presiunile exercitate de guvernul român asupra lui Kiazim bey la București și la Constantinopol prin reprezentantul său, intervenția ambasadorului german care se întorsese la postul său și, foarte probabil, și ale unora dintre ambasadorii marilor puteri la Constantinopol, în sprijinul cererilor României, încep să aibă urmări. La 3/16 mai Tewfik Pașa i-a făcut cunoscut lui Al. Em. Lahovary că au fost date dispoziții ferme pentru a se permite aromânilor din imperiu să uzeze de limba lor în școli și biserici și că valiul va explica consulului român din Ianina motivele arestării celor doi revizori școlari. Evident că asemenea concesii „verbale” nu erau în măsură a satisface cererile guvernului român, drept urmare însărcinatul cu afaceri român transmite lui Tewfik Pașa că își menține integral punctul de vedere.

O dată în plus s-a înverdat poziția conducătorilor politicii externe austro-ungare care nu erau dispuși a sprijini interesele guvernului român la Constantinopol. A fost suficient să audă de minimele concesii făcute de Tewfik Pașa pentru ca baronul Calice să și informeze la Viena că incidentul româno-turc fusese închis. Drept urmare, Goluchovski transmitea felicitările sale lui Emil Ghika, reprezentantul român la Viena, pentru succesul repurtat căci, adăuga el „punctul slab al problemei era că cei doi revizori sînt supuși turci și nu români” și din nou dădea sfaturi de moderație a acțiunii României la Constantinopol²³.

Informat de poziția Vienei, Iacob Lahovary telegrafia în aceeași zi ministrului său în capitala dublei monarhii să transmită lui Goluchovski că incidentul era departe de a fi închis. Valiul de Ianina a expulzat „manu militari” din vilaetul său pe numiții revizori școlari și pe cei doi profesori ai școlii românești, ceea ce este un mod de a pune în libertate ce nu poate fi admis*. „Noi reclamăm libertatea absolută a revizorilor noștri de a exersa

mandatul lor la Ianina, așa cum ei au fost aulorizați de către marele vizir și de către Ministerul instrucțiunii publice otoman. Noi pretindem scuzele valiului sau destituirea sa. Iar pentru ca astfel de incidente să nu se mai repete, guvernul român pretinde ca o iradea a sultanului să consacre definitiv recunoașterea naționalității române în Turcia. Atita vreme cît aceste cerințe nu vor fi satisfăcute noi nu acceptăm nici o soluție a conflictului și vom merge pînă la ruperea relațiilor diplomatice”²⁴. Cit privește faptul că cei doi revizori nu sînt cetățeni români, ministrul român la Viena trebuia să accentueze că ei sînt într-adevăr supuși otomani, dar totodată au fost numiți de către guvernul român și recunoscuți oficial în calitatea lor de către guvernul otoman.

Telegrame cu un conținut similar au fost trimise și reprezentanților români de la Berlin, Roma și Petersburg, pentru ca aceștia să informeze guvernele pe lingă care erau acreditați.

Este de semnalat poziția guvernului italian față de conflictul român-otoman. Așa cum raporta ministrul român în Italia, Nicolae Fleva, consilierul legației, Duiliu Zamfirescu, (Fleva era imobilizat în pat, în urma unei operații ce suferise) a avut o întrevedere cu Tittoni, ministrul de externe, în cursul căreia i-a adus la cunoștință diferendul și a cerut sprijinul Italiei în această problemă, pentru că, a afirmat Zamfirescu, „dacă nu urmărim scopuri politice, avem dreptul, avem chiar datoria de a ne ocupa de dezvoltarea etnică a acestor latini din Peninsula Balcanică . . . Toate celelalte populațiuni tind a se alipi către cineva, bulgarii către o Bulgarie mare, sîrbii către Serbia, grecii către regatul grec. Numai albanezii și cuțo-vlahii nu năzuiesc către nimeni, ei aspiră unii la o independență mai mult sau mai puțin probabilă, ceilalți la o cultură și o dezvoltare idealmente românească”²⁵. Ministrul de externe italian a apreciat justetea celor afirmate de consilierul legației române și a adăugat că sprijinul Italiei niciodată nu a lipsit României, angajindu-se să dea instrucțiuni corespunzătoare ambasadorului său la Constantinopol.

Chiar a doua zi după vizita consilierului român la ministerul afacerilor străine italian, ziarul *Il Messaggero* publica o telegramă din București, în care se anunța că un ultimatum a fost prezentat de către guvernul român Porții otomane²⁶. Se pare că știrea respectivă îi fusese transmisă chiar de la Ministerul de externe din Roma.

Într-o nouă discuție pe care Zamfirescu a avut-o, de data aceasta cu subsecretarul de stat de externe, Fusinato, acesta, inmanifestîndu-și acordul cu poziția ambasadorului italian la Constantinopol, care era de părere că guvernul român nu trebuia să renunțe la nici una din cererile sale, își arăta surprinderea față de poziția Vienei în această problemă căci — raporta consilierul român — „pare pentru dsa o enigmă și cuprinde o secretă părere de rău că, fiind dată pozițiunea României față cu puterile Triplei Alianțe, Austria ne părăsește la Constantinopol”²⁷. Întrucît și opinia publică italiană s-a arătat favorabilă cauzei românești, la 6/19 mai, deputatul Roberto Galli, fost subsecretar de stat în timpul guvernului Crispi, a adresat o interpelare guvernului în parlamentul italian, întrebînd care este atitudinea acestuia față cu cererile României adresate Porții. Răspunzînd la această interpelare, subsecretarul de stat Fusinato a declarat că guvernul italian „acordă României sprijinul întregii sale influențe la Constantinopol”. Cu această ocazie, în Camera italiană s-a exprimat, prin cuvinte entuziaste, simpatia pentru națiunea română și guvernul său²⁸.

La Constantinopol, ambasadorul Germaniei, Marschall, continua a face demersuri în sprijinul revendicărilor românești. În vederea audienței ce o stabilise la sultan pentru 6/19 mai, el se arăta optimist dar „cum cu turcii trebuie să te aștepți la orice” el întreba pe Al. Em. Lahovary dacă guvernul român a fixat o dată pentru ultimatumul pe care intenționa să-l aducă la cunoștința Porții, căci altfel aceasta, după vechiul obicei, ar fi târăgănat lucrurile fără sfârșit. Reprezentantul român la Constantinopol era de părere ca această dată să fie fixată la 9/22 mai, pentru ca astfel să nu mai aibă loc obișnuita recepție pe care legația română trebuia să o organizeze a doua zi. Căci, după ceremonialul în vigoare în acel moment la Constantinopol, sultanul, marele vizir și ministrul afacerilor externe aveau obiceiul, cu prilejul zilei naționale a statelor acreditate în capitala otomană, să trimită șefilor de misiuni felicitările lor, prin mijlocirea unor înalți demnitari și funcționari ai Palatului și Porții. Generalul Iacob Lahovary era însă de părere ca această dată să fie fixată la 16/29 mai cînd, la Constanța, se inaugura un nou cablu telegrafic*, ocazie cu care, după cum deja îi transmisese lui Kiazim bey, sultanul și Turcia urma a fi cu totul omiși din protocol, dacă pînă atunci România nu va fi obținut satisfacerea cererilor adresate Porții. Cît privea recepția de la 10 mai, ministrul de externe îl autoriza pe Al. Em. Lahovary ca la acea dată să închidă porțile legației, suspendînd orice manifestare ²⁹.

Guvernul otoman încearcă a pune capăt diferendului făcînd noi propuneri atît prin Kiazim bey, cît și prin intermediul reprezentantului Rusiei la Constantinopol, Zinoviev. În principal noile propuneri constau în : 1. Valiul de Ianina era însărcinat a asigura pe consulul României că nici Poarta nici el însuși nu au nici un fel de ostilitate față de guvernul român ; 2. Poarta nu a contestat niciodată cuțo-vlahilor dreptul de a lua parte la alegerile de muhtari, dar ea nu poate constrînge satele cu populație mixtă să-și aleagă funcționarii dintre cuțo-vlahi ; 3. cuțo-vlahii au dobîndit deja dreptul de a avea școli și biserici în limba lor ; 4. inspectorii școlilor românești din Imperiul Otoman vor fi recunoscuți de autoritățile turcești ³⁰.

Ministrul de externe român găsește aceste propuneri nesatisfăcătoare și, de acord cu guvernul său, fixează ca dată a ultimatumului 12/25 mai, anunțînd de acest lucru și cabinetele marilor puteri europene. Mai mult, însărcinează pe Al. Beldiman, ministrul român la Berlin, să întrebe oficial cabinetul german dacă, în cazul ruperii relațiilor diplomatice cu Turcia, guvernul german putea prelua reprezentarea intereselor românești la Constantinopol.

La 7/20 mai reprezentantul român la Petersburg raporta că Lamsdorff, ministrul de externe al Rusiei, a dispus trimiterea unei a treia telegrame către Zinoviev la Constantinopol, în care îi cerea să continue eforturile în vederea rezolvării cererilor românești privind recunoașterea naționalității române din Imperiul Otoman ³¹. Două zile mai tîrziu, ministrul român la Londra transmitea că „este loc de a spera ajutorul guvernului englez pentru obținerea satisfacției la Constantinopol”, iar o telegramă asemănătoare se primea și de la Paris ³².

Incidentul româno-turc atinge punctul său maxim. La 9/22 mai, gen. Iacob Lahovary făcea cunoscut lui Kiazim bey, printr-o telegramă, că guvernul român a fixat data de 12/25 mai pînă la care așteaptă răspuns la nota adresată lui Tewfik Pașa. Nu a mai fost însă necesar a se aștepta acea dată deoarece în aceeași zi, 9/22 mai, Al. Em. Lahovary

transmitea din capitala Imperiului Otoman că „dificultățile care au amenințat un moment de a tulbura relațiile de amicitie tradiționale dintre Turcia și România au fost în întregime aplanate, spre satisfacția celor două state”³³. Într-adevăr, la 10/23 mai ziarele din Constantinopol publicau textul iradei imperiale prin care se recunoștea naționalitatea română din Imperiul Otoman.

Documentul prevedea ca și comunitățile românilor supuși otomani, pe temeiul drepturilor civile de care se bucurau și ceilalți supuși nemusulmani, „să-și poată alege muhtari, în conformitate cu regulamentele în vigoare, așa cum e obiceiul pentru celelalte comunități; membrii români să fie primiți în consiliile administrative; autoritățile imperiale să înlesnească profesorilor numiți de aceste comunități inspectarea școlilor lor și îndeplinirea formalităților prevăzute de legile imperiului pentru deschiderea de noi așezăminte școlare”. De asemenea, se prevedea libera folosire a limbii române în biserică și în școală. În această privință, o „teșcherea”, adresată în aceeași zi Patriarhului Ecumenic de către Ministerul de Justiție și Culte al Imperiului, pune în vedere capul bisericii ca „fără a schimba nimic din dependența aromânilor față de Patriarhul Ecumenic, aceștia nu trebuie să mai fie împiedicați de a-și celebra slujba religioasă prin preoții lor proprii și în limba lor națională, nici de a se sluji de această limbă în învățămînt”³⁴.

Publicarea iradei imperiale a stîrnit un viu entuziasm în rîndurile aromânilor. De asemenea, guvernul român, apreciind înțelegerea manifestată de guvernul otoman, îi transmitea mulțumirile sale pentru acest act și se angaja să stăruie continuu în prevederea unor măsuri menite a îmbunătăți situația musulmanilor din regatul român. Este de semnalat că una dintre urmările acestor măsuri a fost construirea frumoasei moșchi de la Constanța³⁵.

În ședința corpurilor legiuitoare de la București, din 11/24 mai, s-a discutat problema incidentului de la Ianina. Trebuie subliniat faptul că pînă la acea dată nici în parlament și nici în presa din țară diferendul româno-turc nu a fost dezbătut, el neieșind din cadrele strict diplomatice. În ședința Adunării deputaților, Iacob Lahovary, ministrul afacerilor străine, a făcut o scurtă informare asupra incidentului și a modului în care a fost rezolvat. Valiul din Ianina a primit ordin imperial ca în ziua de 10 mai să meargă la consulatul român din Ianina „să dea consulatului nostru explicațiuni asupra faptului întîmplat și să ceară uitarea incidentului”, revizorii școlari vor fi repatriați și reintegrați la Ianina, unde vor funcționa, exercitîndu-și misiunea lor. Sultantul a dat o iradea prin care „cerințele regatului român, urmărite de 25 de ani, au fost realizate. Naționalitatea română este recunoscută în mod definitiv, cu toate drepturile civile, pe picior de egalitate cu toate naționalitățile creștine din Imperiul Otoman. Din această recunoaștere decurge pentru românii macedoneni dreptul egal de a uza de limba lor în biserici, de a avea școli române, de a se constitui în comunități, alegînd muhtari, de a avea reprezentanți în consiliile de administrație ale vilaetelor, de a numi revizori în școlile pe care le au, astfel toate drepturile la viața națională le sunt acum sancționate prin înalta iradea imperială”³⁶.

Ion I. C. Brătianu, reprezentant al partidului liberal aflat în opoziție, a felicitat guvernul român pentru că a acționat în rezol-

varea acestui incident diplomatic, manifestându-și satisfacția pentru „relațiunile noastre amicale cu Imperiul turcesc pe care acest act le asigură și pentru marile interese care reclamă ca ele să fie din cele mai bune”³⁷.

Cum era și firesc, ziarele de la București au reflectat pe larg acest eveniment diplomatic, subliniind bunele relații ce existau și trebuiau continuuate cu Imperiul Otoman. Opinia publică era informată de atitudinea marilor puteri față de interesele guvernului român în această problemă. Astfel, nu a trecut neobservată atitudinea Austro-Ungariei. Ziarul „Adevărul”, într-un articol intitulat „Puterile și diferendul româno-turc”, scria că dubla monarhie ne-a dat un concurs „mai mult pasiv. Concursul activ ni l-au dat Italia și Germania ai căror ambasadori au pus toată trecerea lor pentru ca dreptate să ni se facă. De la Austro-Ungaria însă am fi avut dreptul să ne așteptăm la mai mult decît a făcut această putere de fapt pentru noi”³⁸.

De asemenea, ziare occidentale ca și din statele balcanice au reprodus și consemnat, conform vederilor proprii, știri despre incidentul de la Ianina. Astfel, ziarul german „National Zeitung” publica un articol în care sublinia importanța succesului obținut de guvernul român pentru conașionalii din Turcia: „Apărarea conașionalilor din Balcani este una din îndatoririle cele mai importante ale oricărui guvern român și astfel a și fost întotdeauna apreciată la București... Funcționarii turci se vor răzgîndi pe viitor înainte de a-și exercita vexațiunile în contra unor comunități care se bucură de o protecțiune atît de puternică”. Autorul articolului nu uita să remarce, totodată, semnificația evenimentului pentru poziția României în Balcani: „Să sperăm că acest succes pacific al României va servi de pildă și celorlalte naționalități din Balcani, care au crezut pînă acum că nu-și pot apăra interesele față de guvernul otoman altminterea decît prin vărsare de sînge și revoluțiuni. Bunul exemplu al României a dat deja în ultimele decenii în Balcani oarecare rezultate bune și de aceea sperăm că modul cum regatul a știut și de astă dată să-și apere demnitatea și interesele naționale, cu energie, fără demonstrațiuni inutile și provocațiuni imprudente, va servi ca exemplu și altora”³⁹. Ziarul „Die Post” sublinia necesitatea celor două state, România și Turcia, de a trăi în cea mai perfectă armonie pentru echilibrul în Balcani: „Românismul are un interes primordial în menținerea statuquo-ului otoman în partea sud-estică a Europei de care depinde echilibrul puterilor în Balcani⁴⁰, iar „Berliner neueste Nachrichten” remarca faptul că „Toate marile puteri, fără excepțiune, și mai ales Germania și Italia, au sprijinit cauza română ca fiind dreaptă și în interesul chiar al Turciei”⁴¹.

Presa bulgărească era unanimă în a aprecia că România a știut să își apere interesele și, făcînd o comparație între acțiunea guvernului român și politica bulgară, cerea ca guvernul de la Sofia să urmeze exemplul României. Astfel, „Vecerna Posta” scria că „România obține în opt zile ceea ce noi am obținut în timpuri, după o luptă de cincizeci de ani cu mii de sacrificii”⁴², iar ziarul „Dnevnik”, criticînd politica principelui Ferdinand, nota: „Pe cînd noi am zăpăcit lumea cu zgomotul ce am făcut împrejurul nostru. România lucra liniștit dar sigur pentru ridicarea ei în toate direcțiunile” iar regele României „n-a avut nevoie de a se mișca din palatul său și să se tîrască prin curțile străine pentru a regula afaceri mari de stat. Exemplul României este foarte instructiv”⁴³. Sub titlul „Conflictul turco-român și importanța lui pentru noi” ziarul „Den”, relațînd succesul diplomatic obținut de guvernul român, arăta că Turcia

mai totdeauna a cedat în fața marilor puteri „dar cînd a fost vorba de a se da satisfacțiune legală unei puteri mici și neînsemnate, Turcia s-a opus cu răutate avînd încrederea că nu se poate întrebuița forța în contra ei. Conflictele Turciei cu Serbia, Grecia și Bulgaria s-au sfîrșit întotdeauna liniștit și fără zgomot și totdeauna în detrimentul acestora din urmă”⁴⁴.

Mai interesantă încă apare poziția ziarului „Nov Veac”, organ oficios al guvernului bulgar, care, după ce aprecia obținerea drepturilor de către românii macedoneni, atrăgea atenția marilor puteri că aceasta nu va contribui prea mult la îmbunătățirea soartei naționalității române din Imperiul Otoman, deoarece o iradea sau chiar un tratat valorează prea puțin în Turcia: „Dimpotrivă, aceste drepturi care i se dau acum (naționalității aromâne n.n.) pot servi la complicațiuni mai mari a lucrurilor din Macedonia, căci prin ele se creează drepturi formale unei naționalități mai mult, care va lupta pentru drepturile ei acolo, și unui stat mai mult, care se va interesa și va cere îmbunătățirea stării conaționalilor săi în acea țară”⁴⁵.

La rîndul său, ziarul sîrb „Male Journal”, deplîngînd faptul că, deși a făcut numeroase sacrificii către Turcia și Austro-Ungaria, Serbia nu reușea să-și promoveze interesele sale naționale, cerea ca guvernul de la Belgrad să urmeze exemplul României: „România a dovedit cum trebuie să se poarte cineva cu Turcia. Apoi dacă e vorba, noi avem mai multe mijloace ca să aprindem luleaua turcului decît România”⁴⁶.

Dacă aceasta era aprecierea generală a conflictului diplomatic ce avusese loc între București și Constantinopol, ziarele grecești au văzut în felul cum s-a încheiat diferendul româno-turc, în ciuda faptului că aromânii din Imperiul Otoman nu au solicitat și nu au obținut prin iradeaua sultanului nici un drept în detrimentul celorlalte naționalități din imperiu, o adevărată „vătămare” a drepturilor națiunii elene. Ziarul „Astry” în articolul „Satisfacerea românilor” își arăta adevăratele sentimente: „Să zicem că soluțiunea dată este neplăcută, dureroasă, vătămătoare pentru noi? O credem de prisos. Interesele grecești în Macedonia și Epir au primit o nouă lovitură. Dar neavînd, pentru că nu ne-am îngrijit să avem, forța cerută pentru a impune Porții rezistența contra pretențiunilor constrîngătoare ale statelor din Balcani, să ne înecăm durerea noastră și să ne mulțumim a tăcea”⁴⁷.

★

În cele de mai sus am încercat să prezentăm antecedentele, condițiile în care s-a produs. modul de soluționare și ecoul în epocă al incidentului de la Ianina. Deși diferendul româno-turc nu a luat amploare, fiind rezolvat relativ repede și exclusiv pe cale diplomatică, el își are semnificația sa atît pentru mai buna înțelegere a statutului internațional al României la acea dată, cit și a unor realități din sud-estul Europei, cu deosebire din Imperiul Otoman.

La începutul sec. al XX-lea, România continua să mențină orientarea politicii sale externe către Puterile Centrale⁴⁸. După cum se știe, punctul slab al acestei orientări îl constituia situația românilor din Transilvania, supuși Austro-Ungariei. Dacă în decursul ultimelor două decenii, cu toată solicitarea cercurilor conducătoare de la București, Germania nu a reușit să impună dublei monarhii o atitudine mai conciliantă față de românii ardeleni, cu prilejul incidentului de la Ianina ea a căutat să se arate plină de solicitudine față de interesele românești. Germania își urmărea propriile sale deziderate în această regiune a continentului. Ea avea

tot interesul ca între România și Turcia să se mențină relații amicale și ambele să graviteze către sfera Puterilor Centrale, căci drumul său către Orient trecea și prin București și prin Constantinopol. Pe de altă parte, cercurile conducătoare de la Berlin își dădeau seama de justetea cererilor guvernului român precum și de faptul că Imperiul Otoman nu avea, în realitate, nimic de pierdut prin recunoașterea naționalității române din cuprinsul hotarelor sale. Nu a fost deci prea dificil ca, bazându-se pe poziția pe care o deținea la Constantinopol și pe influența personală pe care ambasadorul său o avea pe lângă sultan, Germania să dea un sprijin eficient guvernului român în rezolvarea incidentului de la Ianina.

Totodată este de semnalat faptul că cercurile conducătoare de la București au știut să-și asigure sprijinul unor mari puteri ale Europei, fără de care credem puțin probabil ca demersul său diplomatic să fi ajuns la scopul propus.

Imperiul Otoman se găsea în plină criză a sistemului său intern. Îndelungata și despotica domnie a lui Abdul Hamid produsese mari nemulțumiri în interior și dăduse loc unor tot mai numeroase și mai insistente intervenții ale marilor puteri în treburile interne ale Porții. Junii turci, cei care peste numai trei ani aveau să dezlănțuie revoluția pentru introducerea constituției și modernizarea structurilor țării, erau indignați de ingerințele marilor puteri în afacerile imperiului⁴⁹. Cu atât mai mult este de înțeles că intervenția României pentru conașionali săi supuși otomani, stat ce pînă nu foarte demult fusese el însuși supus Porții, nu putea fi văzută cu ochi buni în Turcia. Pe de altă parte, este de înțeles că Imperiul Otoman, stat multinațional, era din principiu împotriva ridicării oricărei probleme naționale sau care ar fi putut duce la noi agitații pe această temă. Totuși este de reținut faptul că incidentul diplomatic cu România nu a fost urmarea unui act al guvernului otoman, ci s-a născut din nerespectarea de către valiul din Ianina a ordinelor marelui vizir în legătură tocmai cu situația aromânilor. Al. Em. Lahovary, ministrul român la Constantinopol, cît și dirigenții politicii externe de la București și-au dat repede seama că atitudinea valiului Osman Pașa poate fi exploatată în interesul recunoașterii, de către Poartă, a naționalității aromâne din Imperiul Otoman. Iradeaua sultanului din mai 1905, chiar dacă nu a fost urmată de o schimbare radicală a situației aromânilor supuși otomani, totuși a contribuit la definirea statutului lor în cadrul naționalităților nemusulmane din imperiu. Totodată, decretul imperial menționat se înscrie ca o contribuție, la acea dată, pe linia menținerii și dezvoltării bunelor relații dintre Turcia și România.

Imperiul Otoman avea interes de a menține bune raporturi politice cu România atât datorită loialității aromânilor cît și intențiilor Porții de a implica guvernul de la București în relațiile turco-bulgare.

Considerăm că împrejurările incidentului de la Ianina sînt semnificative și dintr-un alt punct de vedere. Se cunoaște faptul că, odată cu accentuarea interesului manifestat de România, la începutul sec. XX, față de conașionali săi de la sud de Dunăre, s-a încercat să se acrediteze ideea, mai ales în presa greacă, conform căreia acțiunea statului român ar fi fost determinată de către Austro-Ungaria care voia, în felul acesta, să abată atenția guvernului și a opiniei publice românești de la problema românilor ardeleni. Or, din desfășurarea evenimentelor s-a putut constata cu claritate că dubla monarhie nu a sprijinit eforturile guvernului român pentru a obține recunoașterea naționalității române din Turcia. S-a

dovedit astfel, o dată mai mult, inconsistența aserțiunii menționate. Dacă opinia publică, oamenii politici, personalități ale vieții culturale și științifice din România, în anumite limite chiar guvernul de la București, au luat atitudine, în diferite momente, împotriva politicii de deznaționalizare pe care vecini mai puternici și mai amenințători decât Turcia o duceau împotriva elementului român supus lor — este suficient să amintim ecoul în România al mișcării și procesului memorandiștilor ardeleni — cu atât mai mult aceiași factori erau datori a se interesa de soarta românilor sud-dunăreni. Căci Imperiul Otoman era, din acest punct de vedere, mult mai tolerant. Desigur că și situația era diferită: aromânii găsindu-se la sute de km. de granițele statului român, Poarta nu avea a se teme de dezvoltarea conștiinței naționale la supușii săi aromâni. Nu este lipsit de interes să arătăm că preocuparea manifestată în statul român față de românii sud-dunăreni era menită, în același timp, a menține mereu trează conștiința opiniei publice interne, dar și externe, asupra faptului că guvernul de la București se preocupa de toate ramurile neamului românesc, indiferent unde s-ar afla ele. Găsim această strategie exprimată expres în epocă: „ocupându-ne de soarta lor (a aromânilor n.n.) ni se oferea ocazia de a arăta românilor din Transilvania, din Bucovina și din Basarabia că gândul nostru, în taină, mergea și spre dinșii”⁵⁰.

Incidentul de la Ianina ne oferă, totodată, imaginea eforturilor pe care, la acea vreme, un stat mic trebuia să le facă pentru promovarea intereselor sale. S-a văzut, și cu acest prilej, că un asemenea stat numai în măsură în care reușea să-și atragă sprijinul uneia sau al mai multor mari puteri avea motive să speră într-o soluționare pozitivă a demersului său.

Se poate afirma, drept încheiere a rindurilor de mai sus, că modul în care a fost rezolvat incidentul de la Ianina, recunoașterea aromânilor din Imperiul Otoman și sprijinul de care guvernul român s-a bucurat din partea marilor puteri ale Europei în acele împrejurări au contribuit, fiecare în parte și toate la un loc, la creșterea prestigiului României pe plan extern, într-o perioadă de grupare a principalelor state ale continentului în cele două blocuri, ce se vor înfrunța în primul război mondial.

NOTE

¹ N. Ciachir, *Contribuții la istoricul relațiilor româno-turce 1878—1914 în Buletin de studii și referate A.D.I.R.I.*, nr. 5(23). 1970.

² Șt. Pascu, *Făurirea statului național unitar român 1918*, vol. I, Edit. Acad. București, 1983.

³ Pentru detalii privind românii sud-dunăreni vezi studiul lui Nicolae-Șerban Tanașoacă la lucrarea George Murnu, *Studii istorice privilegiate la trecutul românilor de peste Dunăre*, Edit. Acad., București, 1984.

⁴ Jean-Paul Garnier, *La fin de L'Empire Ottoman*, Paris, 1973, p. 78—79.

⁵ Gabriel Hanotaux, *La politique de l'équilibre 1907—1911*, ed. a II a, Paris, 1912, p. 136.

⁶ Al. Em. Lahovary, *Amintiri diplomatice* (Constantinopol 1902—1906), București, 1935, p. 29.

⁷ *Ibid.*, p. 32.

⁸ Arh. B.C.S., fond Saint Georges, Pachet CCXCVIII, dosar 2.

⁹ N. Iorga, *Istoria statelor balcanice în epoca modernă*, Vălenii de Munte, 1913, p. 350.

¹⁰ Al. Em. Lahovary, *op. cit.*, p. 52.

¹¹ „Frankfurter Zeitung” din 15/28 mai, 1905.

¹² Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare Arh. MAE), fond 71, vol. 53, f. 50.

¹³ *Idem*, f. 204; 333.

¹⁴ *Idem*, f. 5.

¹⁵ *Idem*, f. 21.

¹⁶ *Idem*, f. 26.

¹⁷ *Idem*, f. 35.

¹⁸ *Idem*, f. 37.

¹⁹ Idem, f. 41.

²⁰ Idem, f. 76—77.

²¹ Idem, f. 78.

²² Idem, f. 79.

²³ Idem, f. 146.

* Într-adevăr, cei doi revizori au fost expulzați și debarcați la Corfu de unde au trebuit să plece la Brindisi, iar cei doi profesori au fost debarcați la Pireu, fără mijloace pecuniare și fără documente.

²⁴ Arh. MAN., *loc. cit.*, f. 125.

²⁵ Idem, f. 163.

²⁶ „Il Messaggero”, din 2/15 mai 1905.

²⁷ Arh. M.A.E., *loc. cit.*, f. 165.

²⁸ Idem, f. 173.

* Este vorba de inaugurarea unui cablu telegrafic Constanța — Constantinopol, construit cu ajutorul Germaniei și care era menit a face concurență vechiului cablu englez Odesa — Constantinopol.

²⁹ Arh. M.A.E., *loc. cit.*, fila 134—136.

³⁰ Idem, f. 159.

³¹ Idem, f. 158.

³² Idem, f. 205 ; 263.

³³ Idem, f. 215.

³⁴ Al. Em. Lahovary, *op. cit.*, p. 62.

³⁵ Arh. M.A.E., *loc. cit.*, f. 236.

³⁶ Dezbaterile Adunării deputaților, nr. 48 din 16 iunie 1905, p. 744.

³⁷ Idem, p. 743.

³⁸ „Adevărul” din 12/25 mai 1905.

³⁹ „National Zeitung” din 11/24 mai 1905.

⁴⁰ „Die Post” din 13/26 mai 1905.

⁴¹ „Berliner Neueste Nachrichten” din 13/26 mai 1905.

⁴² „Vecerna Posta” din 16/29 mai 1905.

⁴³ „Dnevnik” din 15/28 mai 1905.

⁴⁴ „Den” din 13 26 mai 1905.

⁴⁵ „Nov Veac” din 16/29 mai 1905

⁴⁶ „Male Journal” din 15/28 mai 1905.

⁴⁷ „Asty” din 12/25 mai 1905.

⁴⁸ Șb. Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Aliață la începutul sec. XX 1900—1914*, București, 1977, p. 27—30.

⁴⁹ Maurice Baumont, *L'Europe de 1900 à 1914*, Paris, 1966, p. 129—130 ; vezi și Léon Lamouche, *Quinze ans d'histoire balcanique, 1904—1918*, Paris, 1928, p. 65—66.

⁵⁰ Max Demeter Peyfuss, *Die Aromünische Froge*, Böhlau, 1974, p. 85—95.

⁵¹ Al. Em. Labovary, *op. cit.*, p.28.

L'INCIDENT DE JANINA (1905) — UN ÉPISODE DES RELATIONS ROUMANO-OTTOMANES

Résumé

En même temps avec la constitution de l'Etat roumain moderne, celui-ci est devenu, comme de juste, le centre vers lequel gravitaient toutes les branches de la nation roumaine. C'est vers le jeune Etat roumain que se sont orientés pour y trouver appui en vue de conserver leur nationalité, aussi les Aroumains de l'Empire Ottoman.

Par suite de longs efforts et grâce à des circonstances favorables le gouvernement de Bucarest avait réussi à obtenir de la part de celui ottoman une série de concessions pour les Aroumains, dont la création, avec l'aide matérielle de l'Etat roumain, d'écoles dans les centres les plus peuplés des Aroumains ottomans. Dans le même temps, le gouvernement ottoman a accordé à la Roumanie le droit de nommer des réviseurs scolaires et des professeurs pour ces écoles parmi les Aroumains sujets otto-

mans. Mais à part ces concessions, le gouvernement roumain désirait à obtenir un document formel de la Sublime Porte, par lequel on reconnaisse aux Aroumains, officiellement, l'égalité de droits avec les autres nationalités non-musulmanes de l'Empire. Un acte abusif de l'administration ottomane — l'arrestation par le „vali” de Janina, en avril 1905 — offre au gouvernement de Bucarest la possibilité d'adopter une position ferme, demandant à la Sublime Porte la remise en liberté des inculpés arrêtés, ainsi que la publication d'un décret impérial par lequel les Aroumains de Turquie soient reconnus officiellement, en tant que garantie pour que de tels actes ne se répètent plus. La ferme action diplomatique du gouvernement roumain, l'intérêt majeur manifesté par l'Empire ottoman pour le maintien des bons rapports avec la Roumanie, état qui se prononçait pour le statu-quo dans les Balkans ainsi que l'intervention de quelques représentants des grandes puissances en faveur des doléances de la diplomatie roumaine, tout ceci s'est soldé par la publication le 9/22 mai 1905 du décret impérial par lequel on reconnaissait officiellement les Aroumains de l'Empire ottoman.

Même si le décret de mai 1905 n'a pas été suivi d'un changement radical de la situation des Aroumains, il a contribué à l'établissement du statut de ceux-ci dans le cadre des nationalités nonmusulmanes de l'Empire. Dans le même temps, cet acte s'inscrit comme une contribution, à cette date-là, au maintien et à l'extension des bons rapports entre la Turquie et la Roumanie.

STRUCTURĂRI ÎN REGIMUL PROPRIETĂȚII OBȘTIILOR SĂTEȘTI DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA ȘI LA ÎNCEPUTUL VEACULUI URMĂTOR

CONSTANTIN BĂLAN

ISTORIOGRAFIE

Problematica vieții agrare, situația țărănimii, raporturile ei cu celelalte clase și pături sociale au constituit, treptat, pornind din epoca modernă și mai ales în cea contemporană, preocuparea multor cercetători, a căror investigații s-au oprit, în bună parte, la etapa de până la 1650¹. Implicate de însăși evoluția istoriografiei, de-a lungul procesului de dezvoltare a statului român modern, acestea, începând chiar de la scrierile lui N. Bălcescu și M. Kogălniceanu, au lărgit continuu cadrul informației, al modului de abordare, de cunoaștere a realității lumii satelor. Dar, sub aspectul înțelegerii unor fenomene din viața țărănimii, ele reflectă în bună măsură insuficiența documentației și a unei metodologii de studiu², situația obștilor megieșești, în perioada ce ne preocupă, ca și schimbările ce aveau loc în sfera proprietății moșnenești, în arealul românesc, acum, fiind lapidar înfățișată în lucrările elaborate în secolul trecut³ și chiar în studii apărute după 1900.

Dacă A. D. Xenopol s-a ocupat cu interes de *starea economică a Țării Românești*, în vremea de după domnia lui Matei Basarab și până la aceea a lui Constantin Brîncoveanu, cum încă nu o făcuse nici un istoric până atunci⁴, el nu va avea decît succinte referiri la neconținutul „absorbire a proprietății mici și libere de către cea mare și puternică”⁵

Complexitatea problemelor agrare, dificultățile de viață — tot mai evidente — întimpinate de țărănime către sfîrșitul sec. al XIX-lea și în epoca ce a urmat au condus, cum se cunoaște, la sporirea interesului cercetătorilor timpului, față de trecutul populației rurale.

Este vremea în care și unii fruntași ai mișcării socialiste își vor concentra atenția asupra realităților de odinioară și de atunci a satelor. Chiar în anul întemeierii Partidului Social Democrat al Muncitorilor din România — 1893, și la scurt timp după ce C. Dobrogeanu-Gherea editase broșura despre *Concepția materialistă a istoriei*⁶, pentru a face cunoscută în cercuri mai largi teoria revoluționară, marxistă, despre lume și societate, despre rolul maselor, Ion Nădejde urmărea să dezvăluie căile pe care se constituise marea proprietate la noi, prin acapararea pămîntului megieșilor. Aceasta și explică privirea sa de ansamblu, încă de la începutul studiului, asupra obștilor, cum fusese și aceea de la Cimpulungul Muscelului, ca și considerațiile lui relativ la procesul sărăcirii și căderii în dependență a numeroși locuitori ai satelor⁷.

Nu vom stăruii aici asupra unor puncte de vedere sau informații comunicate de I. Nădejde, care trebuiesc supuse criticii, reflectînd, în parte, și stadiul investigațiilor, insuficiente în epocă pe acest tărîm, fapt învederat sub anumite aspecte și în lucrări elaborate în deceniile următoare de alți cercetători, deși ele se bazează pe o documentare mai largă, în ce privește evoluția proprietății țărănești. Avem în vedere studiile datorate lui A. V. Gidei, R. Rosetti, I. N. Angelescu, Sebastian Radovici, G. Panu⁸, în care datele despre problemele ce se circumscriu temei noastre sînt incidental sau uneori insuficient înfățișate⁹; de aceea nu le vom supune discuției¹⁰.

Prin laborioasa activitate a lui N. Iorga¹¹, dar și prin lucrările publicate de C. Giurescu, I. C. Filitti¹² și C. C. Giurescu¹³, cercetările de istorie a vieții agrare, despre trecutul țărănimii, aveau să se adîncească, ceea ce corespunde însăși orizontului istoriografiei românești din primele decenii ale veacului al XX-lea¹⁴.

Distinsul savant, N. Iorga, va aduce la lumină prin investigațiile sale și prețioase informații privind trecutul unor obștii de moșneni, sursele utilizate de el reflectînd evoluția acestora și în epoca ce ne preocupă¹⁵.

C. Giurescu s-a oprit, printre altele, și asupra termenilor sub care apar citați în documente țărani liberi (megieș, cneaz, judec, moșnean), explicîndu-i în direct raport cu proprietatea și poziția acestora față de obște¹⁶, probleme reluate apoi de C. C. Giurescu, istoricul susținînd însă, fără de temei — ca și înaintașul său — că toți deținătorii de pămînt erau numiți generic, *boieri*, deși purtau „o sumă de alte nume”¹⁷.

În studiile celor doi reputați specialiști s-a subliniat faptul că în a doua jumătate a sec. al XVII-lea, cei mai mulți săteni care fuseseră nevoiți să-și înstrăineze posesiunile erau *țărani neaserviți*; ei lucrau pe moșiile boierești și ale mănăstirilor¹⁸, fapt ce vădește schimbările petrecute în regimul proprietății megieșești.

I. C. Filitti, reluînd discuția în legătură cu proprietarii solului, cu clasele sociale, deși și-a manifestat opoziția față de opiniile istoricilor care au susținut existența, din vechime, a obștilor țărănești, s-a referit totuși la *indiviziunile sătești*¹⁹. Bogatul material documentar utilizat de el pentru veacul al XVII-lea i-a dezvăluit procesul destrămării proprietății indivize, a înjghebării aceleia departajate față de obște, precum și unele transformări ce aveau loc în straturile sociale. De aceea s-a referit la „tragedia” petrecută în rîndul posesorilor de mici loturi de pămînt, aflați sub povara fiscalității și sub incidența creșterii fiefurilor boierimii²⁰.

Investigațiile întreprinse de Dinu C. Arion, specialist în domeniul instituțiilor și al vechiului drept românesc, îi dezvăluiau, pentru etapa de la 1650—1700, prezența acelei numeroase „clase” de „liberi neproprietari”, provenind din judecii și megieșii care își vinduseră ocinile²¹, vreme cînd se constituie un *sistem al latifundiilor*, ce a asigurat „predominanța” cîtorva fruntași ai boierimii în viața satelor²².

Aprecieri cu privire la situația țărănimii sînt sugestiv redată și de Al. A. Vasilescu, în constatarea sa că în sec. al XVII-lea s-a desfășurat „actul cel mai trist”, din întreaga epopee a existenței ei²³.

Informațiile, utilizate de cercetătorii trecutului lumii satelor, extrase din fonduri arhivistice, erau fundate și pe materiale documentare cuprinse în lucrări monografice consacrate unor monumente, localități și ținuturi

sau colecții de izvoare îngrijite de renumiți cunoscători ca Al. Ștefulescu, G. M. Ionescu, Al. Poboran, Gh. Ghibănescu, I. Răuțescu, I. Ionașcu și mulți alții ²⁴, parte din ei călăuziți de practicile Școlii sociologice îndrumate de Dimitrie Gusti ²⁵.

Cu toate că datele introduse în circuitul de specialitate au sporit posibilitatea cunoașterii vieții țărănimii, a raporturilor populației rurale cu stăpînitorii de moșii, se cerea a fi adoptată o metodologie de cercetare care să permită adîncirea studiului proceselor complexe produse în structurile socio-economice, atît la sate cît și în orașe și țîrguri.

Această perspectivă a fost deschisă istoricilor din țara noastră după înfăptuirea Revoluției de eliberare socială și națională antifascistă și antiimperialistă din August 1944, cînd noul front al istoriografiei românești a început să se afirme de pe pozițiile învățăturii marxiste, a teoriei materialismului științific.

O laborioasă muncă desfășurată de specialiști din institutele aflate sub egida Forului Academic, al Universităților, din alte instituții de învățămînt, din arhive și muzee avea să conducă la dezvoltarea cercetărilor întreprinse de înaintași încă cu mai bine de un secol.

Pe baza studiilor valoroase ale Valeriei Costăchel ²⁶, ale lui P. P. Panaitescu ²⁷ și A. Cazacu ²⁸, a experienței pozitive dobîndite de-a lungul anilor de istorici, a putut fi întocmită și prima sinteză despre *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV — XVII)* ²⁹, unde sînt reliefate nu numai cauzele deposedării țărănilor de pămînt de către boierime, ci și lupta lor în vederea apărării libertății și a ocinilor. Așa cum se desprinde din studiul citat, în epoca ce ne interesează, procesul dezagregării obștilor continuă, suprafețe întinse din terenurile megieșilor fiind încorporate în marile domenii boierești și mănăstirești, în devălmășii pătrunzînd adesea elemente străine, ceea ce explică reacția locuitorilor din așezările rurale neaservite pentru păstrarea pămîntului și autorității lor.

Temeinicele lucrări editate apoi de P. P. Panaitescu, referitoare la *Obștea țărănească* ³⁰ și de H. H. Stahl, despre *satele devălmășe* ³¹, au dat noi dimensiuni cercetării proceselor petrecute în structura și modul de organizare a acestora. Cu toate că informațiile utilizate de cei doi specialiști pentru a doua jumătate a veacului al XVII-lea sînt restrînse doar la unele aspecte din viața obștilor, evoluția și dezagregarea lor este privită în raport cu dezvoltarea orașelor, a relației marfă — bani, în cadrul pieței.

Apariția în ultimele decenii a altor însemnate studii fundamentate pe un bogat material, cum este și cel despre *renta feudală*, alcătuit de D. Mioc, H. Chircă și Șt. Ștefănescu ³², ca și observațiile comunicate de Fl. Constantiniu și Ș. Papacostea ³³ privind căderea în dependență a multor locuitori ai satelor, după 1660 și pînă către sfîrșitul sec. al XVII-lea ³⁴ au permis cunoașterea mai exactă a problematicii existenței unei însemnate părți a populației rurale. Ne referim cu deosebire la datele care dezvăluie *schimbări în condițiile ei de trai*, în ceea ce privește *poziția socială față de obștii* a cnezilor fără ocină, adică a megieșilor obligați să-și vîndă pămîntul, care și-au păstrat însă libertatea, menționați în număr mai mare în sursele vremii, epocă în care unii dregători și slujitori domnești împovărați de greutăți și-au pierdut chiar statutul de oameni liberi. ³⁵

Este timpul în care pentru munci agricole, mai ales pe domeniile mănăstirilor, vor fi folosiți țărani neaserviți, fără pământ³⁶, ca urmare a structurilor ce aveau loc în sinul comunităților sătești.

Tot acum, sub povara fiscalității, aveau să fie utilizate — pe mai întinse coordonate teritoriale — în lumea satelor capitaluri bănești împrumutate de localnici nu numai de la negustori și cămătari, ci și de la boieri, mănăstiri, clerici, slujbași domnești ș.a., cum remarcă Lia Lehr³⁷, factori al căror impact în plan social-economic este atestat în documentele epocii și sub aspectul creșterii raporturilor locuitorilor din mediul rural cu lumea orașelor și sporirea ritmului deplasării acestora și către centrele urbane³⁸.

Perspectiva asupra vieții satelor din Țara Românească a fost întregită și prin apariția lucrării de sinteză despre „slobozii”, a lui M. D. Vlad³⁹, a celor realizate de alți specialiști și anume de V. Mihordea⁴⁰, de cei care au studiat problematica instituțiilor statului și ale vechiului drept românesc, de Gh. Cronț,⁴¹ Valentin Georgescu, P. Strihan și O. Sachelarie⁴², ca și prin contribuțiile lui N. Stoicescu, privind organizarea armatei, a cetelor slujitorești⁴³.

Anumite informații despre populația din așezările rurale din Muntenia și Oltenia au fost încorporate și în cercetările monografice consacrate domniei unor voievozi⁴⁴.

Dacă în vechea istoriografie discuțiile purtate în legătură cu evoluția obștilor megieșești în a doua jumătate a sec. al XVII-lea au avut un cadru restrâns, școala nouă de istorie a supus, treptat, analizei fenomenele din sfera socialului și a economicului la sate, raporturile agrare, formele de rezistență și de luptă împotriva apăsării clasei stăpînitoare⁴⁵.

Preocuparea manifestată în ultimele decenii de mulți cercetători față de trecutul așezărilor rurale, în ce privește transmiterea și înstrăinarea pământului comunităților de țărani liberi au sporit posibilitatea studierii structurilor produse în sinul acestora, pe coordonate teritoriale mai întinse, ceea ce face posibilă corelarea lor la evoluția societății românești în ansamblul ei.

Avem în special în vedere studiile lui N. I. Simache⁴⁶, Gh. Pîrnuță⁴⁷, I. I. Șucu, P. I. Tomescu și I. N. Popescu⁴⁸, ale lui V. Cărăbiș⁴⁹, la care pot fi alăturate și rezultate ale investigațiilor socio-etnografice⁵⁰, cuprinzînd un prețios material ce evidențiază în plan zonal transferul, în ritm alert, de posesiuni ale sătenilor mai puțin înstăriți, către cei ce dețineau dregătorii și slujbe sau averi, din interiorul sau din afara comunităților megieșești⁵¹.

Alte note documentare și contribuții datorate unor cadre din învățămînt, muzee⁵², de la Arhiva centrală⁵³ și de la cele județene⁵⁴, de asemenea unor clerici ș.a., deși inegale în ceea ce privește modul de abordare sau conținutul, au adus la rîndul lor noi dovezi despre mobilitatea structurilor socio-economice din așezările existente atît în regiunea subcarpatică, cît și în aceea de cîmpie.

O parte din cercetările la care ne-am referit mai sus s-au oprit și la unele aspecte din evoluția stăpînirii megieșești în zone viticole și pomicele ca în acelea din podgoriile Piteștilor, Tîrgoviștei sau din jud. Gorj, Mehedinți⁵⁵ ș.a., chiar și asupra posesiunilor moșnenesti de la plai⁵⁶.

Un interes aparte îl suscită elaboratele ce fac dovada opoziției țărănimii — sub diferite forme — împotriva tendințelor de cotropire a loturilor ei de pământ de către stăpînitorii de moșii laici și clerici, cum este și acela alcătuit de I. Ionașcu⁵⁷, ș.a.

Dacă H. H. Stahl, care a urmărit să așeze pe temeiuri materialist-istorice investigarea problemelor fundamentale ale vieții și evoluției comunităților rurale neaservite, de la sud de Carpați, a stăruit asupra elementelor tipologice ale devălmășiilor — ce le definesc în timp — subliniind, și pentru epoca de după 1650 existența *tipului evoluat de obște sătească* „umblător pe bătrini”, organizat pe cete de neamuri, coboritoare din cite un moș, stăpînind fiecare cite o parte de hotar ⁵⁸, P. P. Panaitescu avea să se refere la schimbările produse în viața lor, la restrîngerea puterii și a drepturilor moșnenilor ⁵⁹, datorită unor multiple cauze ⁶⁰.

Sînt cunoscute apoi sublinierile lui I. Ionașcu despre situația proprietății megieșești, mai ales asupra *procesului individualizării stăpînirii în cadrul obștilor, a pulverizării devălmășiilor în loturi*, supuse presiunii exercitate de boierime, ceea ce a avut drept urmare *lichidarea unor sate întregi de țărani neaserviți* ⁶¹.

Elaboratul sintetic al lui Șt. Ștefănescu și D. Mioc, evidențiază problematica complexă a existenței țărănimii în sec. al XVII-lea, fie oameni liberi stăpînitori de ocini sau enezi fără pămînt și săteni dependenți, în contextul evoluției societății în epocă ⁶².

Aceste lucrări, ca și alte valoroase contribuții ⁶³ stau mărturie efortului depus în ultimele decenii în istoriografia românească pentru investigarea și cunoașterea trecutului lumii satelor. Ele au sporit posibilitatea prospectării mai în adîncime a proceselor socio-economice, care dezvăluie caracteristicile evoluției vieții populației rurale și totodată transformările produse în structura obștilor moșnenești în a doua jumătate a sec. al XVII-lea și în primele decenii ale veacului următor.

MUTAȚII PRODUSE ÎN SFERA PROPRIETĂȚII MEGIEȘEȘTI—ÎMPREURĂRI. CONDIȚII ȘI FACTORI—DIN AFARA EI—CARE LE-AU GENERAT

Studiul evoluției comunităților sătești libere, a transmiterii proprietății către părtașii de moșie sau al transferului dreptului de stăpînire a pămîntului acestora către alți locuitori, străini și consecințele lor pentru viața obștilor, dezvăluie schimbările produse neînterupt în structurile celei mai însemnate pături ale populației rurale, țărăni moșneni.

Existența în lumea satelor — de-a lungul vremilor — a unui număr însemnat de așezări de oameni liberi ⁶⁴ — parte din ei reușiseră să se răscumpere din dependența în care au căzut mai ales în timpul lui Mihai Viteazul ⁶⁵ și apoi, în domnia lui Matei Basarab ⁶⁶ — a avut, cum se cunoaște, o semnificație deosebită pentru trecutul poporului nostru ⁶⁷.

Încercarea de a fixa coordonatele dezvoltării lor în perioada de după 1650 și pînă către sfîrșitul domniei lui Constantin Brîncoveanu, mutațiile produse în sfera proprietății devălmășe, implică raportarea vieții obștilor la cadrul general al evoluției societății, la problematica ființării statului, a instituțiilor sale, la procesul accentuat al dezvoltării orașelor ⁶⁸, al meșteșugurilor ⁶⁹ și comerțului pe piața internă ⁷⁰, la implicațiile politice ale vremii ⁷¹ — care au avut grele urmări pentru masa cea mare a locuitorilor — țărănimea ⁷².

Nu trebuie uitat faptul că după evenimentele petrecute în timpul răscoalei slujitorilor ⁷³ și apoi în domnia lui Mihnea al III-lea Radu (1658—1659) ⁷⁴, cînd o parte dintre fruntașii clasei stăpînitoare și-au pierdut viața, boierimea — din a cărei rînduri aveau să se ridice noi mari dregă-

tori — s-a afirmat tot mai puternic, în pofida înfruntărilor dintre cele două facțiuni rivale a Leurdenilor-Bălenilor, cu Cantacuzinii ⁷⁵. Mulți dintre ei au reușit, în special în vremea lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu ⁷⁶ să intre în stăpînirea unor întinse suprafețe de teren și din posesiunea obștilor, să înjghebeze domenii de proporții impresionante, pe lângă moștile constituite deja din epocile precedente.

Ctitori de lăcașuri de cult, o parte dintre aceștia și-au înzestrat fundațiile cu proprietăți desprinse adesea tot din pămîntul megieșilor, mănăstirile zidite în epocă, ca și cele înălțate odinioară, primind astfel în bună măsură loturile înstrăinate de țărani datorită sarcinilor fiscale apăsătoare și a altor obligații.

Sub povara acestora, dar și a presiunii exercitate de domnie, de stăpînitorii de moși laici și clerici, dregători, slujitori, fruntași ai negustorimii și meșteșugarilor, a deținătorilor de averi și capitaluri ș.a. — ca să ne referim aici numai la factori care au subminat din afară existența și autoritatea obștilor, sate întregi sau părți mari din posesiunile devălmășiilor aveau să fie desprinse din perimetrul lor.

Preocuparea — în mai mare măsură acum — a deținătorilor de moși de a organiza domeniile și pentru producția cerută de piață, a contribuit la sporirea circulației bănești — din ultimele decenii înainte de 1700 — cînd actele interne vădesc creșterea interesului și în mediul sătesc pentru activități economice destinate comerțului. Acestea au dat noi dimensiuni raportului populației rurale cu lumea orașelor, care pe care s-au răspîndit însă și practicile cămătărești, a împrumutului de sume bănești, ce au agravat situația multor megieși, nevoiți să zălogească sau să-și vîndă *în ruptu* ⁷⁷ pămîntul, practici adesea menționate în sursele timpului. Ele au slăbit coeziunea comunităților moșnenești.

Fără a stăruia aici asupra modului de organizare a obștilor moșnenești în cea de a doua jumătate a sec. al XVII-lea, a tipologiei acestora ⁷⁸, vom sublinia doar cele relevate de H. H. Stahl ⁷⁹, că în perioada amintită ele erau constituite, cu deosebire din *cete de neamuri*, structurate pe bătrîni sau moși, pe delnițe ⁸⁰, stăpînind funii de moșie ⁸¹, teie ⁸², părți de loc, inegale ca întindere, loturi individuale și posesiuni în comun, în hotarele devălmășiei.

Dezvoltarea marilor domenii ale boierimii a avut consecințe grave pentru viața comunităților de țărani liberi. Pe lângă moștile unor descendenți din vechi familii, ca acelea ale Buzeștilor ⁸³, Brîncovenilor ⁸⁴, Cantacuzinilor ⁸⁵ ș.a., odată cu ascensiunea a noi dregători divaniți, aparținînd straturilor boierimii mici și mijlocii, cum au fost Bunea Grădișteanu vistierul ⁸⁶, Mareș Băjescu banul ⁸⁷, Radu Crețulescu logofătul ⁸⁸, Neagoe Săcuianu banul ⁸⁹ și mulți alții ⁹⁰, hotarele domeniilor lor aveau să se extindă în bună parte în dauna pămîntului devălmășilor. Sursele timpului evidențiază desfășurarea acestui proces în toate zonele țării, dezvăluind și împrejurările în care sătenii fuseseră obligați să se despartă de proprietățile lor, să renunțe chiar la libertate, uneori și după ce mai înainte reușiseră să se elibereze din vecinie ⁹¹.

Urmașii lui Pană Filipescu spătarul, Matei și Constantin căpitanul, dobîndeau spre pildă numai la Păpeni, ținutul Ialomiței, în perioada de la 1666—1695, peste 1000 de stînjeni de moșie, plătiți cu cca 330 ughi ⁹².

În domeeniul impresionant prin dimensiunile sale, al lui Tudoran Vlădescu clucerul din Aninoasa ⁹³, Muscel, erau încorporate și delnițe ale sătenilor din Brăduleț ⁹⁴, Argeș sau Cotești ⁹⁵, Muscel, zălogite și vîndute

de megieși ca să plătească fie „datoria tuturor fraților”⁹⁶, fie „zahereaua Cameniței”⁹⁷ sau „birul cailor”⁹⁸ ș.a. dări ale celor fugiți; unii dintre aceștia, cum erau locuitorii din Slănic, de lângă Urechești, ținutul Rîmnicultului Sărat, trecuseră chiar în Transilvania⁹⁹.

Accesul la dregătorii și slujbe a numeroși alți reprezentanți ai boierimii¹⁰⁰, dezvoltarea unor noi structuri genealogice în rîndul clasei stăpînitoare și asigurarea astfel a transmiterii și creșterii proprietăților lor, a avut de asemenea consecințe pentru existența obștilor, documentele atestînd continuu procesul departajării unor loturi din pămîntul comunităților rurale libere și încorporarea acestora în moșiile celor avuți.

Dintre Corbeni, Dumitrașco paharnicul își va spori posesiunile dobindînd pe vreme „de sărăcie și de lipsă”¹⁰¹, diferite terenuri ale megieșilor¹⁰² și ca urmare a imposibilității lor de a restitui banii împrumutați de la amintitul dregător¹⁰³.

În ceea ce-l privește pe Cornea Brăiloiu banul¹⁰⁴, vom releva că el își dezvoltase — printre altele — și interesul ca la Novaci¹⁰⁵, Gorj, sătenii să-i vindă numai lui pămîntul¹⁰⁶.

Cum se cunoaște, în așezările moșnenești din zona subcarpatică, cu o mai puternică tradiție de existență și de organizare, procesul pătrunderii elementelor străine în pămîntul devălmășiilor, nu a cunoscut pînă către 1700, intensitatea vădită de sursele vremii, în părțile din spre cîmpie¹⁰⁷.

În șesul mănos din ținutul Ialomiței, Mihai Cantacuzino spătarul¹⁰⁸, cumpărînd o bună parte din terenurile megieșilor din *Tătari*¹⁰⁹, era interesat să acapareze și loturile de mai mică întindere, „partea de un om”, adică de 10 stînjani sau loturi de doi sau chiar „de 3 oameni”, de cea 30 stînjani, la *Trânșani*, în același ținut¹¹⁰.

Paralel cu constituirea sau dezvoltarea fiefurilor boierești din ultimele decenii ale sec. al XVII-lea se vor extinde și domeniile domnești, al lui Șerban Cantacuzino și în special acela al lui Constantin Brîncoveanu, care însuma peste 111 sate și moșii¹¹¹, alcătuit în mare măsură, încă din vremea cînd deținea diferite demnități în Divanul țării¹¹², și din care, ulterior, voievodul a dăruit o parte ctitoriilor sale¹¹³.

Numai de la megieșii din Puțuri, Gioroc și Bratovoiești, jud. Dolj, Brîncoveanu cumpăraseră peste 2500 stînjani de loc și dreptul de folosință pentru cea 100 zile de la morile din apa Giorocului, în care investise 1300 ughi¹¹⁴, sate oferite apoi monumentalei sale fundații de la Horezu¹¹⁵.

Acapararea de către domn și familia sa a multor loturi ale țăranilor este reflectată în zapisele acestora sau în hotărnicile, tot mai des întreprinse acum, și care dezvoltă procesul dezagregării comunităților sătești. La 1698 nov. 21, cînd i se confirma m-rii Horezu dreptul de stăpînire la Puțuri, actul evidențiază faptul că lăcașul deținea aici „3 părți” din hotarul satului și că locuitorilor le mai rămăsese doar „o parte”¹¹⁶.

Mii de stînjani de loc desprînși din perimetrul așezărilor rurale, neaservite, de la Scărișoara¹¹⁷, ținutul Romanașilor, de la Sfințești¹¹⁸, jud. Olt, din Urzicuța¹¹⁹, jud. Dolj — unele de mai mică întindere — sau de la Coteana¹²⁰, jud. Olt, Ghidiciu¹²¹, jud. Dolj, ș.a. au trecut în posesiunea domnului Țării Românești, a doamnei sale și a copiilor lor¹²².

Proprietățile celor avuți erau atît de mari, în epocă, încît unii călători străini au putut aprecia că moșiile din țară „sînt în întregime în mîinile domnului și boierilor”, restul locuitorilor, robi sau slugi, stînd „la porunca acestora”¹²³.

Este necesar să se țină seama și de faptul că nu numai voievozii statului muntean sau boierimea au dobândit pământ din cuprinsul satelor megieșești, ci și mănăstirile, episcopiile, mitropolia, care au primit și prin danii unele loturi din perimetrul acestora.

În afara celor cca 80 de fundații monastice, mai importante, edificate pînă la 1650 și care au dăinuit și în etapa următoare, alte peste 50 de noi lăcașuri chinoviale, de asemenea mai însemnate, clădite în aproape toate ținuturile țării, de reprezentanții diferitelor clase și pături sociale au putut înjgheba adesea, întinse proprietăți¹²⁴.

Moșii echivalînd cu suprafața a zeci de sate și părți din fondul funciar al așezărilor de țărani liberi, cumpărate de ctitorii edificiilor de cult erau trecute în stăpînirea mănăstirilor : *Cotroceni*¹²⁵, zidită de Șerban Cantacuzino (în 1679—1680); *Horezu*¹²⁶, clădită de Constantin Brîncoveanu (în 1690 — 1694); lăcașului de la *Rîmnicu Sărat*¹²⁷, reconstruit de același voievod și de Mihai Cantacuzino spătarul (în 1690—1696); *Schitului Golești*¹²⁸, înălțat de episcopul Grigorie al Buzăului (în 1676); a celui de la *Aninoasa*¹²⁹, ținutul Muscelului, durat de Tudoran Vlădescu, clucerul (în 1677) ș.a. Unele din acestea erau cuprinse și în domeniile aparținînd vechilor zidiri monastice, cum erau acelea de la *Tismana*¹³⁰; *Sadova*¹³¹; *Slobozia lui Ianache*¹³², ținutul Ialomiței sau *m-rea Cîmpulung*¹³³ ș.a.

Faptul că așezămintele de cultură ecleziastică se bucurau de privilegiu și danii din partea domniei¹³⁴, că din ultimele decenii ale sec. al XVII-lea însuși clerul parohial avea să beneficieze în mai mare măsură de unele scutiri față de dările obișnuite plătite de contribuabili¹³⁵, a creat posibilitatea, cu deosebire pentru ctitoriile cu viață de obște, de a-și spori veniturile și pe această cale și proprietățile.

Dimensiunile procesului instrăinării pămîntului țărănimii neaservite din comunitățile rurale, care fie și la o sumară încercare de evaluare vădește transferul a zeci de mii de stînjeni de loc din posesiunea comunităților sătești în stăpînirea domniei, a boierimii, mănăstirilor, nu pot fi stabilite dacă nu sînt corelate și cu structurările produse în sfera proprietății altor categorii ale populației active, în ascensiune, a slujbașilor și slujitorilor localnici, a unor neguțători și meseriași, a altor locuitori înstăriți din așezările rurale, tîrguri și orașe.

În timp ce acapararea masivă de loturi ale țărănimii neaservite de către reprezentanții clasei stăpînitoare a dus la lichidarea totală sau parțială a multor sate locuite de cetele megieșilor, prin pătrunderea treptată a unor elemente străine în pămîntul acestora, pe calea cumpărăturilor, a înfrățirilor, căsătoriei, a moștenirilor, daniilor ș.a. în viața obștilor aveau să se producă însemnate mutații.

Dezvoltarea în special a aparatului administrativ fiscal¹³⁶, a categoriei dregătorilor organizați în cete slujitorești¹³⁷, afirmarea totodată a unor *logofeți*¹³⁸, *cluceri*¹³⁹, *paharnici*¹⁴⁰, ca și a altora, din rîndul *stolnicilor*, *comișilor*, *vistiernicilor* ș.a., cu deosebire însă a comandanților de detașamente militare¹⁴¹ și chiar a subalternilor lor¹⁴², a avut un puternic impact asupra structurilor devălmășiilor, fapt evidențiat în bună măsură în zonele de margine ale țării.

Vom releva spre exemplu, că Vasile căpitanul, care se intitula slugă credincioasă a spătarului Mihai Cantacuzino, a cumpărat de la 1685—1700, la Virteșcoiu, ținutul Rîmnicu Sărat, 46 pămînturi de cîte 24—30 pași fiecare, mai bine de 24 pogoane de teren — unele cu pomet, alte trei

moșii, apoi patru locuri și încă opt răzoare de pământ, două ogoare în câmp, opt pogoane de vie și trei vii roditoare, case, crame, două mori, în apa Milcovului și cîteva zeci de stînjeni de pădure ¹⁴³.

Zapisele din 1694—1695, pun în evidență preocuparea sa de a alege și de a „împietri” cîteva din posesiunile dobîndite de la megieșii din Virteșcoiu ¹⁴⁴.

Pentru a stăvili eventualele încercări ale locuitorilor de a-și redobîndi pămîntul „cum le este lor năravul” — va menționa într-un zapis Vasile căpitanul, el avea să precizeze că a cumpărat cu bani toate locurile ¹⁴⁵.

Un alt exemplu — și acesta grăitor în privința dimensiunii proprietăților acumulate de marii căpitani de margine — îl oferă avuția lui Mănăilă Mărăcineanu ¹⁴⁶, care deținea moșii în cca 20 de localități din jud. Buzău, în ținutul Rîmnicu Sărat, al Ialomitei ș.a., dintr-acestea, aproape 30 de loturi de teren aparținuseră megieșilor ¹⁴⁷.

Consolidarea poziției materiale a multor căpitani, parte din ei au îndeplinit ulterior și funcții în Divanele domnești, este vădită în actele timpului în aproape toate zonele țării, unde aceștia au cumpărat pămînt și din hotarele așezărilor țărănimii neaservite.

Acum se vor remarca, prin creșterea posesiunilor, și alte căpetenii ale cetelor slujitorești, mai ales dintre iuzbași ¹⁴⁸, documentele dezvăluind uneori împrejurările dramatice în care ei au intrat în stăpînirea pămîntului înstrăinat de locuitorii satelor ¹⁴⁹.

Ca rezultat al procesului de dezvoltare a vieții economice, a meșteșugurilor și comerțului, a evoluției orașelor, a accentuării schimbului de produse pe piață, schimburi care cunosc un ritm mai viu dinspre sfîrșitul sec. al XVII-lea și în veacul următor, diferiți neguțători și meseriași vor fi preocupați să dobîndească pămînt din fondul funciar al comunităților de țărani liberi ¹⁵⁰.

Un Stăteț cupețul zis și „Coardă”, obținuse 800 stînjeni de loc în moșia Șerbăneștilor de Răstoacă ¹⁵¹, jud. Dimbovița, la care, după mai bine de două decenii era nevoit să renunțe, pentru plata banilor împrumutați „ca să mă hrănesc cu negoțătoria”, cum preciza el ¹⁵².

Proca, negustorul din Tirgoviște, va investi, pornind din 1660 și pînă după 1700, mai bine de 140 ughi în loturile de teren, siliști, curături, grădini, pămînturi în grind și în priboi, vaduri de moară ș.a. la Brănești, Șerbănești, jud. Dimbovița și în alte sate, el cumpărînd și cca 20 de rumâni ¹⁵³.

Interesat în comerțul cu vinuri, neguțătorul Antonie, cunoscut în zona Buzăului și sub apelativul „Burnaz”, fiul lui Iane, avea să acapareze de la 1689—1709, peste 80 pogoane de vie ¹⁵⁴ în dealurile Verneștilor și Zoreștilor, cu mai bine de 60 stînjeni de loc la câmp, ¹⁵⁵ cu case și vase pentru producția vinicolă, prețuite la cca 1000 taleri ¹⁵⁶, adică la aproximativ 600 galbeni.

Fiind „om strein”, el va folosi și calea înfrățirii cu posesori de pămînt și de saduri la Vernești, mijloc prin care a dobîndit 10 pogoane de vie ¹⁵⁷. Alte loturi producătoare din podgorii îi fuseseră vindute și de locuitorii siliști să plătească cîșta stabilită pe siliști ¹⁵⁸ sau rămășițe de la bir ¹⁵⁹, neguțătorul dîndu-le acestora banii trebuitori pentru a scăpa de închisoare.

Fără a ne mai opri și la alte exemple, care fac dovada transferului de proprietate din stăpînirea megieșilor în posesiunea neguțătorilor și

meseriaşilor, vom sublinia încă faptul că în ultimele decenii ale sec. al XVII-lea şi apoi, printre cei ce au dobândit pământ în hotarele cetelor moşneneşti s-au numărat şi clerici¹⁶⁰, ei fiind acum în marea lor majoritate oameni liberi¹⁶¹.

Sursele vremii evidenţiază chiar cazuri în care averea preoţilor a atins dimensiuni deosebite. Un popa Lupu din Stilpu, jud. Buzău, a obţinut la Pîrscov, în acelaşi ținut, în urma căsătoriei şi a cumpărăturilor efectuate aici de la 1680—1710, peste 60 de locuri ale megieşilor, din partea Tătulească şi Românească ş.a., ca şi de la săteni din Trestia, com Cozieni, din judeţul amintit¹⁶².

Evoluţia societăţii româneşti din spaţiul carpato-danubian, cu vădite tendinţe şi deschideri încă înainte de 1700 şi mai ales din deceniile următoare, către o viaţă ce depăşea treptat, tiparele lumii feudale, ascensiunea unor noi categorii ale locuitorilor din oraşe, târguri şi sate, angrenarea lor în activităţi economice şi de producţie aducătoare de venituri, a sporit numărul acelor care au putut pătrunde — prin cumpărături şi pe alte căi — în pământul obştilor.

Supuse continuu presiunilor exercitate din afara lor, dar şi sub impactul structurărilor produse în sinul comunităţilor de ţărani liberi, o parte dintre acestea s-au dezagregat, altele şi-au restrîns treptat autoritatea, odată cu micşorarea moşilor pe care le deţineau.

Procesul destrămării obştilor megieşeşti a cunoscut intensităţi diferite, fiind mai accentuat în zonele cu pământ propice agriculturii, viticulturii şi pomiculturii, morăritului, grădinilor, culturii plantelor tehnice, de asemenea în aşezările situate de-a lungul drumurilor de legătură cu vechile centre economice şi căi de comerţ şi totodată în spaţiile limitrofe curţilor şi marilor domenii boiereşti şi mănăstireşti.

Împrejurări diferite de viaţă social-economică şi politică, petrecute la scara întregii ţări sau în plan zonal, au înrăuit existenţa cetelor devălmaşe din aşezările rurale. O bună parte din megieşii ce posedau mici loturi de pământ au fost siliţi să le înstrăineze, căzînd — cum o atestă nu de puţine ori documentele — în dependenţă, în timp ce, cca două treimi din masa de ţărani care şi-au pierdut ocinile au putut să-şi păstreze condiţia de oameni liberi, trebuind să lucreze cu învoiala pe moşiile mănăstireşti şi boiereşti.

Menţinerea proprietăţii moşneneşti, cu deosebire în aşezări din zona subcarpatică, existenţa unui însemnat număr de cnezi fără pământ, ca şi eliberarea treptată a unor săteni căzuţi în dependenţă în deceniile precedente, constituie aspecte fundamentale din evoluţia populaţiei rurale a Țării Româneşti în a doua jumătate a sec. al XVII-lea.

De aceea, în cercetarea ce o întreprindem în continuare, vom urmări unele aspecte ce evidenţiază structurările produse în viaţa satelor megieşeşti şi sub impactul dezvoltării lor lăuntrice, împrejurările şi factorii care au făcut posibilă dănuirea proprietăţii cetelor moşneneşti, de-a lungul vremilor, semnificaţia existenţei țăranimii libere, pentru istoria poporului nostru din perioada supusă discuţiilor.

NOTE

¹ Dat fiind faptul că documentele din a doua jumătate a sec. al XVII-lea au fost doar în parte editate. O amplă investigaţie stă însă la baza studiului sintetic înfăţişat de Şt. Ştefănescu şi D. Mioc, *Țărănimea din Țara Românească și Moldova în secolul al XVII-lea*, în „RI”, XXXII (1979), nr. 12, p. 2285—2301.

² Să se vadă și unele observații la Șt. Ștefănescu, *Date cu privire la problema relațiilor feudale pe teritoriul Țării Românești în istoriografia românească*, în *S. Ist.*, X (1957), nr. 1, p. 199—221; cf. și considerațiile lui Fl. Constantiniu, *Iobăgia în istoriografia românească*, în „SMIM”, X (1983), p. 57—114; de asemenea, L. Boia, *Problema agrară în istoriografia românească la începutul secolului al XX-lea*, în „RI”, XXXV (1982), nr. 2, p. 257—270.

³ Una dintre mai amplele cercetări relativ la Țăranul român, întreprinse de Gr. G. Tocilescu, a rămas în manuscris la Bibl. Acad., ms. rom., 5163 (cf. și cele relevate de Gh. Georgescu-Buzău, *Un studiu inedit de istorie socială al lui Grigore Tocilescu: Țăranul român*, în „AUB”, Sr. Științ. Soc., Ist., XV (1966), p. 91—106 (cu deosebire p. 102).

⁴ Cf. A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. I. Vlădescu, VIII, Buc., 1929, p. 144—170.

⁵ *Ibidem*, p. 170. Dar, despre *Proprietatea mare și cea mică în trecutul Țărilor Române*, istoricul Xenopol avea să comunice rezultatele investigațiilor sale, ulterior, în „Viața românească” VIII (1913), vol. XXVIII, nr. 2, p. 161—192.

⁶ Cf. C. Dobrogeanu-Gherea, *Concepția materialistă a istoriei*, Buc., 1892, în vol. C. Dobrogeanu-Gherea. *Serieri social politice*, ed. de D. Hurezeanu, Buc., 1968, p. 167—171; pentru el cf. și Gh. I. Ioniță, C. Dobrogeanu Gherea *proeminent gânditor socialist al poporului nostru*, în „RI”, XXXVII (1984), nr. 2, p. 185—189.

⁷ Cf. I. Nădejde, *Formarea mării proprietăți la noi*, publicat în revista îngrijită de C. Dobrogeanu-Gherea, „Literatură și știință”, Buc., I (1893), p. 149—178, probleme asupra cărora I. Nădejde a revenit în anul următor pentru a sublinia și deosebirile sale de vederi față de afirmațiile altor cercetători (cf. studiul *Iearăși formarea mării proprietăți la noi*, *ibidem*, II (1894), p. 29—58).

⁸ Unele observații pentru o parte din studiile autorilor citați, și la Fl. Constantiniu, *art. cit.*, p. 87—95. Menționăm și contribuția lui A. V. Gidei, *Monografia comunei rurale Bragadiru-Bulgăr din județul Ilfov, Plasa Sabaru*, Buc., 1904. Pentru I. N. Angelescu semnalăm vol. *Origina răzeșilor și moșnenilor. Caracterul codevământășiei lor. Studii sociale*, fasc., I, Pitești, 1909; pentru S. Radovici, *Moșneni și răzeși. Origina și caracterele juridice ale proprietății lor. Studiu din vechiul drept românesc*, Buc., 1909.

⁹ Ne referim spre pildă la unele aprecieri inexacte ale lui G. Panu, *Cercetări asupra stărei țăranilor în veacurile trecute*, I, partea I-a, Buc., 1910, p. 23—24, unde consideră că procesul vinzării satelor libere trebuie așezat pe la sfârșitul sec. al XVII I să se vadă și cele relevate de Fl. Constantiniu, *art. cit.*

¹⁰ Aceste aspecte au fost în bună măsură relevate de Șt. Ștefănescu, *art. cit.*, p. 210—4, și Fl. Constantiniu, *art. cit.*

¹¹ Avem în vedere nu numai studiile sale de caracter general, despre țăranime (cf. și Șt. Ștefănescu, N. Iorga, *Historien de la paysannerie roumaine*, în vol. *Nicolas Iorga, l'homme et l'œuvre. A l'occasion du centième anniversaire de sa naissance*, ed. de D. M. Pippidi, Buc., 1972, p. 283—301; să se vadă și *Postfața* la vol. N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, ed. de Ș. Papacostea, Buc., 1984, p. 406—408,) ci și numeroasele acte și regeste tipărite în vol. *Studii și documente*, ca și în alte publicații, care evidențiază și structurile produse în viața obștilor moșnenești în a doua jumătate a sec. al XVII-lea.

¹² Să se vadă și vol. I. C. Filitti, *Opere alese*, ed. de Georgeta Penelea, Buc., 1985; pentru el cf. și V. Al. Georgescu, *O sută de ani de la nașterea lui I. C. Filitti*, în „MSSI”, Sr. IV-a, tom. IV (1979), Buc., 1981, p. 25—34 (mai ales p. 30 și urm.)

¹³ Aprecieri despre studiile istoricilor menționați și la Șt. Ștefănescu, *art. cit.*, în „S. Ist.”, X (1957), nr. 1, p. 214—218; de asemenea, la Fl. Constantiniu, *art. cit.*, p. 99—100 și 102—104.

¹⁴ Să se vadă și P. Teodor, *Evoluția gândirii istorice românești*, Cluj, 1970; cf. și L. Boia, *Evoluția istoriografiei române*, Buc., 1976.

¹⁵ Cf. N. Iorga, *Din viața moșnenilor vieri ai finutului Săcuenilor [Săcuenilor]*, în „AAR”, MSI, Sr. II-a, tom. XXXIV (1911), p. 66—69 și urm.; *idem*, „Moștenii din Cremerari”, o contribuție la vechea viață a satelor muntene, *ibidem*, Sr. III-a, tom. XII (1932), p. 187—177; *idem*, *Moștenii din Valea Vărbilăului și de pe Valea Buzăului*, *ibidem*, p. 201—217.

¹⁶ Cf. vol. *Studii de istorie socială. Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul . . .* ed. a II a, de C. C. Giurescu, Buc., 1943, p. 217—218, 285—289, 293—297 și urm., p. 313—336 și 336—348. În legătură cu activitatea sa cf. și N. Stoicescu, *Istoricul Constantin Giurescu (100 de ani de la naștere)*, în „RI”, XXVIII (1975), nr. 9, p. 1401—1412.

¹⁷ Cf. C. C. Giurescu, *Cine era boier în trecut*, în vol. *Din trecut*, Buc., [1942], partea a II-a, p. 173—174 și urm.; să se vadă și *idem*, *Istoria românilor*, III/1, Buc., 1942, și mai ales *ibidem*, III/2, Buc., 1946 — capitolele relativ la *viața economică* (p. 547—632); cel despre *organizarea financiară* (p. 633—714) și partea consacrată *claselor sociale* (p. 715—738); *idem*, *Evoluția țăranimii române în secolele XIII—XX*, în „MSSI”, Sr. IV-a, tom. I (1975—1976), Buc., 1978, p. 179—213.

¹⁸ Cf. mai ales C. Giurescu, în vol. *cit. Studii de istorie socială*, p. 68—69.

¹⁹ Cf. și vol. I. C. Filitti, *Opere alese*, p. 200—201.

²⁰ Cf. *idem*, *Clasele sociale în trecutul nostru*, Buc., 1925, p. 8 și p. 9—10: de asemenea, *Proprietatea solului în Principatele Române până la 1864*, în *vol. cit.*, I. C. Filitti, *Opere alese*, p. 197—439 (mai ales p. 283).

²¹ Cf. D. C. Arion, *Vlahii, clasa socială în voievodatele românești*, Buc. 1944, p. 48.

²² *Ibidem*, p. 17.

²³ Cf. Al. A. Vasilescu, *Istoria clasei țărănești I (Până la anul 1866)*, Tirgoviște, 1940, p. 12—13, lucrare în care sînt reluate și unele din opiniile comunicate de N. Iorga.

²⁴ Cf. și referințele bibliografice la N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, Buc., 1959; *idem*, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din Țara Românească*, I—II, Buc., 1970 (= N. Stoicescu, *Repertoriul*; *idem*, *Bibliografia*).

²⁵ Să se vadă și Lucia Apolozan, *Sate, orașe și regiuni cercetate de Institutul social român 1925—1945*, Buc., 1945; referitor la îndrumătorul activității acestei școli, cf. și vol. *Dimitrie Gusti. Studii critice*, coordonator, H. H. Stahl, Buc., 1980.

²⁶ Ne vom referi mai ales la cel privitor la *De-agregarea obștei sătești în Țările Române în Evul mediu. Sărăcii*, în *vol. Studii și referate privind istoria României*, I, Buc., 1954, p. 753—799.

²⁷ După editarea unor studii de istorie socială în *vol. Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, Buc., 1947, p. 33—80; să se vadă și *ibidem*, p. 161—218, distinsul istoric s-a remarcat în deceniile următoare și prin publicarea citorva elaborate asupra vieții țărănimii în epoca medievală, la care ne vom referi în continuare.

²⁸ Cf. pentru A. Cazacu și ceilalți cercetători amintii mai înainte și cele relevate în *Enciclopedia istoriografiei românești*, Buc., 1978 (= *Enciclopedia*).

²⁹ Apărut la București, în 1957.

³⁰ Cf. P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orinduirea feudală*, Buc., 1964 (= P. P. Panaitescu, *Obștea*).

³¹ Cf. H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, I, Buc., 1958; *ibidem*, II *Structura internă a satelor devălmașe libere*, Buc., 1959; *ibidem*, III *Procesul de aservire feudală a satelor devălmașe*, Buc., 1965 (= H. H. Stahl, *Contribuții*). Referitor la acestea să se vadă și observațiile lui Vl. Hanga, în „S. Ist.”, XIV (1961), nr. 3, p. 757—766 și ale lui L. P. Marcu, *ibidem*, XIX (1966), nr. 1, p. 168—174. Relevăm și *vol. lui H. H. Stahl, Les anciennes communautés villageoises roumaines — asservissement et pénétration capitaliste*, București — Paris, 1969.

³² *L'évolution de la rente féodale en Valachie et en Moldavie du XIV-e au XVIII-e siècles*, în „NEH”, II (1960), p. 221—252 (pentru alte studii ale celor trei specialiști cf. și *Enciclopedia*, p. 95, 221—222 și 317—318).

³³ *Aspecte ale rumâniei în ultimele decenii ale secolului al XVII-lea*, în „RA”, III (1960), nr. 2, p. 226—247; pentru alte lucrări privind viața agrară, editate de cei doi istorici cf. și *Enciclopedia*, p. 108 și 251. Remarcăm de asemenea rezultatele cercetărilor lui Fl. Constantin, *Țărănimea aservită din Țara Românească de la legătura lui Mihai Viteazul (1595) la reforma lui Constantin Maurocordat (1746)*, în *Științele sociale și politice din România, Progrese. Realizări*, 1983, nr. 2, p. 10—14.

³⁴ Poziția autorilor celor două studii în privința evoluției rumâniei în cea de a doua jumătate a sec. al XVII-lea este diferită; în elaboratul asupra *rentei feudale* (*art. cit.*, p. 246—247), se apreciază că fenomenul veciniei nu este semnificativ acum, în raport cu etapa precedentă, în special cu aceea corespunzând domniei lui Mihai Viteazul. Din cercetarea întreprinsă de noi rezultă că, fără a atinge proporțiile căderii în dependență a țăranilor către sf. sec. al XVI-lea mulți locuitorii apăsați de greutate și-au pierdut libertatea în special după 1660, în perioadele de oaste și molimă, pînă în ultimul deceniu al veac. al XVII-lea.

³⁵ Cf. și referirile lui Fl. Constantin și Ș. Papacostea, *art. cit.*, p. 239—240; cf. apoi N. Stoicescu, *Curteni și slujitori. Contribuții la istoria armatei române*, Buc., 1968, p. 53.

³⁶ Cf. D. Mioc, H. Chircă și Șt. Ștefănescu, *art. cit.*, p. 245—247.

³⁷ Cf. Lia Lehr, *Camăta în Țara Românească pînă în secolul al XVIII-lea*, în „S. Ist.”, XXIII (1970), nr. 4, p. 697—700.

³⁸ Cf. și unele informații privind viața satelor la D. Mioc, H. Chircă și Șt. Ștefănescu, *art. cit.*, p. 246; să se vadă și Lia Lehr, *Comerțul Țării Românești și Moldova în a doua jumătate a sec. al XVII-lea*, în „S. Ist.”, XXI (1968), nr. 1, p. 29—51; P. Cernovodeanu, *Comerțul Țărilor Române în secolul al XVIII-lea*, în „RI”, XXXIII (1980), nr. 6, p. 1071—1098; să se vadă și C. Șerban, *Contribuții cu privire la problema pieții interne a Țării Românești și Moldovei în timpul feudalismului dezvoltat (secolele XV—XVIII)*, în „S. Ist.”, XVII (1964), nr. 1, p. 34—44; pentru unele observații cf. și L. Ștefănescu, *Despre economia bănească românească în sec. XVII—XVIII*, în „MN”, Buc., II (1975), p. 423—425.

³⁹ Cf. *vol. Colonizarea rurală din Țara Românească și Moldova (secolele XV—XVIII)*, Buc., 1973.

⁴⁰ Cf. mai ales lucrarea *Maitres du sol et paysans dans les Principautés Roumaines au XVIII-e siècle*, Buc. 1971. Unele succinte referiri la aspecte ce se circumscriu preocupărilor

noastre și la Ioana Stoicescu, *Arendășia în agricultura Țării Românești și a Moldovei până la Regulamentul Organic*, Buc., 1985, p. 9 și p. 28—29.

⁴¹ Instituții medievale românești. Înfrățirea de moșie. Jurătorii, Buc., 1969.

⁴² Cf. vol. *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova (1611—1831)*, I *Organizarea judecătorească*, Buc., 1979 și vol. II, *Procedura de judecată*, Buc., 1982; cf. și *Enciclopedia*, p. 114 și 151—152.

⁴³ Cf. *Enciclopedia*, p. 305.

⁴⁴ Cf. și N. Stoicescu, *Matei Basarab (20 septembrie 1632 — 9 aprilie 1654)*, Buc., 1982; M. M. Popescu și A. N. Beldeanu, *Mihnea al III-lea (1658—1659)*, Buc., 1982; Al. Popescu, *Șerban Cantacuzino*, Buc., 1978; Șt. Ionescu și P. I. Panait, *Constantin vodă Brincoveanu — Viața, domnia, epoca*, Buc., 1969.

⁴⁵ Cf. Șt. Ștefănescu și D. Mioc, *art. cit.*

⁴⁶ Reliefind acapararea pământului megieșesc (cf. N. I. Simache, *Creșterea domeniului feudal în secolul al XVII-lea. Contribuții la monografia satului Costegi din județul Prahova*, în „Stud mater”, Prahova, II (1962), p. 200—214; *idem*, *Cotropirea pământurilor țărănilor din Fulga, Ploiești*, 1971; cf. și *Enciclopedia*, p. 297; alte lucrări au fost editate de N. Simache în colaborare G. M. Ripeanu.

⁴⁷ Cf. și Gh. Pirnuță, *Rucăr, monografie sociologică*, Buc., 1972; *idem*, *Documente rucărene*, în „Stud. com.”, Muzeul Cimpulung, II (1982), p. 97—104.

⁴⁸ Cf. vol. *Comuna Mioarele. Monografie*, Buc., 1976.

⁴⁹ Cf. V. Cărăbiș, *Sate de moșneni din Valea Jaleșului. Contribuții istorice*, Craiova, 1976; *idem*, *Documente de pe Valea Jaleșului*, Tîrgu Jiu, 1982; cf. pentru prima lucrare și observații lui Fl. Constantiniu, în „SMIM”, IX (1978), p. 210—211.

⁵⁰ Cum este cel îngrijit de Gh. Iordache, *Unitate și diversitate socio-etnografică*, Craiova, 1977 — cu referire și la evoluția obștilor din așezările de pe Valea Oltețului, jud. Vîlcea și din ținutul Romanaiilor (jud. Olt).

⁵¹ Informații în legătură cu transferul de pământ din sfera micii proprietăți a megieșilor, în aceea a deținătorilor de averi, sînt relevate atît în ediții de documente, cum este și vol. alcătuit de G. Potra, *Tezaurul documentar al județului Dimbovița (1418—1800)*, I, Tîrgoviște, 1972, p. 286—601 (= G. Potra, *Tezaurul — Dimbovița*), cit și în alte studii și publicații de istorie locală, înfățișate în mod critic de N. Stoicescu, *Lucrările de istorie locală din ultimele două decenii*, în „RI”, XXXII (1978), nr. 3, p. 505—513; *idem*, *Lucrări noi de istorie locală*, *ibidem*, nr. 9, p. 1675—1683.

⁵² Un număr mare de note și studii au fost editate de cunoscuți specialiști și alți cercetători și anume de A. Sacerdoțeanu, I. Chelcea, L. Ștefănescu, D. Bălașa, D. Stancu, C. Dinu, P. Bardașu, D. Șandru, M. G. Popescu, T. Negoescu, Cleopatra Ionescu, S. Vătășescu, M. Gilcă ș.a. în periodicele locale din București, Tîrgoviște, Craiova, Drobeta — Turnu Severin, Pitești, Buzău, Golești ș.a. centre (cf. și *Bibliografia istorică a României*, I (1944—1969); IV (1969—1974); V (1974—1979); VI (1979—1984), Buc., 1970—1985 (cf. mai ales C. *Istoria locală*).

⁵³ Să se vadă spre exemplu și Emilia Poștărița, *Condica marelui logofetii de toate cărțile lui Constantin Brincoveanu v.v. (1692—1713), Descrierea internă*, II, în „RA”, LII (1975), nr. 1, p. 43—47.

⁵⁴ Cum sînt spre exemplu și vol. *Tezaur medieval vilcean. Catalogul documentelor de la Arhivele Statului din Rîmnicu Vîlcea (1388—1715)*, ed. sub îndrumarea lui C. Tamaș, Buc., 1983; de asemenea, *Comori arhivistice vilcene. Catalogul documentelor de la Arhivele Statului din Rîmnicu Vîlcea (1467—1800)*, ed. de C. Tamaș, I. Soare și Carmen Manea-Andrescu, Buc., 1985, p. 28—41.

⁵⁵ Să se vadă mai ales vol. „Stud. com. ist. etn.”, Golești, I (1974), p. 303—347; II (1978), p. 287—390 și III (1980), p. 229—358; în legătură cu probleme importante despre proprietatea viticolă cf. D. Mioc, *Les vignobles au Moyen Âge en Valachie 1. Les formes de la propriété viticole*, în „RRH”, VI (1967), nr. 6, p. 865—866 și urm.; să se vadă în legătură cu alte cercetări ale sale și *Enciclopedia*, *loc. cit.*

⁵⁶ Pentru jud. Dimbovița, cf. și Gh. I. Mares și D. Gh. Mares, *Din trecutul munților județului Dimbovița*, în „Bibl. Valachica”, VII (1975), p. 107—138 (mai ales p. 131—133).

⁵⁷ Cf. studiul său, *Din lupta țărănimii dimbovițene în secolele XVII—XX împotriva cotropirii feudale*, în „Acta Valachica”, III (1972), p. 216 și urm., pentru perioada care ne interesează; să se vadă și unele observații la N. Ștefănescu, *Mișcări sociale din județul Vîlcea în secolul al XVII-lea*, în „Stud. vilcene”, V (1982), p. 47—54. Alte cercetări au fost întreprinse de M. Măneanu (pentru jud. Mehedinți); de C. Dumitrescu și Florica Dumitrescu (pentru jud. Argeș și Vîlcea); de Sp. Cristocea (pentru Muscel și jud. Dimbovița); de G. I. Mares (pentru jud. Dimbovița) ș.a. cf. și *Bibliografia istorică a României*, *vol. cit.*

⁵⁸ Cf. H. H. Stahl, *Contribuții*, II, p. 105—108, 152—159, 227—231, 288—314.

⁵⁹ Cf. P. P. Panaitescu, *Obște*, p. 209.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 235, 243 și urm.

⁶¹ Cf. I. Ionașcu, *art. cit.*, p. 216.

⁶² Cf. Șt. Ștefănescu și D. Mioc, *art. cit.*, p. 2285—2286 și 2287—2291 și urm.

⁶³ Cf. și observațiile lui Fl. Constantiniu, în *vol. cit.*, *Științele sociale și politice din România. Progrese. Realizări*. 1983, nr. 2, p. 10—14.

⁶⁴ Cf. și cele relevate de H. H. Stahl, *Les anciennes communautés villageoises roumaines — asservissement et pénétration capitaliste*, p. 23,

⁶⁵ Cf. Fl. Constantiniu, *loc. cit.*

⁶⁶ Să se vadă și cele relevate de N. Stoicescu, *Mattei Basarab (20 septembrie 1632 — 9 aprilie 1654)*, p. 57 și urm.

⁶⁷ Pentru unele observații cf. și Șt. Ștefănescu și D. Mioc, *art. cit.*, p. 2287—2288.

⁶⁸ Cf. și C. Șerban, *Le rôle économique des villes roumaines aux XVII-e et XVIII-e siècles dans le contexte de leurs relations avec l'Europe du sud-est*, în *vol. La ville balkanique, XV-e — XIX-e siècles*, Sofia, 1970 [Studia Balkanica, III], p. 139—151; de asemenea, Lia Lehr, *Aspecte urbanistice și forme de proprietate în orașele Moldovei și Țării Românești (secolele XVI — XVII)*, în „RP”, XXXIII (1980), nr. 1, p. 63-79; referitor la orașe să se vadă și referințele bibliografice la P. Cernovodeanu și C. Rezachevici, *Înfăptuiri și priorități în mediistica românească, ibidem*, nr. 7—8, p. 1281—1376.

⁶⁹ În ce privește dezvoltarea lor cf. și Șt. Olteanu și C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul mediu*, Buc., 1969; cf. și P. Cernovodeanu și C. Rezachevici, *art. cit.*

⁷⁰ Cf. Lia Lehr, *art. cit.*, în „S. Ist.”, XXI (1968), nr. 1, p. 29—51; cf. și P. Cernovodeanu, *art. cit.*, în „RP”, XXXIII (1980), nr. 6, p. 1071—1098; pentru alte cercetări cf. și *Bibliografia istorică a României, vol. cit.*

⁷¹ Să se vadă mai ales T. Gemil, *Țările Române în contextul politic internațional (1621—1672)*, Buc., 1979, p. 150—212; cf. și M. Maxim, *Le statut des Pays Roumains envers la Porte Ottomane aux XVI-e — XVIII-e siècles*, în „RRH”, XXIV (1985), nr. 1—2, p. 33 și urm., și p. 36 și urm. Cf. pentru unele observații și A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI—XVIII*, Buc., 1983.

⁷² Cf. și observațiile lui D. Mioc, *La répartition des charges fiscales et les poids de la fiscalité sur les différents groupes sociaux et économiques à la fin du XVII-e siècle en Valachie*, în *vol. L'impôt dans le cadre de la ville et de l'État*, [Bruxelles], 1966, p. 296—316.

⁷³ Cf. Lidia Demény, L. Demény și N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor sau răscoala populară? 1655. Țara Românească*, Buc., 1968.

⁷⁴ Cf. M. M. Popescu și A. N. Beldeanu, *op. cit.*

⁷⁵ Cf. *Istoria României*, II, Buc., 1962, p. 201.

⁷⁶ O parte dintre aceștia erau înrudiți cu domnii aflați în scaunul țării cf. N. Stoicescu, *Legăturile de rudenie dintre domni și marea boierime și importanța lor pentru istoria politică a Țării Românești și Moldovei (secolul XV — începutul secolului al XVIII-lea)*, în „Danubius”, Galați, V (1971), p. 127—130; cf. și *idem*, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova sec. XIV — XVII*, Buc., 1971, p. 105—258 (= N. Stoicescu, *Dicționar*).

⁷⁷ Să se vadă și V. Cărăbiș, „Teiul”, *Documente de pe Valea Jaleșului*, p. 13—14, 146—147, 201.

⁷⁸ Aceste probleme le vom supune discuției într-un studiu pe care-l vom comunica ulterior.

⁷⁹ Cf. H. H. Stahl, *Contribuții*, II, p. 294—295.

⁸⁰ Cf. și observațiile lui N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României. Cu o introducere despre metrologia antică de Acad. Em. Condurachi*, Buc., [1971], p. 102—105.

⁸¹ Cf. și H. H. Stahl, *op. cit.*, p. 230.

⁸² Cf. V. Cărăbiș, „Teiul”, *denumire de proprietate moșnească*, în „S. Ist.”, XXIII (1970), nr. 5, p. 979—987.

⁸³ Cf. și I. Ionașcu, *Documente inedite din perioada 1517—1774, ibidem*, VIII (1955), nr. 4, p. 104, cu referire la cele peste 130 de sate și moșii ale acestora.

⁸⁴ Cf. și observațiile lui E. Stănescu, în studiul introductiv la *vol. Cronicari munteni*, I, ed. de M. Gregorian, Buc., 1961, p. XXXV, despre domeniul lui Preda Brincoveanu marele ban, care totaliza cca 200 sate.

⁸⁵ Cf. și N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, Buc., 1902, cu referire la zecile de sate și moșii împărțite, după moartea postelnicului Constantin Cantacuzino, fiilor lui.

⁸⁶ El deținea cca 25 de sate și părți de moșie în opt județe, cele mai multe — 15 — în ținuturile de cimpie ale Teleormanului și Vlașcăi (cf. doc. din 1657 februarie, la Arh. St. Buc., Sului, II, nr. 5). Dregătorul cheltuise 1.036.860 aspri și 112 unghi, echivalând cu cca 5400 galbeni, în proprietatea sa — cum rezultă din actul citat — aflându-se 1800 stînjeni de moșie, alte 613 funii de loc, 60 de ogoare, 13 ocini, trei delnițe, un munte și 355 rumâni, între care se aflau și meseriași.

⁸⁷ Înrudit cu Cantacuzinii (cf. N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 110—111). În afara terenurilor acaparate de la obștile megieșilor din ținutul Muscelului, unde-și avea curtea — el a cumpărat pămînt de la locuitorii din jud. Teleorman, Dimbovița, Ilfov ș.a. Actul din 1662 mart. 26 se referă la 540 stînjeni de loc de la Ciolănești, 400 stînjeni la Uești, 156 la Zlătești, 171 la Slă-

vești de Sus, jud. Teleorman, cu vad de moară, prețuite la 369 ughi (cf. Arh. St. Buc., Mitrop. Țării Rom., CXXIX/27 și *ms. rom. 129, f. 25 v—26*). În anii următori, „toți moșteanii”⁸⁷ de la Ciolănești și Uești aveau să-i vindă posesiunile lor (cf. *ibidem*, CXXIX/34, actul din 1670 ian. 15).

⁸⁸ Descendent și el din boierimea locală, dar aflat în legături de rudenie cu Cantacuzinii ș.a. fruntași ai clasei stăpînitoare (cf. și *Notice genealogique sur la famille Kretzulesco — Bas-saraba*, Napoli, [f.a.]; cf. și N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 165—166). El a deținut peste 30 de sate și alte proprietăți, în hună parte tot în zone propice agriculturii, în ținutul Ilfovului, al Vlașcăi, dar și în cel al Muscelului, în Dimbovița, Buzău ș.a. (cf. și I. C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, Buc., 1919 (= I. C. Filitti, *Arhiva*); să se vadă și Arh. St. Buc., Ep. Buzău, X/31, 35, 37, 39, 132 a—b).

⁸⁹ Pentru el cf. și N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 240—241; Dregătorul detinea moșii în ținuturile Teleormanului, Dimboviței, Ilfovului, Doljului ș.a. (cf. mai ales G. Potra, *Tezaurul-Dimbovița*, p. 305, 307, 387, 395—396 și 405—406; de asemenea, I. Ionașcu, *art. cit.*, în „Acta Valachica”, III (1972), p. 218; Gh. I. Mares, *Contribuții la cunoașterea luptei moșnenilor din Cuculeni — Dimbovița pentru păstrarea moșiei*, în „Documenta Valachica”, VI (1974), p. 134—135; L. S. Vătășescu, *Satul Dealu Mare. File de istorie medievală*, în „Valachica”, XII—XIII (1980—1981), p. 161.

⁹⁰ Cf. și unele date la Șt. D. Grecianu, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești (Din scrierile inedite)*, ed de Paul Șt. Grecianu, I—II, Buc., 1913—1916; să se vadă și unele referințe bibliografice la N. Stoicescu, *Dicționar*.

⁹¹ Cum era situația locuitorilor din Rădulești, ținutul Ilfovului, căzuți iarăși în dependența lui Pană Mărgineanu-Filipescu, spătarul, „cînd foamea cea mare”, la 1661 (cf. N. Iorga, *vol. cit.*, p. 21—22 și 63).

⁹² Cf. doc. la Arh. St. Buc., *ms. rom. 314, f. 242—246 v*.

⁹³ Totalizînd cca 40 sate și moșii, din care aproape 30 cumpărate de el, pe lângă cele cele moștenite, în ținuturile Muscelului, Teleormanului, Argeșului, al Vlașcăi, Ilfovului, Rîmniceului Sărat, Dimboviței. unele stăpînite în întregime, altele parțial, cu 14 pogoane de vie, în dealurile Piteștilor și Urecheștilor, trei munți, șase roți de moară și zeci de țigani, cu 106 rumâni aflați numai în nouă din așezările dobîndite, prețuite la cca 4800 galbeni (cf. și doc. din 1684 mai 21, *ibidem*, Suluri, I, nr. 8, să se vadă și Șt. D. Grecianu, *op. cit.*, I, p. 28—36; I. Răuțescu, *Mănăstirea Aninoasa din județul Muscel*, Cîmpulung, 1933).

⁹⁴ Fosta așezare de la Brătienii de Jos, jud. Argeș (cf. actele din 1655—1676, la Arh. St. Buc., *ms. rom. 137, f. 86, 222v, 228v, 229, 230, 233—234, 235, 236*).

⁹⁵ Aici, puternicul dregător acaparase 18 delnițe și jumătate, însumînd 156 de locuri de arătură — de-o zi, fiecare — terenuri de casă cu pivnițe, de asemenea 11 livezi, cinci vaduri de moară ș.a. (cf. doc. din 1686—1693, *ibidem*, Mitrop. Țării Rom., XCIV/39—44, 46—47, 49—53, 55, 59—60, 62—67; cf. și *ms. cit.*, f. 119).

⁹⁶ Cf. doc. de la 1655 dec. 7 (*ibidem*, *ms. cit.*, f. 86).

⁹⁷ Cf. *ibidem*, Mitrop. Țării Rom., XCIV/38—39, 41—42 și 53, doc. din 1686 ian. 19, iul. 29 și aug. 20.

⁹⁸ *Ibidem*, XCIV/49, doc. din 1686 iul. 29.

⁹⁹ La Urechești, Tudoran Vlădescu cumpărase de la megieși 200 de stînjeni de loc, iar la Slănic 804 stînjeni (cf. I. Răuțescu, *op. cit.*, p. 62).

¹⁰⁰ Cum erau: Mileștii, Leurdenii, Glogovenii, Pîrșovenii, Urdărenii, Fărcășenii, Fîlișenii, Izvoranii, Birzeștii, Grădiștenii, Bădenii, Comănenii, Brătășenii, Sărăcineștii, Cioranii, Negoeștii, Brezoienii ș.a. (cf. și referințele bibliografice la N. Stoicescu, *Dicționar*; să se vadă și Marieta Adam, *Lista unor dregători de categoria a doua în secolele XV—XVII (Țara Românească)*, în „SMIN”, X (1978), 185—191; de asemenea, Theodora Rădulescu, *Sfatul domnesc și alți mari dregători ai Țării Românești din secolul al XVIII-lea. Liste cronologice și cursus honorum*, I—IV, în „RA”, XLIX (1972), nr. 1—4).

¹⁰¹ Cf. doc. din 1675 mart. 6, în vol. *Tezaur vlăcean*, p. 238.

¹⁰² De la 1672—1691, el cumpărat numai la Vițichești, ținutul Muscelului 14 moșii și locuri, pentru care cheltuisese mai bine de 800 ughi (cf. *ibidem*, p. 233, 238, 254, 257, 259, 262, 264, 266—269, 272—274, 276—277, 279, 280—281, 283, 287—288, 292, 296 și 298).

¹⁰³ La 1683, unul din sătenii din Vițichești și-a zălogit pămîntul ca să poată plăti birurile cetașilor săi (*ibidem*, p. 268), iar doi ani mai tîrziu, la 1685 mart. 6, vindea lotul de un moș pentru cei 200 de taleri (cca 135 galbeni), împrumutați de la paharnicul Dumitrașco Corbeanul (*ibidem*, p. 276).

¹⁰⁴ Care avea întinse moșii în jud. Gorj, Mehedinți, Argeș și în ținutul Vlașcăi ș.a. (cf. și Gh. Ghibănescu, *Surele și izvoade (Documente slavo-române, din colecțiunea d-lui Alex. Ștefulescu)*, VI, Iași, 1909, p. 133—138; cf. și referințele bibliografice la N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 121—122, cu deosebire studiile monografice ale lui Al. Ștefulescu pentru jud. Gorj și m-rea Tismana).

¹⁰⁵ La Novaci, de la 1690—1700, el dobândise 11 loturi țărănești, din funiile Susenilor și Buicoilor, șase livezi, trei munți ș.a., plătite cu cca 500 galbeni (cf. și doc. la Arh. St. Buc., M-rea Horezu, LIII/29—38, 40—42 și 44).

¹⁰⁶ Cf. actul din 1690 aug. 4 (*ibidem*, LIII/31).

¹⁰⁷ Cf. și rezultatele Conscriptiei întreprinse la 1722, în timpul administrației austriace în Oltenia (să se vadă și H. H. Stahl, *Les anciennes communautés villageoises roumaines — asservissement et pénétration capitaliste*, loc. cit.)

¹⁰⁸ Relevăm de exemplu, în legătură cu cumpărăturile de pământ efectuate de el, și cele rezultate din informația comunicată de N. I. Simache, *art. cit.*, în „Stud. mater.”, Prahova, II (1969), p. 200—214, pentru Coslegi și Băbeni, unde de la 1675—1702, a acaparat peste 2000 de stinjeni de moșie, cu cca 250 ughi. Din datele de care dispunem până în prezent rezultă că Milai Cantacuzino spătarul stăpânea peste 45 de sate și moșii, situate în 11 județe și anume în Prahova, Dimbovița, Ialomița, Buzău, Teleorman, Gorj, dar și în ținuturile Ilfovului, Muscelului, Râmnicului Sărat, Săcuienilor, al Vlașcăi (cf. N. Iorga, *vol. cit.*; și se vadă și I. C. Filitti, *Arhiva*; N. Ghinea, *Așezări sătești din sec. XV—XIX pe teritoriul orașului București*, în „București”, Mater. ist. muz., VII (1969), p. 248—249; Florența Ivanuc; *Contribuții documentare la o moșie ialomițeană în secolele XVII—XVIII: Lichireștii*, în „Ialomița”, Slobozia, I (1977), p. 103—104).

¹⁰⁹ Aici, 17 locuitori li vindeau mai mult de 900 stinjeni de loc, cu peste 300 ughi (cf. I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 10—13).

¹¹⁰ Cf. doc. la Arh. St. Buc., M-rea Radu Vodă, IX/29—47, 51 și 53. La Trânsani, marele dregător avea să cumpere și părți mai întinse de teren și de la locuitorii din afara cetelor megieșilor (cf. *ibidem*, IX/53, actul din 1697 mai 15). Aici el intra în stăpînirea a 526 de stinjeni, din fondul funciar al obștei.

¹¹¹ Cf. și St. Ionescu și P. I. Panait, *op. cit.*, p. 136—138: să se vadă în legătură cu preocuparea voievodului pentru a obține o producție cerealiară sporită, destinată și comerțului, în satele stăpînite de el și R. St. Ciobanu, *Rolul cîmpiei în concepția de cîrmuire a țării de către Constantin Brîncoveanu*, în „Ialomița”, Mater. ist. agrară a României, I (1983), p. 439—447.

¹¹² Să se vadă S. Columbeanu, *Grandes exploitations domaniales en Valachie au XVIII-e siècle*, Buc., 1974, p. 24, amintind că voievodul stăpînea atunci 82 sate și moșii, 31 vii și 5 munți.

¹¹³ Cf. și I. Ionașcu, *Contribuții la istoricul mănăstirii Hurez după documente inedite din Arhiva Eforiei Spitalelor civile*, Buc., 1935, p. 9—13; cf. și referințele bibliografice la N. Stoicescu, *Bibliografia*, I—II.

¹¹⁴ Cf. și unele date la C. S. Nicolăescu-Plopșor și I. Șucu, *Documente privitoare la moșiile Bratovoiești, Gioroc și Puțuri din Dolj*, în „Oltenia”, cartea a II-a (1941), p. 16—41; să se vadă și Arh. St. Buc., M-rea Horezu, III/11, 13—19, 21, 30, 32, 34—61, 63—67, 69—70, 73, 75—77.

¹¹⁵ *Ibidem*, III/71.

¹¹⁶ *Ibidem*, III/82.

¹¹⁷ Cf. N. Iorga, *Studii și documente*, V, Buc., 1903, p. 449—451, nr. 34—44.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 191, nr. 54.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 194—195.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 189—190, nr. 49—52, unde este atestată vînzarea a peste 49 funii de moșie, totalizînd cca 980 stinjeni, prețuîți la 270 ughi.

¹²¹ Fostul sat Clăbuceari. Cf. doc. la I. S. Mazilescu, *Documente*, în „Oltenia”, cartea a III-a (1943), p. 159—161.

¹²² Vom releva spre pildă faptul că ei posedau peste 355 pogoane de vie și alte cca 40 vii, ale căror dimensiuni nu sînt indicate în sursele timpului (să se vadă și vol. *Documente privitoare la Constantin-vodă Brîncoveanu, la domnia și sfîrșitul lui*, ed. de N. Iorga, Buc. 1901, p. 153—170. Pentru alte informații referitoare la moșiile lor de la nord de Carpați ș.a. cf. și I. Lupaș, *Documente istorice privitoare la moșiile brîncovenești din Transilvania și Oltenia 1654—1823*, Cluj, 1933, p. 4—5 și 30—39; să se vadă și Sp. Cristoceca, *Două documente inedite din vremea lui Antonie vodă din Popești privind domeniul familiei Brîncoveanu*, în „Stud. com.”, Muz. Pitești, III (1971), p. 233—234.

¹²³ Cf. relația reverendului Edmund Chishall, din suita lordului Paget, care ne-a vizitat țara la 1702, în vol. *Călători străini despre Țările Române*, VIII, Buc., 1983, p. 200.

¹²⁴ Să se vadă spre exemplu și V. Cărăbiș, *Domeniul mănăstiresc din județul Gorj în secolele XIV—XIX*, în „MO”, XXVIII (1976), nr. 5—6, p. 432—437; cf. și S. Columbeanu, *op. cit.*, p. 31—32.

¹²⁵ Cf. și cele relevate de D. Mioc, *art. cit.*, în vol. *L'impôt dans le cadre de la ville et de l'État*, p. 310, nota. 17, și anume că m-rea Cotroceni deținea la începutul sec. al XVIII-lea, 20 de sate în șapte județe, 50 sălașe de țigani, vii, prăvălii și un han în București.

¹²⁶ Cf. I. Ionașcu, *loc. cit.*

¹³⁷ Acesta deținea moșii în mai mult de 11 localități (să se vadă și N. Jantea, *Ctitorile brincovenestii din orașul R. Sărat*, în „Îngerul”, Buzău, IX (1937), nr. 10—11, p. 618; cf. și T. G. Bulat, *O ctitorie brincovenească închinată Sfântului Munte Sinai (Rîmnicu Sărat) 1700*, în „GB”, XXII (1963), nr. 11—12, p. 1036—1041 și 1041—1042. Numai de la locuitorii din Podgoria (fostul sat Jideni), de la Virteșcoi sau din Domirești, ținutul Rîmnicu Sărat mănăstirea dobîndise 15 pogoane de vie roditoare, 52 pogoane locuri sterpe și paragină, 12 funii de loc, alte terenuri în cîmpul de sus și de jos, evaluate la 350 ughi (cf. Arh. St. Buc., M-reia Rîmnicu Sărat, II/15, 33, 53, 56, 59—60, 66, 71—72, 82—84 și 86—88; *ibidem*, III/61 și 73; *ibidem*, IX/19, —20, 22—39 și 41—50).

¹³⁸ De la 1685—1692, locuitorii din Poenari, ținutul Muscelului, care se răscumpăraseră mai înainte de la Gavrilă spătarul, vindeau lăcașului 12 delnițe și jumătate de loc, cum se arată în actul din 1702 iun. 1 (cf. *ibidem*, M-reia Cîmpulung, XXI/17 și *ms. rom.* 204, f. 235), unde se precizează că din cele 22 delnițe deținute de Schitul Golești, aici, cele indicate de noi proveneau de la „megieșii moșneni”; printre loturile instâinate de ei erau ogoare în cîmp, finațuri, grădini și livezi (cf. *ibidem*, XXI/13—15, 20—21, 24, 27—30), unele vîndute pentru datoria „tuturor fraților”, cum avea să precizeze Grigorie, fiul lui Stoica Bumbul, care cedase mănăstirii „delnița cea mare cu locul uliței” (cf. *ibidem*, XXI/17 și *ms. cit.*, f. 229 v).

¹³⁹ Cf. trimiterile de mai sus, nota 93.

¹⁴⁰ Vechea ctitorie dobîndea spre pildă la *Groșani*, jud. Gorj, 10 loturi de teren, plătite cu cca 90 ughi (cf. doc. din 1657—1701, la Arh. Sf. Buc., M-reia Tismana, XII/22—28, 30—33; cf. și Al. Ștefulescu, *Mînăstirea Tismana*, Buc., 1909). La *Ciurilești* m-reia Tismana va ajunge să dețină jumătate din hotarul așezării, moșnenilor ne mai rămîindu-le decît al șaselea pămînt din cealaltă jumătate de sat (cf. Al. Ștefulescu, *op. cit.*, p. 382—383, actul din 1694 nov. 3).

¹⁴¹ Vom aminti că la *Birca*, sat ce-și răscumpărase libertatea, după ce ajunsese în dependență (cf. N. Iorga, *O moșie a lui Mihai Viteazul: Birca din Dolj*, în vol. *Studii și documente*, XVI, Buc., 1909, p. 29—37; cf. și I. Donat, *Satele lui Mihai Viteazul*, în „SMIM”, IV (1960), p. 486), mănăstirea a intrat în posesiunea a cca. 740 stînjeni de moșie, din suprafața de 1246 stînjeni a hotarului moșnenilor (cf. actul din 1699 iun. 12, la Arh. St. Buc., *ms. rom.* 295, f. 82; cf. și *ibidem*, f. 66—67, 78—79 și 81). La *Gaia*, m-reia Sadova, dobîndea de asemenea din pămîntul megieșilor 600 stînjeni de loc (*ibidem*, f. 100—102).

¹⁴² La *Ivănești*, ținutul Ialomiței, cumpărăturile de la țărani moșneni și anune din funiile Jugurească, Drăghicească, Bizărnească ș.a. totalizau 361 stînjeni (cf. doc. din 1702 sept. 25, *ibidem*, *ms. rom.* 314, f. 318), în timp ce la *Păpeni*, din același ținut, m-reia Slobozia lui Ianache ajungea în stăpînirea altor 249 stînjeni (cf. *ms. cit.*, f. 247v.—250).

¹⁴³ Care și-a extins posesiunile și în detrimentul moșilor unor cetași moșneni, la *Bădeni*, aici lăcașul dobîndind și unul din cei trei moși ai megieșilor, la *Crefulești*, pe Răstoaca, unde avea să dețină și 135 stînjeni de loc al sătenilor neaserviți, apoi la *Cilcești*, *Stoenești* ș.a. (cf. *ibidem*, *ms. rom.* 204, f. 24 v—25, 160 v—161, 165—168, 245—248, 261—261 v.)

¹⁴⁴ Remarcăm spre exemplu că la 1678 ian. 18, Duca vodă scutea nouă schituri ale Episcopiei de Buzău, de dijma de stupi, gorștină de oi, de vinărici, sărărit ș.a. (cf. *ibidem*, D. I., CXXVII/173 și *ms. rom.* 171, f. 275—275 v).

¹⁴⁵ Să se vadă și N. Stoicescu, *Regimul fiscal al preoților din Țara Românească și Moldova pînă la Regulamentul Organic*, în „BOR”, LXXXIX (1971), nr. 3—4, p. 337—341; cf. și actul din 1682 iun. 30, prin care Șerban Cantacuzino li scutește pe preoți (la Arh. St. Buc., D. I., XCV/1 și *ms. rom.* 171, f. 81. Cf. cu deosebire, cele stabilite de voievodul Grigore Ghica, și comunicate la 1673 mai 2 megieșilor din Loviște, arătînd nu numai imunitățile acordate clerului, ci și obligațiile pentru „poporul” din fiecare enorie ca să facă pentru slujitorii bisericii „clacă cu plugul o zi de toamnă, o zi de primăvară, o zi de coasă, o zi la seceră”; sau să le dea cite „un obroc de griu” sau „să-i plătească cu bani” (cf. *ibidem*, A.N., CCLXXXVIII/25).

¹⁴⁶ Cf. și N. Stoicescu, *Despre subalternii marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XV—mijlocul sec. XVIII)*, în „SMIM”, VI (1973) p. 61—90; cf. și *Relația anonimă latină despre Țara Românească (Înainte de august 1688)*, în vol. *Călători străini despre Țările Române*, VII, Buc., 1981, p. 450 și p. 454—456.

¹⁴⁷ Să se vadă și N. Stoicescu, *Curteni și slujitori. Contribuții la istoria armatei române*, Buc., 1968; *idem*, *Unele categorii de slujbași ai statelor feudale Țara Românească și Moldova*, în „SAI”, XII (1968), p. 107—121.

¹⁴⁸ Să se vadă și unele informații la N. Bănică-Ologu, *Rimniceni în slujba țării. Logofeții*, în „Studii vlcene”, V (1982), p. 44, 45 și 46; de asemenea, D. Bălașa, *Oameni și fapte din istoria localității Olănești*, în „Buridava”, IV (1982), p. 101—108; unele date și la I. Ionașcu, *Despre logofătul Stoica LuDESCU și paternitatea cronicii «Istoria Țării Românești»*, în „AU • C. I. Parhon”, Sr. Șt. Soc., Ist., V (1956), p. 261—297. Relevăm de exemplu că un Radu Țigănescu logofătul acaparasă la Liperești, jud. Ialomița, 1390 stînjeni din moșia megieșilor, cîrora le mai rămăsesse 309 stînjeni de loc (cf. hotarnica din 1667 nov. 7, la Arh. St. Buc., m-reia Radu Vodă, XLII/

39—40). Pentru posesiunile lui Stancu Iogofățul, la Vernești, cf. și I. Ionașcu, *Un fost metoh al Pantelimonului: Schitul Grăjdana (Buzău)*. Cu documente și regește, Buzău, 1936, p. 23, 29—30, 34—35, și 38).

¹³⁹ Dacă ar fi să ne referim numai la averea acumulată de Negoită Cîndescu clucerul, fiul lui Mihalcea vornicul din Pătrlage, am releva că el a intrat în stăpînirea citorva mii de stînjni de loc, în zona Buzăului, Rîmnicului Sărat, Vlașcăi, Ilfovului ș.a. (cf. doc. la Arh. St. Buc., D. I., XXXIII/189: CXVI/152; CXCIV/73 și 77; CCXCIV/7; CCXCIX/23, 26, 28, 29. 119 și 120; MCDXLI/153, acte din 1654—1659).

¹⁴⁰ Duca cuparul, fratele marelui stolnic Pană Negoescu, acaparase numai la *Bărcănești* 947 stînjni de la sătenii de acolo, în afară de alți 759 stînjni ce-i avea la Miroslăvești, Ruși, Puchenii, cu vad de moară și 16 pogoane de vie la Scăeni, ținutul Săcuienilor, și alte cinci la Cernătești, jud. Prahova (cf. informația documentară la L. Ștefănescu, *Date noi privind domeniul agricol feudal în Cîmpia Română, pe baza unor documente inedite din secolele XV—XVII*, în vol. *Ialomița. Materiale de istorie agrară a României*, Slobozia, 1983, p. 511—512, notele 2—17; și Șt. D. Grecianu, *op. cit.*, II, p. 224—225).

¹⁴¹ Amintim spre exemplu că Moise Mihălcescu-Cîndescu, căpitanul de roșii cumpărase numai la *Deșirași*, 500 stînjni de moșie de la moșnenii, cu 150 ughi (cf. doc. din 1657 mart. 18, la Arh. St. Buc., D. I., CCCLXV/1). Fiul său, Mihalcea Cîndescu și el căpitan, va continua să cumpere terenuri în satele Scăeni, Ulmetu, Bănulești (cf. I. C. Filitti, *Arhiva*, p. 159). Iane marele căpitan ajungea la 1656—1658 în stăpînirea a 865 stînjni de moșie la Obidiții de Jos, Măciucești și Frăsinei, plățiți cu 142 ughi (cf. Arh. St. Buc., D. I., MLXXXV/110—114; *ibidem*, D. I., MCD/108, 110 și 112).

¹⁴² Avem de pildă, în vedere, pe Jipa Vernescu iuzbașa de roșii (1661—1672), ajuns apoi căpitan, care a cumpărat peste 25 pogoane de vie și alte locuri pentru casă, pivnițe, pomat etc. (cf. și I. Ionașcu, *Un fost metoh al Pantelimonului: Schitul Grăjdana (Buzău)*. Cu documente și regește, Buzău, 1936, p. 18—31), unele provenind de la slujitorii roșii fugiți de la bir (*ibidem*, p. 19—20).

¹⁴³ Cf. doc. la Arh. St. Buc., M-rea Rîmnicu Sărat, III/11—12, 16—19, 22, 30—34, 37—38, 40—42, 44—50, 52—57.

¹⁴⁴ Cf. *ibidem*, III/38, 41 și 47.

¹⁴⁵ Chiar și pe ale finului său, hînsarul Sava, și ale fraților lui, care „mă ruga el să le cumpăr”, apreciind la 1705 mart. 19, la 23 de ani de la dobîndirea moșiei, că acesta era *om rău și spurcat* (*ibidem*, III/59).

¹⁴⁶ Pentru el cf. și M. Iliescu, *Mănăilă, căpitanul de Buzău*, în „Mousaios”, III (1981), p. 77—82.

¹⁴⁷ Să se vadă mai ales doc. de pe la 1690—1715, la Arh. St. Buc., Ep. Buzău, I/ 39—41 44 și 55; *ibidem*, XXI/10—11; *ibidem*, XXV/21—27 și 30; *ibidem*, XXXIII/37; *ibidem* LVII/5 și 16—17; *ibidem*, LX/1; *ibidem*, LXVI/4; *ibidem*, LXIX/8 și 11; *ibidem*, LXX/4—7; *ibidem*, Mitrop. Țării Rom., LXXXVII/2 și *ms. rom.* 132, f. 221.

¹⁴⁸ Ne referim și la Dragul și Toader, iuzbași din Păcleni (Piclele), jud. Buzău, care au dobîndit pămînt la *Horjenești*, ținutul Rîmnicu Sărat, de la megieși, primul 240 stînjni, cel de al doilea 400 stînjni și încă trei locuri (cf. *ibidem*, M-rea Rm. Sărat, X/4, 8—9, 11—12, 14—16 și 20—21).

¹⁴⁹ Astfel, Toader iuzbașa, amintit mai înainte, cumpăra la 1674 mai 23, de la Dobra, femeia lui Șarban din Bicești, pămîntul acesteia, din ținutul Rîmnicu Sărat, la vremea de „foamete”, cînd „am văzut murătea”, preciza ea relevînd că îi piereau copii (*ibidem*, X/9).

¹⁵⁰ Cupețul Stătie Nica, din București, intra în posesiunea a cîteva sute de stînjni de moșie la Crețulești, ținutul Vlașcăi, pornind din 1673 iun. 3, megieșii arătînd că li ajunsese vremea „de ne-au trebuit banii” (cf. *ms. rom.* 204, f. 161—163 v). Ulterior, la 1689 iul 20, el vindea m-rii Cîmpulung terenurile de la Crețulești, Frăsinei, Cornet și Vetriți și două roți de moară, cu 250 lei (adică cca 165 ughi) — cf. *ibidem*, *ms. cit.*, f. 164—165.

¹⁵¹ Parte din aceștia cumpărați, parte dobîndiți prin căsătorie (cf. *ibidem*, f. 174 v—178, doc. din 1673 ian 1—1686 iun. 9).

¹⁵² Cf. doc. din 1701 iun. 5 (*ibidem*, f. 178—179), pămîntul a ajuns apoi în stăpînirea lui Pătru Obedeanu marele căpitan.

¹⁵³ Pentru el cf. și I. Ionașcu, *art. cit.*, în „Acta Valachica”, III (1972), p. 219—222; să se vadă și observațiile Luminiței Oproiu și M. Oproiu, *Repertoriul negustorilor din orașul Tirgoviște în secolul al XVII-lea*, în „Valachica”, X—XI (1978—1979), p. 229; cf. apoi doc. la G. Potra, *Tezaurul-Dimbovița*, p. 319, 321—323, 328—329, 332, 334, 336—338 și 339—340; cf. și doc. la Arh. St. Buc., Mitrop. Țării Rom., XLV/28—30 și 33; *ibidem*, CCCIX/4 și 10; *ibidem*, *ms. rom.* 454, f. 319—320; informația referitoare la rumâni săi și la Fl. Constantiniu și Ș. Papacostea, *art. cit.*, p. 234 nota 27.

¹⁵⁴ Și anume, 47 pogoane lucrate, 30 pogoane paragină, trei pogoane și jumătate țelină și alte vii.

¹⁵⁵ Cf. Arh. St. Buc., Ep. Buzău, XIX/2; *ibidem*, XXVI/50—51, 53—54, 56—57, 59, 61, 63—66, 82, 84; *ibidem*, XXVIII/2; *ibidem*, XXX/30, 36—37, 39—41, 44 și 46; cf. și *ms. rom. 171*, f. 200 v—201.

¹⁵⁶ Suma cheltuielilor indicate numai parțial în actele timpului, totalizează 865 taleri (*ibidem*).

¹⁵⁷ Cf. doc. din 1691 oct. 19, 1694 sept. 10 și 1695 iun. 1 (*ibidem*, XXVI/61 și *ms. cil.*, f. 201 v—202; *ibidem*, XXX/41 și 46 și *ms. rom. 172*, f. 416 și 462 v—463).

¹⁵⁸ Cf. doc. din 1692 oct. 25 (*ibidem*, XIX/2 și *ms. cil.*, f. 549).

¹⁵⁹ Cf. doc. din 1692 oct. 27 (*ibidem*, XXX/36 și *ms. cil.*, f. 461 v).

¹⁶⁰ Să se vadă și informația din *Documente privind istoria României, Seria B. Țara Românească. Materiale din Arhive particulare. Documente în posesia lui Em. Crețulescu*, în „SMIM”, V (1962), p. 635—639, acte transcrise și pregătite pentru tipar de H. Chircă; cf. și G. Potra, *op. cil.*, p. 344—345, 365—366, 368—369, 376—377, 379, 406, 432—434; de asemenea, V. Cărăbiș, *Documente de pe Valea Jaleșului*, p. 146—147, etc.

¹⁶¹ Cf. și D. Mioc, *art. cil.*, p. 300 și 306, unde relevă și faptul că în domnia lui Constantin Brîncoveanu preoții de la sate plăteau doar 4,32% din totalul birurilor incasate de vistierie de la contribuabili.

¹⁶² Să se vadă și cele relevate de P. V. Năsturel, *Neamul boierilor Pîrșoveni*, în „LAR”, VIII (1904), p. 624—625; documentele utilizate de noi, la Arh. St. Buc., Ep. Buzău, XIV/36; *ibidem*, XLVIII/40, 42—44, 46—47, 49, 51—52, 59, 61, 65, 68—72, 74—80, 86—91, 96, 98—101, 103—109, 111—122, 124—125, 127—130, 141, 144—146—149, 156 și *ms. rom. 172*, f. 36.

MODIFICATIONS STRUCTURELLES DANS LE SYSTÈME DE LA PROPRIÉTÉ DES COMMUNAUTÉS VILLAGEOISES DE VALACHIE PENDANT LA SECONDE MOITIÉ DU XVIIe SIÈCLE ET AU DÉBUT DU SIÈCLE SUIVANT

Résumé

L'étude relève les mutations intervenues dans la sphère de la propriété de la paysannerie—non asservie—dans le cadre général de l'évolution de la vie des habitants de Valachie, après 1650 jusqu'en 1714—fin du règne de Constantin Brîncoveanu—en tenant compte des résultats remarquables obtenus dans le passé, mais surtout par la nouvelle historiographie roumaine, aussi bien que des données contenues dans des fonds d'archives importants. L'expérience et les informations accumulées en partant des écrits de N. Bălcescu, M. Kogălniceanu, A. D. Xenopol, A. V. Gâdei, R. Rosetti, G. Panu jusqu'aux études de N. Iorga, C. Giurescu, I. C. Filitti, C. C. Giurescu, V. Costăchel, P. P. Panaitescu, H. H. Stahl et autres, ont ouvert la voie de l'investigation, non seulement en ce qui concerne la vie de la paysannerie et les rapports agraires, mais aussi celle des communautés de paysans libres, l'évolution et modifications structurelles intervenues dans le système de leur propriété, dans les conditions de l'existence de la société roumaine à l'époque. Les contributions de ces dernières décennies de la nouvelle Ecole d'histoire, à savoir celles de Șt. Ștefănescu, D. Mioc, H. Chircă, Fl. Constantiniu, Ș. Papacostea, M. Vlad, V. Mihordea et autres, les recherches de I. Ionașcu, N. I. Șimache, G. Pârnuță, I. I. Șucu et V. Cărăbiș ainsi que de tant d'autres ont

permis de mieux comprendre les phénomènes sociaux et les aspects économiques de la sphère des villages, les formes de résistance et de lutte de la paysannerie contre l'oppression exercée par les maîtres de domaines. Mais l'étude et la compréhension des processus complexes qui ont accentué la mobilité des structures socio-économique du monde féodal roumain et qui ont influé sur le rythme de désagrégation de la propriété en co-indivision impliquent de rapporter la vie des communautés paysannes à la problématique même de l'existence de l'Etat, de ses institutions, au processus de développement des villes, des métiers et du commerce sur le marché intérieur, aux réalités politiques de l'époque, qui ont eu de lourdes conséquences pour l'existence de la paysannerie. L'accaparement par l'autorité princière, les grands boyards, les monastères, les hauts dignitaires et les employés princiers, par des négociants, artisans, usuriers marquants etc., par des habitants aisés du milieu urbain et rural, de dizaines de milliers de „stînji” des domaines des „moşteni” (paysans libres propriétaires de petits lopins de terre) a conduit à la diminution continue de la surface de terre possédée par la paysannerie libre, à la pulverisation de certaines communautés villageoises, à d'importantes modifications dans la vie des groupements de „megieşi” (paysans libres), au développement de nouvelles structures généalogiques dans le monde des villages. Maintenant, plus de deux tiers de la masse de paysans qui ont perdu leur terre ont conservé cependant la condition d'hommes libres, étant obligés de travailler en vertu de contrats conclus à l'amiable avec les maîtres de la terre, ce qui a influé sur l'évolution des rapports agraires, notamment, vers la fin du XVIIe siècle et dans l'époque suivante.

CU PRIVIRE LA ÎNCEPUTURILE EVULUI MEDIU ÎN ISTORIA ROMÂNIEI. (II)

Premisele procesului de apariție a relațiilor feudale
(secolele IV—VIII)

ȘTEFAN OLTEANU

Încercarea de a desluși unele aspecte importante referitoare la structura societății de pe teritoriul patriei noastre și evoluția acesteia de-a lungul uneia dintre cele mai puțin cunoscute perioade istorice, secolele IV—XI, ar fi fost considerată cu un sfert de veac în urmă, în cel mai fericit caz temerară, o clarificare cit de cit în această privință fiind aproape imposibilă, datorită lipsei totale sau aproape totale a oricărei surse de informare istorică. Cu toate că o asemenea problemă apărea imperios necesară pentru a se putea explica astfel geneza raporturilor feudale pe teritoriul României, ea a rămas pînă în etapa actuală la periferia cercetării din motivele arătate. Răspunsul la tema menționată va constitui un punct de plecare pentru viitoarea sinteză privind istoria României la începuturile evului mediu.

De atunci însă lucrurile s-au schimbat. Acumularea unui bogat și variat material documentar prin multiplicarea posibilităților de informare (locul central ocupîndu-l documentul arheologic), stabilirea autenticității unor izvoare scrise socotite pînă atunci lipsite de valoare științifică, precum și intrarea în circuitul de specialitate a altora noi, în condițiile unei noi modalități teoretice și metodologice de investigare istorică, permit și impun chiar, cercetări asupra structurilor social-economice și politice ale societății românești din perioada amintită constituite în imperative ale istoriografiei noastre contemporane. Cunoașterea procesului de cristalizare a raporturilor de aservire de caracter feudal pe teritoriul României, a originilor și evoluției lui de-a lungul secolelor pînă la maturizarea deplină se înscrie în cadrul acestor imperative actuale, studiul de față încercînd să răspundă, în limita posibilităților, unora dintre problemele ce-și așteaptă clarificările corespunzătoare. Cu toate dificultățile existente, izvorite din caracterul ipotetic al unor afirmații sau incertitudinea altora, datorită încă insuficienței materialului documentar de care dispunem, sursele de informare aflate la îndemînă, aplicarea în cercetare a metodologiei specifice unor științe interdisciplinare, cum ar fi sociologia istorică, permit abordarea unor aspecte social-economice din istoria secolelor IV—XI, fundamentale pentru înțelegerea proceselor amintite, atestarea proprietății private, funciare în special, fiind de centrală însemnătate; prezența ei stă, precum se știe, la baza inegalităților și diferențierilor sociale în epoca de tranziție de la antichitate la evul mediu, a constituirii celor două clase fundamentale ale orînduirii feudale. Potrivit concepției materialist-dialectice, proprietatea privată funciară reprezintă principalul mijloc de producție

pe baza căruia s-a format întregul edificiu al orînduirii feudale, înzestrarea producătorului cu pămînt și cu alte mijloace de producție corespunzătoare alcătuind condiția esențială a procesului de apariție a relațiilor feudale.

Progresul sensibil înregistrat de cercetarea arheologică în interpretarea de finețe a vestigiilor materiale a făcut posibil să se răspundă și unor probleme de ordin social printre care și cele referitoare la prezența proprietății private, a evoluției ei în cursul secolelor, fiind identificată prin atestarea familiei pereche (care presupune deja existența proprietății private), apărută în urma disoluției mării familii patriarhale și, odată cu ea, a fenomenelor care o însoțesc (de pildă, acumularea individuală de bunuri materiale); acest proces se reflectă cu destulă claritate în dimensiunile locuințelor și anexelor acestora din așezările cercetate, în modalitatea de dispunere în „cuiburi” a caselor, însoțite, de fiecare dată, de mijloace de producție (de pildă, unelte) și de construcții cu caracter economic (cupatoare casnice, de ceramică, de redus minereul, gropi-depozite de provizii și altele) situate în vatra satului, precum și în inventarul și modul de dispunere a decedaților în necropole.

Analiza detaliată a tuturor acestor materiale documentare și constatări în teren, inclusiv a puținelor documente scrise de care dispunem, nu-și poate fundamenta concluziile sale privitoare la tipul de organizare socială a comunităților umane, fără a se raporta la criteriile sociologice de identificare a diferitelor forme de structură socială pe care societatea le-a cunoscut de-a lungul dezvoltării sale și care se pot regăsi, într-o măsură mai mare sau mai mică, în structura colectivităților agrare de pe teritoriul patriei noastre în secolele IV—XI, în transformările petrecute în sinul acesteia pînă la nivelul apariției relațiilor de aservire.

Rezultatele obținute în urma unor îndelungate cercetări asupra evoluției procesului de organizare socială a comunităților agrare în general, din cele mai vechi timpuri¹ atestă existența a două tipuri de formațiuni sociale: 1) tipul arhaic primar caracterizat prin rudenie de sînge a indivizilor comunității, proprietatea comună a bunurilor materiale (locuință comună, se muncește și se consumă în comun), prin lipsa claselor sociale; 2) tipul secundar caracterizat prin existența criteriului teritorial ca bază a formării comunității și deci, lipsa legăturii de sînge dintre toți membrii comunității, prin apariția proprietății private individuale (fiecare familie își cultivă terenul distribuit inițial periodic, casa și curtea constituind proprietatea privată a acesteia); munca și consumul se individualizează². Din punctul de vedere istoric, primul tip de formațiune corespunde obștii gentilice patriarhale, cel de-al doilea, obștii sătești teritoriale, tipul cel mai recent, constituit în urma unui îndelungat proces de teritorializare a comunităților tribale, de tranziție de la proprietatea comună la cea privată, de la formațiunea primară la cea secundară. În această ultimă formă, proprietatea privată asupra pămîntului se manifestă sub forma casei cu curtea aferentă „care se poate transforma într-o fortăreață unde se pregătește ofensiva împotriva pămîntului aflat în proprietate comună”³.

Astfel, fenomenul teritorializării comunității gentilice, disoluția mării familii patriarhale, apariția familiei pereche, a proprietății private, constituirea ca atare a comunităților agrare (a obștilor rurale), consecință directă a progresului continuu în domeniul tehnicilor de producție, al organizării producției materiale la nivelul realizării surplusului de produse, baza obiectivă a repartiției inegale⁴, reprezintă punctul de plecare al procesului de apariție a inegalității și diferențierii sociale, fenomene care vor

conduce la destrămarea devălmășiei obștești, la detașarea în cadrul comunităților a unor persoane care se vor suprapune colectivității prin obținerea de munci gratuite și a unor părți din produsele realizate.

Această sintetică prezentare rămâne, totuși, o schemă didactică, procesul teritorializării, formele pe care obștea rurală teritorială le îmbracă în evoluția ei îndelungată, fiind deosebit de complexe și complicate de la o zonă geografică la alta, adeseori forme de evoluție superioare coexistind cu cele din etapa precedentă sau chiar cu destule reminiscențe ale comunității gentilice. Așa de pildă, disoluția organizării gentilice cunoaște mai întâi faza patronimiei, adică a mării familii, sau grupei de familii înrudite cunoscute în documentele medievale sub denumirea de cete de neam, cărora li se repartizează pământul de către gintă. Acest pământ este lucrat în comun de către membrii acestor familii, recolta se împarte egal între ei, iar consumul este comun. Această „individualizare” pe mari familii patronimice afectează și alte bunuri, inițial comune, precum vitele și altele.

O nouă etapă în evoluția familiei patronimice o constituie apariția în cadrul mării familii a altor grupuri patronimice mai mici, proces care fărâmițează și individualizează mult comunitatea pînă la mica familie pereche.

Ceea ce ne interesează în primul rînd, în lumina precizării transformărilor care au loc în procesul organizării sociale, este atestarea comunității agrare (obștea rurală) rezultată din disoluția organizării tribale. În linii generale, această formă de organizare socială se caracterizează prin constituirea satelor pe bază teritorială, prin stăpînirea în comun a pășunilor, apelor, izlazului și pădurilor, deci proprietatea colectivă; întregul pământ arabil constituia proprietatea obștească, fiecare familie, patronimică sau pereche, avînd dreptul de folosință individuală pe anumite loturi care se distribuiau periodic prin tragere la sorți; aceasta reprezenta posesiunea funciară privată în cadrul obștii. Casa cu anexele și locul din jur formau „proprietatea” individuală a fiecărei familii. În cursul evoluției obștii rurale, unele dintre caracteristicile enumerate își modifică conținutul. Așa de pildă, periodicitatea distribuirii loturilor arabile dispăre, posesiunea lor individuală permanentizîndu-se, devenind, cu vremea, proprietate familială cu dreptul de a dispune liber de ea. Aceasta constituie una dintre modificările interne fundamentale ale comunității rurale care concură direct la apariția raporturilor de aservire⁵.

Analiza materialului documentar de care dispunem în etapa actuală a cercetării, raportată la schema, cu totul generală, a evoluției formelor de organizare socială a comunităților agrare de pe teritoriul României în secolele IV—XI, permite sesizarea a două mari etape de evoluție, circumscrise, prima în cadrul secolelor IV—VIII, iar a doua în cadrul secolelor VIII—XI, deosebite între ele, ca structură socială, în principal, prin dimensiunile, în suprafață și în adîncime, ale proprietății private sub diferitele ei forme (inclusiv, și în special, cea funciară). Privite prin această prismă, secolele IV—VIII reprezintă etapa de constituire a premiselor procesului de apariție a raporturilor de aservire, în timp ce secolele VIII—XI marchează etapa constituirii și afirmării mării proprietăți funciare, a claselor sociale fundamentale ale noii formațiuni sociale.

Premisele apariției relațiilor de aservire pe teritoriul carpato-danubiano-pontic se circumscriu în cadrul procesului de gestație a unor noi structuri social-economice și politice care vor conduce în final la nașterea

unui nou tip de civilizație. Transformările care au avut loc s-au petrecut pe nesimțite, fără a fi consemnate în mod expres de istorie; ele au afectat adâncurile societății noastre din secolele IV—XI, putând fi sesizate prin analiza factorilor fundamentali implicați în asemenea prefaceri și aflați, de fapt, la originea lor: creșterea demografică și progresul tehnico-economic.

Nu este în intenția noastră de a analiza aici pe larg evoluția acestor doi factori de-a lungul secolelor amintite; vom prezenta doar câteva dintre cele mai importante aspecte privitoare la fenomenele demo-economice din secolele IV—VIII mai întâi, în măsură să evidențieze caracterul de progres, în general, al societății noastre în raport cu situația din epoca precedentă, chiar dacă au existat unele perioade de temporizare a dezvoltării acesteia datorită vicisitudinilor istorice cunoscute⁶.

Cercetările au demonstrat că dinamica demografică în cursul secolelor IV—VIII pe teritoriul României se prezintă în general ca o linie ascendentă, constatându-se sporuri demografice cauzate, în parte și de migrarea unor grupuri etnice distincte (de pildă, cele de la nivelul secolului IV și VI e.n.⁷), și chiar unele scăderi temporare (de pildă, în timpul impactului hunic⁸), care totuși, n-au produs modificări demografice structurale, potențialul demografic refăcându-se relativ rapid în perioada următoare.

Principalele sfere ale economiei înregistrează și ele fenomene asemănătoare sub raport cantitativ și chiar calitativ. Așa, de pildă, în domeniul producției agrare, dacă luăm în considerație prezența cantitativă și frecvența uneltelor agricole descoperite în așezările cercetate din perioada secolelor IV—VIII, constatăm existența unui număr important de asemenea unelte (brăzdare de plug, coase, seceri, oticuri etc.). O sumară evidență a brăzdărilor de plug, de exemplu, desigur incompletă, arată un număr de peste 60 brăzdare descoperite în așezările cercetate pînă acum pe tot cuprinsul țării, alături de care cele peste 10 depozite de unelte agricole în general⁹ (dar și alte vestigii precum depozitele de cereale carbonizate) indică dimensiunile îndeletnicirilor agrare ale populației autohtone din secolele IV—VIII¹⁰. Constatarea recentă pe baza cercetării tehnologiei brăzdărilor de plug descoperite, potrivit căreia, începînd din secolul al IV-lea utilizarea brăzdarului de plug de tip romanic, folosit în epoca precedentă alături de cel de tip dacic, se generalizează în cadrul comunităților datorită randamentului său economic superior, comparativ cu al celui dacic, merită atenție specială pentru consecințele economice și sociale pe care le poate antrena o asemenea realitate¹¹.

Valorificarea substanțelor minerale utile continuă și ea vechile tradiții, punerea în valoare a mineralizațiilor, secundare în special, intensificîndu-se după cum demonstrează vestigiile (cantități de zgură și mine-reu de fier, calcar și siliciu cu rol de fondant, cuptoare de redus etc.) descoperite în cele peste 50 localități în care s-a desfășurat în vremea amintită activitatea de exploatare a acestor rezerve miniere¹². Din punctul de vedere al tehnicii de exploatare, se mențin unele maniere tehnologice specifice epocii dacice, precum folosirea tipului de cuptor de redus cu deschidere laterală¹³.

Economia de transformare este prezentă în tot cursul secolelor IV—VIII printr-o serie de activități cu caracter meșteșugăresc, ceea ce demonstrează și în acest caz, o evidentă continuare a procesului de specializare productivă, chiar dacă, în unele momente istorice, ea ar fi putut

înregistra o anumită încetinire a ritmului de dezvoltare. Centrele de producție și atelierile meșteșugărești descoperite și cercetate, precum cele de la Drobeta — Turnu Severin, Tei, Soldat Ghivan (București), Diarna (Orșova), Șirna și Budureasca, jud. Prahova, Băleni - Români, jud. Dimbovița, Telița, jud. Tulcea, Lozna - Străteni, jud. Botoșani, Dodești și Valea Seacă, jud. Vaslui, Botoșana, jud. Suceava, Bandu de Cîmpie și Felnac (Transilvania) etc. demonstrează, nu numai inexistența unei depreciări a acestei activități, ci chiar și măsura dăinuirii proceselor tehnologice tradiționale și nivelul diviziunii sociale a muncii în acea vreme¹⁴ cu consecințele ei firești în domeniul realizării unui anumit surplus de produse menit a lua calea schimburilor economice.

Realitățile demo-economice sumar prezentate evidențiază unele încheieri de majoră însemnătate pentru cunoașterea evoluției societății de pe teritoriul României în secolele IV—VIII.

Ele demonstrează, în primul rînd, dănuirea incontestabilă a comunităților rurale din epoca precedentă, cu vechile lor indeletniciri de viață agrară și din domeniul economiei de transformare ale căror tehnologii tradiționale s-au conservat în pofida vicisitudinilor istorice. Utilizarea vechilor tehnici agrare și meșteșugărești, a celor din domeniul valorificării bogățiilor miniere, precum și constatarea unor noi progrese în această vreme, cum sînt, de pildă, impunerea și răspîndirea pe scară generală a brăzdarului cu mașon (tipul romanic), datorită randamentului economic ridicat, comparativ cu cel existent anterior, atestarea pentru prima oară pe teritoriul nostru a unor unelte mai perfecționate, ca burghiul cu acțiune mecanică din mormîntul meșteșugarului de la Bandu de Cîmpie (chiar dacă acesta aparținea unui alt grup etnic, el poate fi considerat integrat în societatea autohtonă), infirmă teoria „catastrofică” a marilor migrații, populații în general nomade, al căror mod de existență consta în rațiunea menținerii populației locale și nicidecum distrugerea ei. Dacă marile migrații au afectat temporar starea cantitativă a producției, vechile structuri ale populației locale au fost menținute, ele reprezentînd însăși modul de existență al acestor cavaleri ai stepelor¹⁵.

În această lumină, ceea ce se impune, este să încercăm să demonstrăm, în continuare, prezența în cadrul societății carpato-danubiene din secolele IV—VIII, a unor categorii și forme sociale generate de structurile demo-economice, constituite în premise ale procesului de apariție a rapoarturilor de aservire. Avem în vedere, inegalitatea de avere dintre membrii unei comunități de muncă (în aparență inofensivă, ea întîlnindu-se în grade diferite în formațiuni sociale anterioare celei feudale), inegalitate generată de dezvoltarea producției și care stă la baza întregului proces de diferențiere socială; esența acestuia o constituie, de fapt, poziția individului față de bunuri mobile cu regim de însușire privată și mai ales față de pămînt, acumularea treptată a acestora ducînd la subminarea egalității sociale, la apariția conflictelor de interese. Identificarea acestor categorii și forme sociale pe teritoriul și în secolele amintite pe baza investigației arheologice, prin metodologia precizată mai sus, necesită unele referiri la perioada anterioară, în măsura în care rezultatele obținute pînă acum, în această privință, ne permit s-o facem.

Cercetările mai vechi și mai recente au căutat să clarifice, pe baza textelor din unele izvoare literare, forma de organizare socială a getodacilor în perioada înfloririi civilizației acestora (secolele I î.e.n. — I e.n.).

Deși textele analizate, cel al lui Horațiu și cel al lui Flavius, nu sînt destul de clare (ele au fost interpretate în feluri diferite, fapt pentru care este necesară o traducere corectă a termenilor latini), credem că prezența obștii sătești teritoriale la geto-daci cu împărțirea periodică a loturilor arabile nu mai poate fi pusă la îndoială; continuau să persiste, însă, în același timp, numeroase elemente din comunitatea gentilică, familii patronimice în număr destul de mare, ceea ce nu schimbă caracterul tipului general de organizare social-economică¹⁶.

Prin cucerirea unei părți din Dacia de către romani, societatea daco-getă din teritoriul Daciei romane s-a găsit în fața noilor structuri social-politice sub incidența cărora vechea stare de lucruri trebuia să intre. Nu cunoaștem cu suficientă claritate pînă unde va fi mers în adîncime introducerea noilor reglementări social-juridice și care a fost soarta structurilor sociale tradiționale, în ce măsură redistribuirea proprietății conform normelor romane a afectat vechea organizare în obște a populației autohtone. Apariția villae-lor de tip roman (formă de proprietate, organizare și exploatare agricolă specifică lumii romane, inexistentă la geto-daci în epoca preromană)¹⁷ arată că în Dacia romană se receptaseră unele forme noi de organizare socială, acolo unde condițiile au permis acest lucru. Raritatea acestora, însă (pînă acum se cunosc doar circa 50 asemenea ferme agricole)¹⁸ demonstrează că în cea mai mare parte a teritoriului, obștea sătească teritorială a continuat să existe în toată perioada stăpînirii romane¹⁹. Stăpînirea romană n-a putut desființa în întregime vechea stare de lucruri, mai cu seamă în mediul rural, unde s-a menținut organizarea socială bazată pe obștea sătească teritorială. Dealtfel, în condițiile social-economice existente, o atare desființare totală nu era posibilă²⁰.

Dacă „rindeaua nivelatoare a stăpînirii romane”²¹ a putut realiza ceva în această privință, aceasta se referă la dizolvarea mai profundă a raporturilor gentilice, acolo unde acestea continuau să existe, pentru a ceda locul familiei patronimice și individuale, după cum au demonstrat studiile recente efectuate pe baza rezultatelor cercetărilor arheologice din epoca geto-dacă și daco-romană²².

Așa, de pildă, analiza modului de dispunere a decedaților în necropole din secolele II—IV arată existența familiilor patronimice care-și rezervau anumite zone în cadrul necropolei, unde se înmormîntau membrii acestora alături de cei ai familiilor pereche. Planurile unor asemenea necropole cercetate arheologic, situate în teritorii supuse Romei (Transilvania și Dobrogea), precum cele ale cimitirelor de la Soporu de Cimpie²³, Obreja²⁴, Bratei²⁵, Enisala²⁶ etc. atestă existența unor mari grupări de morminte, de circa 10—15 la un loc, dispuse în jurul unui spațiu central, de cele mai multe ori rămas liber (4 grupări la Soporu, Obreja și Enisala și 5 la Bratei); restul mormintelor, cele mai numeroase, apar singulare sau cîte 2—4 la un loc, ele aparținînd familiei pereche. Situația este asemănătoare cu cea întîlnită la dacii liberi; planurile necropolelor de la Pădureni, Moldoveni-Gabăra, jud. Neamț sau Independența, Tîrgșor, Chilia și Olteni (Muntenia) evidențiază și ele prezența familiei patronimice alături de mica familie pereche²⁷.

Considerațiile de mai sus se întregesc și se confirmă, totodată, prin constatările făcute în urma cercetării dimensiunilor și modului de amplasare a locuințelor din așezările secolelor II—IV.

Examinînd mare parte dintre așezările cercetate, chiar dacă ele n-au fost săpate toate în întregime, se remarcă faptul că, în cea mai mare

parte, locuințele sînt de mici dimensiuni, suprafața lor variînd între aproximativ, 7—8 și respectiv 20 m.p. Ele se grupează în cuiburi de cîte 2—4 locuințe la un loc, fiecare avînd propriile ei anexe : cuptoare casnice exterioare, gropi - depozite de provizii, unele dintre locuințe fiind dotate cu mijloace de producție, precum cuptoare de ars ceramica sau cuptoare de redus minereul de fier, unelte de producție ; este vorba, deci, de o individualizare a acestor complexe aparținînd fiecărei locuințe ²⁸.

În unele cazuri, însă, alături de aceste locuințe de mici dimensiuni, se întîlnesc și locuințe mari atîngînd o suprafață între 30 și 50 m.p. În așezarea de la Mătăsaru, jud. Dimbovița, de pildă, din cele aproape 40 locuințe, 3 prezintă mari dimensiuni : bordeiul nr. 5 măsoară circa 45 m.p., iar locuințele nr. 5 și 6 circa 30 m.p. ²⁹ ; la Poiana-Dulcești, în afara locuințelor de mici dimensiuni care formează majoritatea, două locuințe sînt de mari dimensiuni : 30 și respectiv 35 m.p. ³⁰ ; tot așa în așezările de la Iași, Botoșani ³¹ etc.

Datele prezentate sînt, după părerea noastră, edificatoare în a conchide că în secolele II—IV, atît în teritoriile supuse Romei, cit și în cele ale dacilor liberi structura socială de bază a comunităților rurale o constituia obștea sătească teritorială în cadrul căreia mica familie pereche, predominantă, coexistă cu grupuri de familii patroninice (cete de neam) apărute în urma procesului de disoluție tribală. Dacă în cazul grupurilor de familii mai mari, înrudite, producția și consumul aveau în principiu caracter comunitar, în sistemul familiei pereche producția și consumul se individualizaseră în regim de efectuare și însușire privată a bunurilor materiale rezultate în baza dreptului de posesiune și folosință individuală ; familia pereche devine astfel unitatea economică de bază a societății vremii.

Prezența proprietății private a constituit, la rîndul ei, cadrul social necesar acumulării de bunuri materiale, inegalității și diferențierii sociale în sinul comunităților. Este semnificativă în acest sens situația inventarului locuințelor și necropolelor cercetate.

Deosebiri de avere, care exprimă deosebiri de condiție socială dintre gospodării sau dintre decedați, precum la Pădureni unde diferența inventarului de obiecte depuse în mormînt, constatată în cazul decedaților, mergînd de la morminte sărace lipsite de inventar aproape în întregime, pînă la morminte cu inventar foarte bogat, ilustrează din plin această inegalitate de avere și de poziție socială ³². Și în așezări se constată acest fenomen. Alături de locuințe, în general sărace în inventar și ca modalitate de construcție, se evidențiază unele prin arhitectura și inventarul lor (obiecte din metale prețioase) ³³.

Un document scris, patristic, din anul 374 e.n., de o remarcabilă importanță pentru cunoașterea structurii sociale a comunităților sătești din nord-estul Munteniei din vremea indicată, precum și pentru cunoașterea procesului de diferențiere socială din cadrul comunității respective confirmă cele afirmate mai sus. Este vorba de scrisoarea unei comunități creștine din Dacia, adresată comunității din Capadocia cu prilejul transportării de pe teritoriul României a moaștelor martirului Sava, martirizat în anul 372 de către goți ³⁴.

Textul scrisorii evidențiază caracterul de comunitate rurală, de obște sătească teritorială al colectivității umane din așezarea în care s-au petrecut evenimentele relatate ; obște sătească cu structura ei caracteristică acestui tip de organizare socială, cu instituțiile caracteristice, precum adunarea satului, sfatul adunării, instituția jurătorilor (jurămîntul de

veritate caracteristic obștii teritorializate, nu cel de credulitate specific obștii gentilice), solidaritatea membrilor comunității indiferent de convingerile lor religioase etc., instituții pe care le întâlnim, nealterate, în documentele scrise medievale din țările române începând din secolele XI-XII, de când datează primele documente de cancelarie medievală.

Scrisoarea pune în evidență, cu desulă claritate, inegalitatea de avere din cadrul comunității sătești în care trăia Sava. La prima înfățișare a lui Sava în fața persecutorilor goți veniți în mijlocul adunării satului spre a-l pedepsi pe Sava pentru apartenența sa la religia creștină, reprezentantul autorității gotice întreabă pe cei de față ce avere are Sava. Răspunsul acestora a fost că Sava n-are nici o avere în afară de hainele de pe el, în comparație, firește, cu alți săteni care posedau bunuri materiale, fapt care a dus la iertarea lui Sava substituită prin cuvintele trimisului got că un astfel de om fără avere „nu poate nici ajuta și nici vătăma”. În optica reprezentantului got, care era, de fapt, a vremii, averea privată era asociată cu puterea socială, cu participarea, în funcție de avere, la dările față de stăpînirea politică; cel fără avere nu putea folosi cu ceva în această privință, el nu prezenta nici un pericol pentru goți. Întrebarea persecutorului reflecta optica generală a vremii, fără a surprinde pe cineva, în baza realității existente, de diferențiere socială după avere a locuitorilor satului, cum au dovedit-o, de altfel, și cercetările arheologice.

Diferențierea după avere consemnată de textul scrisorii și atestată de investigația arheologică apare drept consecință a caracterului privat al însușirii produsului realizat, fapt care presupune, în domeniul proprietății funciare, o posesiune poate chiar permanentă a loturilor agricole, deoarece numai într-o asemenea formă de organizare și exploatare economică este posibilă diferențierea după avere, incompatibilă cu principiul însușirii în mod egal a produselor care domină forma arhaică a comunității rurale cu împărțirea periodică și egală a loturilor agricole. Nu știm însă, în ce măsură, această permanentizare a posesiunii și a folosirii lotului agricol (sors numit în documentele scrise ulterioare, de limbă latină) putea fi compatibilă cu libera înstrăinare a acestui lot către alte persoane, încă din această vreme. Este de presupus însă că dacă aceste loturi (sortes) din cîmpul propriu-zis nu puteau fi încă înstrăinate, neavînd caracter de „proprietate” deplină, ereditară, anumite bucăți de loc din vatra satului situate în imediata apropiere a casei de locuit, obținute prin deștelenire sau defrișare și folosite teren agricol puteau căpăta caracter de posesiune deplină și deci, puteau fi înstrăinate. Documentul din 374 pare a indica existența unei asemenea acțiuni de defrișare. În drumul lor către punctul de pe malul Buzăului unde urmau să-l inee pe Sava, prigonitorii l-au purtat pe acesta desculț prin locuri pline de cioturi fumegînde, fiind vorba, evident, de loturi curățate prin foc în vederea efectuării lucrărilor agricole (evenimentele s-au petrecut pe la mijlocul lui aprilie, deci în plin sezon agricol). Este de presupus că nu obștea operase defrișarea, căci teren agrar obștesc era suficient, ci indivizi din cadrul obștii care urmau a intra în posesiunea privată a acestor noi loturi agrare folosite pentru vii, pentru plantarea pomilor roditori etc. Devenite ereditare asemenea loturi puteau fi lesne înstrăinate, în acest sector situîndu-se mai întii originea procesului înstrăinării loturilor arabile, în favoarea unor persoane din cadrul obștii cu o situație materială consolidată în urma deținerii unei funcții social-administrative în cadrul comunității, așa cum vom întâlni în etapa următoare; funcția socială este caracteristică etapei pregătitoare uzurpării pămîntului obștesc și aservirii membrilor obștii.

Precum se cunoaște, între anii 271—275 a avut loc retragerea autorităților romane de pe teritoriul nord-danubian. Cite privește populația daco-romană, s-a dovedit, prin numeroase cercetări din ultimele două decenii mai cu seamă, că aceasta a continuat să-și ducă viața după modul de trai tradițional, în condițiile declanșării marilor migrații. Ceea ce ne interesează din punctul de vedere al problemei abordate este în ce măsură în intervalul de timp dintre sec. IV și sec. VIII s-au produs modificări în structura socială a comunităților rurale teritoriale.

Cum am amintit deja mai înainte, situația demo-economică din spațiul carpato-danubian a cunoscut în secolele IV—VIII o evoluție în general ascendentă, nu lipsită însă de unele temporizări datorate impactului migrator.

Cit privește evoluția structurii sociale a comunităților agrare de pe teritoriul țării noastre, utilizarea aceluiași criterii de sociologie rurală în interpretarea rezultatelor investigației arheologice este în măsură să surprindă eventualele prefaceri survenite în forma de organizare socială.

Cercetarea locuințelor și anexelor acestora din așezările investigate pînă în prezent, destul de numeroase de altfel, sub raportul dimensiunilor și al modului de amplasare în teren, demonstrează că în perioada anvisajată se generalizează tipul de locuință de mici dimensiuni aparținînd familiei pereche. Potrivit planurilor de amplasare a locuințelor în cadrul așezărilor cercetate, acestea se gupează în „cuiburi” de 2—4 locuințe la un loc corespunzînd familiei-nucleu și familiilor-lăstar. În marea majoritate a cazurilor cercetate, dimensiunile locuințelor se circumscriu între $2,5 \times 3$ m și $4,10 \times 4,50$ m, deci între, aproximativ, 7 și 18 m^2 suprafață, fenomenul de individualizare a anexelor și mijloacelor de producție (unelte agrare și meșteșugărești, cuptoare de uz casnic exterioare, de redus minereul și de olărie, gropi-depozite etc.) fiind deosebit de pregnant³⁶. Unele mici grupuri de familie cu caracter patronimic par a se identifica în cazul așezării din secolul VI de la Soldat Ghivan de pe teritoriul Bucureștilor, unde s-au cercetat 3 grupuri de locuințe: unul de patru bordeie, celelalte două alcătuite din cîte trei locuințe. În fiecare grup există cîte o locuință de mai mari dimensiuni în jurul căreia sînt amplasate în cerc bordeiele mai mici³⁶. O situație asemănătoare se întîlnește și în așezările de la Bacău și Davideni, jud. Neamț, unde s-au descoperit cîte o locuință de mari dimensiuni ($26,10 \text{ m}^2$, și respectiv, $23,75 \text{ m}^2$) amplasate în mijlocul celorlalte de mici dimensiuni³⁷.

Din păcate, necropolele din această perioadă rămîn încă un deziderat al cercetării, pînă în prezent fiind investigate arheologic un număr destul de mic de cimitire. În două cazuri de cercetare integrală sau aproape integrală, necropolele de incinerare de la Vinețești-Vaslui și Bratei (cimitirul nr. 2), se remarcă dispunerea mormintelor în șiruri paralele sau grupate cîte 2—3 la un loc³⁸, modalitate care îndreptățește aceeași concluzie: prezența familiei pereche de care se leagă nemijlocit prezența proprietății private. De subliniat faptul că la Bratei, dacă în necropola din sec. IV se întîlnesc și unele grupuri aparținînd familiei patronimice, cimitirul din secolele VII—VIII aparținînd aceleiași populații sătești indică în totalitate familia pereche. În cazul în care cercetarea necropolei nu mai comportă rezerve în ceea ce privește dimensiunile acesteia, se poate aprecia că fenomenul de disoluție a familiilor patronimice din secolul al IV-lea din așezarea de la Bratei www.dacoromanica.ro secolului al VIII-lea.

Cadrul social format, a cărei esență o constituia consolidarea proprietății private individuale (inclusiv a proprietății funciare sub forma posesiunilor din vatra satului rezultate din defrișare și desțelenire individuală), amplificat de statutul politic impus de impactul marilor migrații, nu puteau să nu fecundeze elemente sociale noi care vor contribui din plin la fenomenul de clivare socială: este vorba de funcția socială indeplinită de unii dintre membrii comunității în rezolvarea problemelor obștești. Dacă în perioada daco-romană această funcție era indeplinită de organul colectiv al obștii, de acel sfat al adunării ca în cazul comunității din nord-estul Munteniei la anul 374, în noile condiții din perioada ulterioară, această funcție socială se individualizează. Diferitele atribuții obștești, sociale, juridice, și militare chiar, inclusiv reglementarea raporturilor dintre comunitatea autohtonă și populațiile migratoare ca forță militară temporar dominantă, sint încredințate spre rezolvare unora dintre membrii obștilor, acelor „mai mari ai satelor” (seniores villarum) din documentele latine ale slavilor apuseni identici cu jupanii (quos lingua sua supanos vocant)³⁹, care devin cu vremea „organe de dominație a societății”⁴⁰. Este posibil ca unele locuințe din cadrul unor așezări, precum locuința din așezarea de secol VII de la Udești, jud. Suceava, deosebită de celelalte, atit prin sistemul de construcție (pare a fi fost etajată), cit și prin inventarul bogat și variat conținut (monede de aur), să fi aparținut acestor persoane care îndeplineau anumite funcții social-administrative și militare din cadrul comunității rurale sau al uniunilor de obști. Cele 4 căpetenii din secolul al VI-lea, de rezonanță slavă, menționate de izvoare scrise a fi existat în spațiul dintre Carpați și Dunăre, ar putea fi considerate ca aparținind acestui nivel social-politic⁴¹.

Pe de altă parte, impactul migrator a provocat el însuși apariția fenomenului de dependență colectivă a unor comunități sătești față de autoritatea militar-politică migratoare, ca de pildă obștile din Banat aservite unor persoane din anturajul lui Attila⁴², după cum tot un gen de asemenea raporturi de dependență pot fi socotite și relațiile dintre autoritatea militară cu sediul în cetatea Turris și țărani care locuiau pe pământurile aferente fortificației, puse în valoare prin munca acestora⁴³.

... Dacă aceasta putea fi evoluția structurilor în secolele IV—VIII pentru cea mai mare parte a țării, pe teritoriul Daciei romane rămas vreme mai îndelungată în cadrul Imperiului, precum teritoriul Dobrogei, structura social-economică a comunităților umane înregistra o evoluție deosebită. Evoluția societății de aici intrată sub incidența reglementărilor Imperiului pină în sec. VII a înregistrat unele progrese notabile, asemănătoare celor din provinciile imperiale. Constituirea marilor domenii funciare, a villae-lor, prezența instituției colonatului, a sistemului capitatio-iugatio, instituția patronatului, legarea de pământ a celei mai mari părți a agricultorilor în domeniul agrar⁴⁴, dezvoltarea producției meșteșugărești pină la nivelul organizării profesionale în corporații sau colegii, integrarea teritoriului dobrogean în schimbul de mărfuri provincial imperial, dezvoltarea economiei bănești, adincirea procesului de diferențiere socială, așa cum se constată în materialul documentar scris și epigrafic indică direcția de evoluție a structurilor social-economice în concordanță cu ceea ce se petrecea în lumea provincială din cadrul Imperiului secolelor II—VI e.n. Această evoluție care ar fi putut duce la apariția raporturilor feudale pe calea sîntezei, așa cum a avut loc în cadrul Imperiului bizantin și în alte părți, a fost însă intreruptă de marile migrații și de abandonarea

de către Imperiu a teritoriului dobrogean. Consecința imediată a fost descompunerea treptată a marilor domenii funciare, dispariția sistemului de exploatare prin villae, consolidarea comunităților agrare și militar-agrare, reorganizarea din vremea lui Heraclius consfințind prezența obștii teritoriale ca formă generală de organizare social-economică.

Sintetizând cele expuse mai sus, se poate afirma că prefacerile de structură socială evidențiate, precum generalizarea în cadrul obștii sătești teritoriale a familiei pereche ca rezultat al procesului de disoluție socială (cu reminiscențe ale familiei patronimice), afirmarea proprietății private individuale (inclusiv a celei funciare sub forma curții și a loturilor agrare rezultate din defrișare și deștelenire prin efort individual), a inegalității și diferențierii sociale, individualizarea funcției sociale și rolul ei în procesul diferențierii sociale, rolul factorului militar-politic în procesul de aservire colectivă a comunităților rurale autohtone, conferă perioadei secolelor IV—VIII din istoria poporului nostru caracterul de *epocă nouă*, deosebită de cea precedentă prin constituirea *premiselor procesului de apariție a raporturilor de aservire de esență feudală*.

NOTE

¹ Karl Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 19, București, 1964, p. 339—357, 418, 421, 434—435, 461—567; *idem*, *Opere*, vol. 21, București, 1965 (*Originea familiei, a proprietății private și a statului*); Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I, București, 1958; vol. II, București, 1959; vol. III, București, 1965; *idem*, *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributare*, București, 1980; P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*, București, 1964.

² K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 19, p. 357—359; vol. 19, p. 434; cf. Henri H. Stahl, *Teorii și ipoteze* ..., p. 68—69.

³ K. Marx, Fr. Engels, *op. cit.*, ; cf. Henri H. Stahl, *op. cit.*, p. 68.

⁴ V. I. Lenin, *Opere*, vol. I, p. 137.

⁵ Raporturile dintre populația autohtonă și migratori evidențiază, pe de altă parte, contribuția factorului politic în cristalizarea noilor forme de organizare socială.

⁶ Atragem atenția asupra faptului că nu există un etalon al dezvoltării economice în general (al forțelor de producție în special) specific pentru fiecare orînduire socială. Pentru ca structura socială a unei comunități umane să înregistreze prefaceri sensibile care să o diferentieze cit de cit de cea a epocii anterioare, este necesar ca baza economică să înregistreze un progres cit de cit evident, comparativ cu situația din epoca precedentă. Numai astfel se poate confirma epocii respectiv caracterul de epocă nouă.

⁷ Cartarea așezărilor de pe teritoriul de la est de Carpați arată un total de peste 200 așezări în secolele III—IV care se grupează în câteva concentrații demografice (Gheorghe Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, pl. 1 și 2; Ion Ioniță, *Din istoria dacilor liberi*, Iași, 1982, p. 59 și urm.; Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în secolele V—XI. Contribuții la problema formării poporului român*, Iași, 1978. La sud de Carpați se înregistrează prezența așezărilor din aceeași vreme în circa 120 puncte (Gheorghe Bichir, *Dacii liberi din Muntenia și relațiile lor cu romanii*, în „Thraco-Dacia”, tom. II, 1981, p. 75—76). Cit privește teritoriul Transilvaniei, asemenea grupări demografice se constată în mai multe zone geografice (M. Rusu, *Avars slavs, romanian population in the 6th—8th centuries in Relations between* ..., București, 1975, fig. 1); Maria Comșa, *Directions et étapes de la pénétration des slaves vers la Péninsule balkanique au VIe—VIIe siècles avec un regard spécial sur le territoire de la Roumanie*, în „Romanoslavica”, 1, Prilep, 1974, p. 9 și urm.

⁸ N. Zaharia, M. Petrescu, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970.

⁹ Corneliu Mărgărit Tătulea, *Contribuții la cunoașterea tipologiei, evoluției și răspîndirii brăzdărilor romane în Dacia (Depozitul de fiare de plug de la Ghidici-Dolj)*, în Oltenia, „Studii și comunicări”, IV, Craiova, 1982, p. 65 și urm.; Ștefan Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII—XI)*, București, 1983, p. 60 și urm.; V. Bauman, *Cercetările*

arheologie din ferma romană de la Telița, în „Materiale”, Tulcea, 1980, p. 304 și urm.; Maria Comșa, *Grădinaritul...*, în „Pontica”, XIII, 1980, p. 170; Gh. Popilian, M. Nica, C. Tăulea, *Raport asupra cercetărilor arheologice de la Locusteni-Dolj*, în „Materiale”, Tulcea, 1980, 256 și urm.; Gh. Popilău, M. Nica, *Săpăturile arheologice de la Locusteni — „La Groapă”*, în „Materiale”, Brașov, 1983, p. 395 și urm.; A. Ștefănescu, în „Cercetări arheologice în București”, vol. III, 1981; I. Miclea și R. Florescu, *Strămoșii românilor*, vol. II, nr. 715; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1978, p. 45—46; idem, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984, p. 20—21; Gh. Coman, *Contribuții la cunoașterea vieții agrare din Moldova în perioada secolelor V—XII*, în *Ialomița*, „Studii și comunicări de muzeologie, arheologie-istorie și etnografie”, Slobozia, vol. II; I. Mitrofan, *villae rusticae în provincia Dacia*, în „În memoria Constantinii Daicoviciei”, Cluj, 1974, p. 153; Mariana Marcu, *Unele date privind practicarea meșteșugurilor în așezările daco-romane din sud-estul Transilvaniei*, în SCIVA, 1980, nr. 3, p. 365 și urm.; S. Dumitrașcu, în „Crisia”, II, p. 76; I. Glodariu, M. Câmpeanu, în SCIV, 1966, (17), p. 19 și urm.

¹⁰ Ca și în cazul evoluției demografice și în domeniul culturii plantelor cerealiere se înregistrează o ușoară diminuare a uneltelor agricole în perioada hunică.

¹¹ Ștefan Olteanu, *op. cit.*, p. 59 și urm.

¹² Lista localităților la Ștefan Olteanu, *op. cit.*, p. 78 și urm., completată cu Mariana Marcu, *op. cit.*, p. 365 și urm.; Georgeta Iuga, *Raport preliminar privind cercetarea arheologică de la Mesteacău (jud. Maramureș)*, în „Materiale”, Oradea, 1979, p. 355; V. Bauman, *Cercetări arheologice în zona Sarica-Niculifeș*, în „Materiale”, Oradea, 1973, p. 198—203; C. Rădulescu, M. Ionescu, *Descoperiri arheologice în raionul Giurgiu*, în SCIV, 1954, nr. 1—2; p. 326; M. Zaharia, M. Petrescu, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 241; „Materiale”, IX, p. 249.

¹³ Șt. Olteanu, N. Neagu, D. Șeclăman, *Tehnologia obținerii fierului din minereu și problema continuității istorice pe teritoriul României în mileniul I e.n.*, în SCIVA, 1981, 2.

¹⁴ Ca și în cazurile anterioare, nu putem dezvolta aici detaliile privind procesul de specializare în cadrul ramurilor meșteșugărești de bază, mulțumindu-ne cu bibliografia problemei (și aceasta parțial): Adrian Bejan, *Un atelier metalurgic din secolul al VI-lea e.n. de la Drobeta-Turnu-Severin*, în „Acta Mus. Nap.”, 1978, XIII, p. 256 și urm.; V. Teodorescu, *Centre meșteșugărești din secolele V/VI—VII e.n.*, în București, vol. IX, 1972, p. 73—100; A. Bodor, I. Wenkler, *Un atelier de artizanat la Dierna (Orșova)*, în „Acta Mus. Nap.”, XVI, 1979; E. Bujor, *Probleme ridicate de cercetările arheologice de la Orșova-Dierna*, în „În memoria Constantinii Daicoviciei”, Cluj, 1974, p. 61; Luciana Muscă, Tiberiu Muscă, *Săpăturile arheologice de la Băleni-Români, jud. Dîmbovița*, în „Materiale”, Tulcea, 1980, p. 423 și urm.; Suzana Dolinescu-Ferebe, *Așezări din secolele III și VI e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca București*, 1974, p. 108; V. Bauman, *Cercetările arheologice din ferma romană de la Telița*, în „Materiale”, Tulcea, 1980, p. 304 și urm.; V. Palade, în „Hierasus”, 1983; Dan Gh. Teodor, *Civilizația romană la est de Carpați în secolele V—VII e.n. Așezarea de la Botoșana — Suceava*, Iași, 1984, p. 57; Kovács István, *A Mezbbandi dsatások*, în Dolgozatok, Cluj, 1913, 2, p. 165 și urm.; Fettich, în „Arch. Hung”, 1, 1926, pls. 5; K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, București, 1958, p. 70; Dan Gh. Teodor, *Cercetări în așezarea din secolele VII—VIII de la Lozna — Străteni, jud. Botoșani*, în „Materiale”, Tulcea, 1980, p. 455 și urm.; Dan Gh. Teodor, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați în secolele VI—XI e.n.*, Iași, 1984, p. 25; V. Culică, *Fragmente de rame de plumb pentru oglinzi găsite la Pitroaia (com. Ganlia, r. Adamclisi, reg. Dobrogea)*, în SCIV, 1966, 1, p. 189—194; K. Horedt, *op. cit.*, p. 70; Z. Szekely, *Săpăturile executate de Muzeul din Sf. Gheorghe (1967—1970)*, în „Materiale”, X, p. 223; Gh. Coman, Rucsandra Alaiba, *Săpăturile arheologice de la Gura Idrici-Vaslui*, în „Materiale”, Tulcea, 1980, p. 45 și urm.; C. Preda, *Tipar pentru bijuterii din secolul al VI-lea e.n. descoperit la Olteni (r. Videle, reg. București)*, în SCIV, 1967, 3, p. 513 și urm.; M. Constantiniu, *Elemente romano-bizantine în cultura materială a populației autohtone din partea centrală a Munteniei în secolele VI—VII e.n.*, în SCIV, 1966, 4, p. 665 și urm.; V. Palade, *Atelerele pentru prelucrat piepteni din os din secolul al IV-lea e.n. de la Bîrlad — Valea Seacă*, în „Arheologia Moldovei”, IV, 1966, p. 261 și urm.; E. Stoicovici, *Atelier de sticlă rubin la Dierna (Orșova)*, în „Acta Mus. Nap.”, 1978.

¹⁵ Renée Doehaert, *Le Haut moyen âge occidental*, Nouvelle Clio, nr. 14, Paris, 1971, p. 152. Pentru supraviețuirea în Occident a instituțiilor romane în secolele V—VI vezi *Histoire Universelle*, tom. V, Paris, 1973, p. 90—96.

¹⁶ A. Bodor, *Contribuții la problema agriculturii în Dacia înainte de cucerirea romană. Problema obștilor la daci*, în SCIV, 1956, nr. 3—4, p. 263; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, 1977, p. 127 și urm.

¹⁷ D. Protase, *Autohtoni în Dacia*, vol. I, *Dacia romană*, București, 1980, p. 154—155.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Se exceptează teritoriul Dobrogei unde stăpânirea romană a continuat mai multă vreme și unde se înregistrează modificări structurale importante în societatea vremii.

²⁰ Referirea lui K. Marx la această imposibilitate în *Capitalul*, vol. III, partea a III-a, București, 1955, p. 751.

- ²¹ Fr. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, București, 1961, p. 148—149.
- ²² Géza Bákó, *Despre organizarea obștilor sătești ale epocii feudale timpurii din sud-estul României*, în SCIVA, 1975, nr. 3, p. 371 și urm.; idem, în SCIV, 1966, nr. 1, p. 35 și urm.; idem, în „Cumidava”, II, 1968, p. 27 și urm.
- ²³ D. Protase, *Un cimitir dacic din epoca daco-romană la Soporu de Cîmpie. Contribuții la problema continuității în Dacia*, București, 1976, p. 76, pl. I.
- ²⁴ D. Protase, *Așezarea și cimitirul daco-roman de la Obreja (Transilvania)*, în „Acta Musei Napocensis”, VIII, 1971, p. 155, pl. V.
- ²⁵ Ligia Birzu, *Continuitatea populației în Transilvania în secolele IV—V (cimitirul 1. de la Bratei)*, București, 1973, p. 10, pl. I.
- ²⁶ M. Babeș, *Necropola daco-romană de la Enisala*, în SCIV, 1971, 1, p. 19 și urm., fig. 1
- ²⁷ Gheorghe Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984, p. 17, pl. VII; idem, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 33; Bucur Mitrea și Constantin Preda, *Necropole din secolul al IV-lea în Muntenia*, București, 1966, fig. 153 și 172; Bákó Géza, *Autohtoni și migratori la Tirgșor în secolul al VI-lea*, în SCIV, 1971, 1, fig. 1 și 6 (pentru situații similare la alte populații ale vremii vezi bibliografia de la p. 75—76).
- ²⁸ Acest lucru se constată în mai toate așezările cercetate (vezi nota următoare).
- ²⁹ Gheorghe Bichir, *Cultura Carpică*, p. 19, 22; idem, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, p. 7, 9, pl. IV; D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticei*, București, 1966, p. 106; Suzana Dolinescu-Ferche, *Așezări din secolele III și VI e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, București, 1974, fig. 108; etc.
- ³⁰ Gheorghe Bichir, *Cultura carpică*, p. 19, 22.
- ³¹ Ion Ioniță, *Contribuții cu privire la cultura Sintana-Cerneahov pe teritoriul Republicii Socialiste România*, în „Arheologia Moldovei”, V, 1966, p. 216.
- ³² Gheorghe Bichir, *Cultura Carpică*, p. 171—172.
- ³³ SCIV, 1966, 4, p. 720; „Dacia”, 1968, XII, p. 435.
- ³⁴ Documentul a fost analizat recent de Șt. Olteanu, *Cu privire la structura socială a comunităților sătești dintre Carpați și Dunăre în secolul al IV-lea e.n.* în „Revista de istorie” 1984, 4, p. 326—345.
- ³⁵ Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1978, p. 14, 72; idem, *Civilizația romană la est de Carpați în secolele V—VII e.n. Așezarea de la Botoșana-Suceava*, București, 1984, fig. 2; Idem, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați în secolele VI—XI e.n.*, Iași, 1984, p. 22, 71—72, 107; Ion Mitrea, *Regiunea centrală a Moldovei dintre Carpați și Siret în secolele VI—IX e.n.*, în „Carpica”, 1980, p. 66, pl. IV—V; Suzana Dolinescu-Ferche, *Așezări din secolele III și VI e.n. în sud-estul Munteniei, Cercetările de la Dulceanca*, București, 1974, p. 63, 93, 108.
- ³⁶ Margareta Constantiniu și Suzana Dolinescu-Ferche, *Contribuții la cunoașterea veacului VI e.n. pe teritoriul Bucureștilor*, în „Cercetări arheologice în București” III, 1981, p. 94.
- ³⁷ Ion Mitrea, *op. cit.*, p. 66.
- ³⁸ Dan Gh. Teodor, *Teritoriul ...*, p. 76; Eugenia Zaharia, *Populația românească din Transilvania în secolele VII—VIII (cimitirul nr. 2 de la Bratei)*, București, 1977, p. 56, 90, 125, fig. 39.
- ³⁹ O Kadlec, *O polityczym ustroju Slawian zu loszocza zachodnich przed X wiekiem*, în „Początki kultury slawianickiej”, Cracovia, 1912, p. 67.
- ⁴⁰ Fr. Engels, *Anti-Dühring*, ed. IV, București, 1966, p. 198—199.
- ⁴¹ *Fontes Historiae Daco-romanae*, II, p. 519, 541, 543.
- ⁴² *Ibidem*, II, p. 261.
- ⁴³ *Ibidem*, II, p. 442—445.
- ⁴⁴ Codex Justinianus, XII, 39, 40, 2; XI, 48, 19, 54; Al. Barnea, *Viața economică în Dobrogea în secolele IV—VII e.n. (rezumatul tezei de doctorat)*, București, 1983, p. 10 și urm.
- ⁴⁵ Al. Barnea, *op. cit.*; Ion Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, p. 449.

À PROPOS DES DÉBUTS DU MOYEN-ÂGE
DANS L'HISTOIRE DE LA ROUMANIE. (II)

Les prémisses du processus de l'apparition
des relations féodaux (IVe — VIIIe siècles)

Résumé

En analysant les données archéologiques et historiques concernant la structure sociale des communautés humaines sur le territoire carpatodanubien des IVe — VIIIe siècles, conséquence du développement démographique, l'auteur constate que les IVe — VIIIe siècles représentent une étape nouvelle dans l'évolution de la société roumaine, qui diffère sensiblement de celle de l'étape précédente.

L'étude des matériaux archéologiques surtout démontre l'évolution de la structure sociale vers la généralisation de la petite famille, de la propriété privée et des différenciations sociales, comme des prémisses du processus de l'apparition des relations féodales.

IMPLICAȚII DE ORDIN ISTORIC ALE UNOR SCHIMBURI LINGVISTICE ÎNTRE PROTO-ROMÂNI ȘI UNELE POPULAȚII STRĂINE CU CARE PRIMII AU VENIT ÎN CONTACT ÎN FOSTA DACIE ÎN PRIMUL MILENIU AL EREI NOASTRE

VIRGILIU ȘTEFĂNESCU-DRĂGĂNEȘTI

În cadrul bogatului context al dovezilor de ordin istoric arheologic, epigrafic, toponimic și numismatic, atestând continuitatea românilor în fosta Dacie romană, un loc important îl dețin și dovezile de ordin lingvistic la care se referă, în mod curent, lucrările de specialitate.

La acestea din urmă considerăm însă că, pe lângă cele existente, se mai pot adăuga și alte numeroase și totodată importante fapte de limbă, — chiar dacă unele ar putea apare numai ca ipoteze, deși sînt temeinic documentate, — pentru a fi analizate mai departe și mai în profunzime de istorici și filologi, întrucît pot constitui răspunsuri acelor străini care susțin că dovezile de ordin lingvistic ale continuității românilor nu sînt suficient fundamentate. Aceasta cu atît mai mult cu cît și în ultimii ani au apărut lucrări în unele țări străine în care se afirmă că nu există nici un fel de dovezi temeinice de ordin lingvistic ale continuității românilor ¹.

Vom prezenta, prin urmare, o primă serie de asemenea materiale lingvistice furnizate de traducerea Bibliei din limba greacă în limba gotică efectuată de episcopul vizigot Wulfila, spre mijlocul secolului al IV-lea al erei noastre. Wulfila descindea după mamă dintr-o familie de sclavi greci, bunicii săi fiind capturați și aduși în Dacia, după afirmațiile istoricilor ecleziastici, în urma unei incursiuni a goților în Asia Mică în anul 267. Wulfila, care după tată era got, după cum îl arată și numele (= micul lup) a trăit între 311—382, propovăduind în Dacia între 341—348, murind apoi lângă Nicopole, în sudul Dunării unde se strămutase cu un mare număr de vizigoți creștini din cauza persecuțiilor regelui vizigot Athanaric ².

El a tradus numai 90% din întreaga Biblie, istoricii arătînd că intenționat nu a tradus Cărțile Regilor din Vechiul Testament, nefiind deci vorba de o lucrare neterminată, ci considerată încheiată și prin urmare scrisă cu un timp oarecare înainte de moarte.

Oricînd ar fi fost făcută traducerea ea nu a putut însă reflecta decît limba folosită de vizigoți și de Wulfila în epoca lui de maturitate, adică înainte de mijlocul secolului al IV-lea.

Importanța traducerii lui Wulfila constă în abundența elementelor de ordin lexical și gramatical de origine latină, în limba gotică, deși, din întreaga traducere nu s-a păstrat pînă astăzi decît 9% și anume cca trei pătrimi din Noul Testament și cîteva pagini din Vechiul Testament. Manuscrisul, o copie din secolul al V-lea, se păstrează în Biblioteca Universității din Upsala (Suedia).

Toți lingviștii care au cercetat îndeaproape textul gotic printre care se numără și filologi de marc reputație: Antoine Meillet³, Sigmund Feist⁴, Joseph Wright⁵, Ernst Gamillscheg⁶, Fernand Mossé⁷, Max Herman Jellinek⁸, Piergiuseppe Scardigli⁹ etc. relevă existența unui bogat material lingvistic de origine latină în Biblia lui Wulfila, fără însă să se refere și la condițiile și locul unde ar fi putut avea loc împrumuturile respective. Numai lingvista italiană Vittoria Corazza¹⁰ care se ocupă îndeaproape de împrumuturile latine în limba gotică, trage concluzia că unele cuvinte fiind cert preluate în secolele al III-lea și al IV-lea, împrumuturile nu au putut avea loc decît de la populația vorbind limba latină care se afla în Dacia în acea vreme, iar Piergiuseppe Scardigli consideră, că împrumuturile nu au putut avea loc decît în cadrul unei conviețuirii pașnice și îndelungate între vizigoți și o populație latinofonă, ceea ce nu s-a putut petrece decît în Dacia, cu atît mai mult cu cît vizigoții trec Dunărea în Peninsula Balcanică în anul 376, de unde în 410 invadează Italia.

Existența împrumuturilor latine în limba gotică constituind o probă evidentă a prezenței în fosta provincie romană a unei numeroase populații vorbind limba latină — bineînțeles latina vulgară cu unele particularități și influențe locale — elucidează problema așa-zisei părăsiri a Daciei de către populația daco-romană.

Pentru a stabili și mai cu precizie acest lucru este însă necesar să procedăm și la o analiză lingvistică a textelor istoricilor latini Flavius Vopiscus și Eutropius, considerate de către unii ca afirmînd că Aurelian ar fi retras în sudul Dunării în anul 271 și populația civilă din Dacia odată cu armata și funcționarii.

Istoriile respective nu conțin totuși nicăieri această afirmație categorică, după cum se poate lesne constata dintr-o analiză atentă a textului. Interpretarea textelor s-a făcut de unii istorici în contradicție cu gramatica limbii latine deoarece s-au tradus în limbile moderne, însoțite de articol definit, substantive care nu sînt însoțite de un asemenea articol în limba latină. Cum limbii latine îi lipsesc atît articolul definit cît și cel nedefinit, traducătorii textelor latine adaugă în foarte multe cazuri, la traducerea acestora în limbile respective, articolul definit, în mod arbitrar, invocînd existența unui sens definit rezultînd din context, chiar cînd acest sens este mai mult decît discutabil.

Astfel Flavius Vopiscus (sau cine se află dinapoia acestui nume, intrucît existența reală a unui autor numit astfel este contestată de unii istorici), scrie la sfîrșitul secolului al III-lea că Aurelian a părăsit Dacia și a retras armata și oficialitățile, iar populația luată din Dacia a așezat-o în Moesia (prin urmare numai *acea* populație, *pe care a luat-o* din Dacia și nu *toată* populația). „Aurelian, după ce a retras armata și oficialitățile provinciale, a părăsit Dacia, iar *acea* populație pe care a luat-o din *acea*

provincie a aşezat-o în Moesia”¹¹. Faptul că Vopiscus menţionează mai întâi retragerea armatei şi autorităţilor, folosind verbul *subferro*: *sublata exercitu et provincia'ibus* şi mai departe verbul *abducere* pentru aducerea din Dacia a unei părţi a populaţiei: *abductos ex ea populos in Moesiam collocavit* arată că el face o deosebire între cele două acţiuni de retragere deoarece armata şi oficialităţile se retrag, în mod obligator, în asemenea împrejurări, în întregime, în timp ce desigur populaţia civilă din Dacia nu se găsea în aceeaşi situaţie, cu atât mai mult cu cât goţii veneau ca aliaţi¹². Astfel fiind, sensul restrictiv al textului nu justifică interpretarea că a retras *toată* populaţia. Dealtfel, în trecut fie zis, Dacia Aureliană înfiinţată în sudul Dunării avea o suprafaţă mult prea mică pentru a putea cuprinde toată populaţia din Dacia, iar Moesia nu era o regiune nelocuită în acea vreme, dimpotrivă¹³. În acelaşi timp, Aurelian fiind unul dintre împăraţii care i-au persecutat pe creştini, nu s-ar putea conuce ca daco-romanii creştini să fi trecut în sudul Dunării pentru a fi supuşi persecuţiilor, mai cu seamă când foarte mulţi colonişti veniseră în Dacia — o provincie periferică necontrolată de preoţii religiei romanilor — tocmai pentru a scăpa de persecuţii.

În ceea ce priveşte acum, textul istoriei lui Eutropius¹⁴, scrisă probabil în anul 369, acesta este chiar şi mai categoric în sensul că atunci când vrea să fie precis autorul roman foloseşte adjectivele *totus* şi *omnis* (=tot), cu funcţia de articole definite.

Astfel istoricul scrie: *vastato omni Illyrico et Moesia* însemnând „deoarece Iliria şi Moesia fuseseră devastate”, folosind adjectivul *omni* ca articol definit.

În mod asemănător Iuliu Cezar scrie în *De bello gallico*: *Gallia este omnis divisa in partes tres*, însemnând „Galia este împărţită în trei părţi” (*omnis* avind şi în acest caz numai funcţia de articol definit).

Mai departe textul lui Eutropius spune, — fără a se mai referi la armată şi oficialităţi —: „iar pe acci romani pe care i-a adus din oraşe şi de pe ogoare din Dacia i-a aşezat în mijlocul Moesiei” (*abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae, in media Moesia collocavit*). Nici în cazul cuvintului „romani” şi nici al cuvintelor „orase” şi „organe” Eutropius nu mai foloseşte adjectivul *omnis* (sau *totus*), sensul substantivelor fiind astfel partitiv. (Folosirea termenului *romanos* pentru locuitorii Daciei se datorează faptului că în urma edictului lui Caracalla, din anul 212, toţi locuitorii oameni liberi din Imperiul roman devin cetăţeni romani putînd spune *civus Romanus sum*.)

În schimb, cînd într-o altă parte a istoriei sale Eutropius arată că Traian a adus „mulţimi nesfirşite de oameni” în Dacia, din Imperiul roman, istoricul foloseşte cuvintele *ex toto orbe romano*. E clar că *toto* are numai sensul de articol definit, fiindcă nu poate fi vorba de colonişti aduşi, în afară de cei din Roma, Italia, Peninsula Balcanică şi Asia Mică, în acelaşi timp şi din celelalte provincii atât de îndepărtate cum erau Britania, Galia, Portugalia, Spania sau Africa de Nord etc. În mod asemănător, puţin mai departe, în acelaşi text cînd se afirmă că „Dacia fusese secătuită de bărbaţi din cauza războiului (*viris fuerat exhausta*)” autorul nu mai precede cuvîntul *viris* de *omnis* sau *totus*; nu putem aşadar înţelege că „au fost ucişi toţi bărbaţii”, fiindcă fără a fi precedat de vreunul din cele două adjective sensul lui *viris* este partitiv.

În lumina celor de mai sus dovezile de ordin lingvistic pe care le prezentăm mai departe, apar nu numai deplin întemeiate, dar fac totodată

și mai precis sensul textelor celor doi istorici latini susmenționați — ară-
tînd că populația autohtonă a rămas, în cea mai mare parte pe loc.

Părerăa lui Vladimir Iliescu, de a se respinge textele ambigui și de a
accepta numai pe acela al lui Jordanes (sec. al VI-lea), care pomenește
numai de retragerea legiunilor, este, fără îndoială logică, dar nu va putea
cîștiga acceptarea din partea aceloră care contestă continuitatea
românilor¹⁵.

Cum însă sensul substantivelor din textele istorice este partitiv
și confirmat de existența împrumuturilor latine în gotică, problema apare
bine lămurită.

Să reținem de altfel că și în prezent există limbi în care nu există
articolele definit și nedefinit. Un astfel de exemplu îl constituie limba
rusă, în care sintagma *eta kniga* înseamnă și „aceasta este o carte” precum
și „aceasta este cartea”, în funcție de contextul situațional în care este rostită.

Dacia fiind ocupată fără lupte condițiile de conlocuire pașnică
între cele două populații au contribuit la contacte lingvistice intense între
locuitorii băștinași și noii veniți.

Aceste contacte începuseră de altfel încă și mai înainte de anii 271 — 72
intrucît Trebonius Gallus cedase vizigoților, în 251 (sau 253) o regiune din
nord-estul Daciei, cu care ocazie daco-romanii putuseră constata că se
putea conviețui cu vizigoții fără să le fie amenințată existența.

În privința comportării acestora din urmă în Dacia lingviștii Henry
Bradley¹⁶ și Piergiuseppe Scardigli¹⁷ subliniază în mod deosebit condi-
țiile de bună înțelegere și cooperare cu populația autohtonă, cel de-al
doilea insistînd asupra reflectării situației sus-menționate în vocabularul
latin împrumutat în limba gotică.

Trecînd acum la o cercetare aprofundată a textului gotic constatăm
următoarele :

În primul rînd existența unui număr de cuvinte de origine latină
mult mai mare decît cel menționat de autorii citați mai sus, ceea ce arată
o influență mult mai puternică decît a fost considerată inițial.

În al doilea rînd existența unor categorii de împrumuturi trecute cu
vederea de cercetători, deși prezintă o deosebită importanță.

Dăm acum cîteva exemple din diferitele categorii de latinisme :
anakumbian = a sta culcat, *arka* = ladă, *awo* = bunică, *karkara* = închi-
soare, *katils* = ceaun, *lukarn* = luminare, *mes* = masă, *sakkus* = pinză
de sac, *sigljan* = a pecetului, *wein* = vin.

În afară de cuvintele simple de felul celor de mai sus, o a doua cate-
gorie de cuvinte o constituie derivați din rădăcini gotice cu ajutorul unor
afixe latine.

Astfel, dintre cuvintele formate cu ajutorul prefixului latin *dis-*
putem cita : *disdailian* = a împărți, *distahjan* = a distruge, *distairan* =
a rupe în bucăți, *diswiss* = descompunere etc.

Derivate cu ajutorul sufixului latin *-areis* întîlnim cuvinte ca :
bokareis (scrib, bucher), *liuthareis* = lăutar, cîntăreț, *laisareis* = învăță-
tor etc.

O a treia categorie o constituie cuvintele compuse dintr-un cuvînt
gotic și unul latin, ca de exemplu *lukarna statha* = sfeșnic, *weinagards* =
vie, *weina-triu* = viță de vie.

În fine o a-patrua categorie o constituie calcurile după cuvinte latine
ca de exemplu *armahairtei* = îndurare (după *misericordia*), *gud-hus* =
casa Domnului (*casa domini*) etc.

Cuvintele din ultimele trei categorii au o semnificație deosebită împrumuturile aparținând în compuse lexicale de acest gen, dovedind existența unor situații de conviețuire foarte apropiată între două populații vorbind limbi deosebite.

Foarte importante, de asemenea, pentru dovedirea situației de mai sus sînt și împrumuturile gramaticale din latină în gotică, sistemul gramatical al unei limbi rezistînd întotdeauna influențelor altor limbi și cedînd numai la presiuni lingvistice extrem de puternice, venind din partea unei comunități străine foarte numeroase.

Astfel textul gotic conține un mare număr de construcții verbale perifrastice ca și în limba latină, formate cu ajutorul auxiliarului *a fi* și participiului prezent al verbului respectiv, constituind ceea ce se numește aspectul continuu al verbului din limba engleză contemporană. Dăm cîteva exemple de asemenea construcții, care nu se găsesc în celelalte limbi germanice vechi :

was laisands — el îi învăța

was meriands — el predica

Acuzativul cu infinitivul și acuzativul cu participiul, construcții caracteristice limbii latine, se întîlnesc și în Biblia lui Wulfila, iar pasivul analitic nu este imposibil să fi fost o construcție preluată din latina vulgară din Dacia, intrucît în textul grecesc corespunzător, pasivul nu este format cu auxiliar. Forma sintetică veche indo-europeană, rar încă existentă în gotică apare ca fiind pe cale de dispariție¹⁸. Astfel pentru „a fost botezat” în textul gotic găsim construcția : *was daupiths*.

Împrumuturile din latină au fost totodată înlesnite și de faptul că numărul mare de coloniști s-a datorat și foarte multor romani creștini veniți în Dacia pentru a scăpa de persecuțiile care erau foarte crunte mai cu seamă la Roma și în Italia. Acești romani, oameni simpli și săraci, pașnici și sociabili, conform credinței lor, care nu veniseră în Dacia cu gîndul să asuprească și să jefuiască, au format ușor comunități daco-romane atrăgînd și la creștinism populația băștinașă, ceea ce explică relațiile de bună înțelegere și cooperare dintre romani și daci, romanizarea Daciei într-un timp relativ scurt și realizarea acelei stări înfloritoare economice care i-a cîștigat repede noii provincii numele de Dacia Felix.

Totodată în cadrul schimburilor lingvistice la rîndul lor și daco-romanii au împrumutat elemente lexicale și gramaticale din limba gotică ca de exemplu *bucher* (got. bokareis), *leac* (lekis), *lăutar* (liuthareis), *hrană* (hrains), *razna* (razn), *sticlă* (stikls), *agati* (gatauian), probabil *a iubi* (liuba) etc. ; iar ca elemente gramaticale : articolul în postpoziție (*sunus* sa *liuba* = fiul iubit), care există și în unele limbi scandinave ; adjectivul posesiv cu substantive articulate (*hlarif unsarana thama* = piinea noastră) ; viitorul cu *a voi* (*wileina liban* = vor trăi).

Existența unor asemenea împrumuturi în limba română explică posibilitatea împrumutării și a altor cuvinte germanice din gotica de toate zilele, pe lîngă celea existente în Biblia gotică. Totodată nu mai este necesar să explicăm originea cuvintelor germanice din categoria acelor de mai sus ca provenind din alte limbi cînd ele ne-au putut parveni direct din gotică, dovedind și în felul acesta continuitatea românilor.

Ca o concluzie a celor arătate mai sus socotim utilă și următoarea observație :

În referatul celor trei profesori universitari care — apreciînd valoarea sa științifică — recomandă publicarea lucrării *Le parole latine în gotică*

www.dacoromanica.ro

aparținând lui Vittoria Corazza, de către cunoscuta Instituție de Cultură *Academia dei Lincei* din Roma, se subliniază că lucrarea respectivă vine în sprijinul dovedirii continuității daco-romanilor în Dacia. Menționăm că printre autorii referatului figurează și profesorul G. Bonfante, lingvist de reputație mondială.

Lingvistul italian Vittore Pisani apreciază și el foarte laudativ lucrarea susmenționată, într-o recenzie din 1969¹⁹.

O altă serie de dovezi de ordin lingvistic privind continuitatea, o oferă mai târziu, o serie de împrumuturi din limba română aflate în limba ungară.

În prealabil însă considerăm necesar să menționăm faptul că existența în limba maghiară a cuvintului *olah* însemnând la început „roman, italian, român” și cu timpul și „francez, spaniol și romanic” în general, constituie de asemenea o dovadă a existenței românilor în Cîmpia Tisei și Transilvania la sosirea ungarilor în fosta Panonie romană, în anul 896.

Cuvîntul *olah* este forma maghiarizată a vechiului cuvînt germanic *walah* derivat din rădăcina germanică *wal* = străin, și însemnînd la origine „roman, locuitor al imperiului roman” — căpătînd apoi, cu timpul și sensul de „român, italian, francez, valon, vels” (legat de numele locuitorilor numiți *Welsh* și al regiunii *Wales* (în vestul Angliei) — țara galilor, termenul însemnînd însă țara valahilor. Cuvîntul ungurese nu este împrumutat din limba slavă deoarece vechiul slav *vlahu* nu putea deveni *olah* în maghiară pe cînd *Walah* devine *olah*. În limba ungară existînd foarte multe cuvinte începînd cu consoana *v*- aceasta s-ar fi păstrat, cu atît mai mult cu cît *v*- nu are cum să devină *o*- în această limbă. Semivocala *w*- în poziție inițială nefiînd însă întilnită în maghiară, diftongul *wa*- a devenit în mod normal *o*-.

Ungurii, venind în contact cu italienii, de îndată ce s-au stabilit în Panonia, în primul rînd datorită repetatelor și sîngeroaselor lor incursiuni în scopul jefuirii Italiei de Nord, în prima jumătate a secolului al X-lea, au dat denumirea *olah* și italienilor, după ce o folosiseră, de la sosirea lor în Europa, pentru românii din Cîmpia Tisei și Transilvania, deoarece atît unii cît și alții erau pentru ei aceiași „romani”. În timpuri moderne, căutînd să facă o deosebire între români și celelalte popoare romanice au păstrat cuvîntul în forma *olah* numai pentru români, modificînd ortografia cuvîntului în forma *olasz* pentru italieni, francezi etc. Și astăzi, dealtfel, Italia este numită în mod curent *Olaszország* (= țara valahilor)

Nu se poate explica în nici un fel, dacă s-ar admite teoria că românii ar fi venit în Transilvania, din sudul Dunării, în secolul al XIII-lea, cum le-ar fi putut da ungerii numele de *olah*, ca și italienilor, la mai bine de trei sute de ani după ce dăduseră acest nume locuitorilor Italiei, în secolul al X-lea?

Recunoscînd însă că atît românii cît și italienii erau descendenți ai romanilor le-au dat același nume și bineînțeles în același timp, *olah* fiind astfel folosit și pentru românii din Transilvania, cînd au început să pătrundă și în această provincie. Existența românilor în Transilvania, în secolul al X-lea este astfel dovedită de însuși cuvîntul maghiar *olah*.

Seria dovezilor de ordin lingvistic a continuității românilor se continuă și cu numeroasele împrumuturi din limba română în limba ungară în același secol al X-lea.

Prîmul dintre acestea este toponimul *Ardeal*, veche denumire traco-celto-dacică, devenit *Erdély* în maghiară.

Ardeal este un cuvînt de origine indo-europeană a cărui rădăcină *ard-* însemnînd „deal, munte, înălțime împădurită, podiș”, se întilnește în sute de toponime, oronime și hidronime în tot arealul indo-european, în cuprinsul unui brîu lat începînd cu Iranul, traversînd Asia Mică, nordul Peninsulei Balcanice, România, Austria, Elveția, Germania Federală, Franța și sfîrșind cu Insulele Britanice, avînd totodată ramificații și spre Italia și Spania.

Lingvistul Jos. Lad. Pič²⁰ arată că denumirea românească *Ardeal* este un termen de origine indo-europeană și că a fost împrumutat din limba română în limba maghiară unde apare sub forma *Erdély*, iar lingvistul german G. W. Leibniz²¹, arată că termenul *ardal* însemnînd „regiune”, este un cuvînt celtic și prin aceasta bine-înțeles, de origine indo-europeană.

Dăm numai cîteva exemple de denumiri inrudite cu *Ardeal*, din vechiul spațiu indo-european : *Ardal*, *Ardelen* (Iran), *Ardagan* (Armenia), *Ardos* (Turcia), *Arda* (Bulgaria), *Arđuba* (Iugoslavia), *Ardning* (Austria), *Ardez* (Elveția), *Ardennen*, *Arda* (Germania Federală), *Ardennes* (Belgia), *Ardennes*, *Ardelles*, *Ardelu* (Franța), *Ardel* (Italia), *Ardara* (Sardinia), *Ardales* (Spania), *Arden*, *Ardlamont* (Anglia), *Ardal* (Țara galilor), *Ardeley*, *Ardare* (Irlanda).

În țara noastră există și în prezent următoarele nume de localități derivate din rădăcina *ard-* : *Ard*, *Arđu*, *Arđan*, *Arđud*, *Arđusat*, *Ardeova*, *Arden*, *Ardeuani*, *Arđuzel*, *Ardeluța*, *Ardealu*, precum și *Muntele Ardelele*, lacul *Ardeiu*, și pîraele *Ardeoanul* și *Ardeloaia*.

Toponimul *Ardil* apare menționat pentru prima oară într-un document în anul 960, ca nume al Transilvaniei, după cum arată Paul Tonceulescu²²

Literatura filologică occidentală este de altfel unanimă în recunoașterea denumirilor geografice derivate din *ard-* ca fiind datorată celtilor, identificînd astfel vastul areal dominat de aceștia în secolele premergătoare erei noastre, areal care cuprindea Insulele Britanice, Belgia, Franța, Sudul Germaniei de Vest, Elveția, Panonia, Dacia și Nordul Peninsulei Balcanice²³.

În secolele V—III î.e.n. celtii extind dominația lor de scurtă durată și în Asia Mică, unde întemeiază statul *Galatia*.

În cuprinsul țării noastre se găsesc și în prezent zeci de toponime derivate din numele triburilor celtice „galii” și „boii”, întărind astfel contextul indo-european-celto-dacic în Dacia pre-romană.

Dintre acestea menționăm : patru localități *Galati* (din care trei în *Ardeal*, *Galata*, *Galda*, *Galeș*, *Galica*, *Galița*, *Galeri*, *Gălășeni*, *Muntele Galu*, muntele *Piatra Galățului* și vîrfurile *Galățul*, *Boia*, *Boian* (lac și sat), *Boina*, *Boinița*, *Boița*, *Boiu* etc.²⁴. *Porțile de Fier* este traducerea în limba noastră a numelui celtic *Isarno dori*, aflat și în Masivul Central în Franța.

Subliniem totodată că în Țara galilor (Wales), locuită și astăzi de o populație celtică, toponimul *ardal* circulă în mod curent și în prezent în limba vorbită, însemnînd „regiune, district” și descriînd ținuturile deluroase și împădurite ale acelei regiuni.

Faptul că în limba română cuvîntul apare în forma *Ardeal*, partea, finală a toponimului a fost fără îndoială influențată de termenul *deal* legat de însuși sensul cuvîntului și apărînd în zeci de toponime din țara noastră.

Argumentele clar doveditoare ale împrumutării cuvîntului *Erdély* din limba română sînt însă acelea furnizate de însăși dicționarele²⁵ și

gramaticile ungurești ²⁶, din cercetarea cărora rezultă originea română a cuvîntului maghiar.

Astfel, în primul rînd nici *Erdély* și nici *erdő*, însemnînd „pădure” și din care ar fi derivat numele *Erdély* nu apar în vocabularul de origine fino-ugrică (familia de limbi căreia în afară de limba maghiară îi aparțin și limbile estonă și finlandeză), ceea ce înseamnă că aceste două cuvinte sînt de origine străină în limba maghiară. În limba estonă cuvîntul de origine fino-ugrică însemnînd „pădure” este *mets* iar în finlandeză *metsö*.

Limba ungară posedă, pe de altă parte un cuvînt vechi, de origine fino-ugrică: *fa*, însemnînd „lemn” care în cuvîntul compus *facsoport* (*fa* + *csoport*) înseamnă „grup, pîlc de pomi”. Corespunzător situațiilor de stepă de unde erau originari ungurii și potrivit și condițiilor din pusta Panoniei. Pentru pădurile imense ale Ardealului a fost însă nevoie de un cuvînt corespunzător noilor realități și, ca urmare, limba maghiară a derivat regresiv, prin reducerea lui *l* din *Erdöl* (una din pronunțările cuvîntului maghiar care devenise, fără îndoială cea mai curentă) termenul *erdő*, căruia i-a dat sensul de „pădure” în general — înțelegînd, bineînțeles, că toponimul românesc înseamnă „regiune împădurită”. O dovadă în acest sens o constituie denumirea *Erdelország* (= țara Ardealului) în care *Erdel* este considerat ca un nume propriu și nu un substantiv comun avînd sensul „ținut păduros” cum ar fi fost logic, dacă ar fi fost derivat din *erdő*.

Cuvîntul *Erdély* apare ortografiat în peste patruzeci de feluri în vechile documente ungurești, arătînd astfel fluctuațiile unui împrumut pînă la fixarea pronunțării și ortografierii lui definitive (de ex. *Erdeuelu*, *Erdewelu*, *Erdelw*, *Erdel*, *Erdeel*, *Erdelország* (Țara Ardealului), *Erdöl*, etc.), iar pînă la anul 1390 cuvîntul maghiar nu are terminația *-y*, care începe să fie adăugată aproximativ numai în jurul acelei date, ceea ce dovedește de asemenea originea română a cuvîntului maghiar.

În ceea ce privește pronunțarea lui *Erdély*, în cuvintele vechi împrumutate de limba maghiară din alte limbi în care există vocala *a* în cuvîntul împrumutat, această vocală se transformă în *e* în cuvîntul devenit unguresc. De ex. cuvîntul latin *ager* (= ogor) devine în maghiară *eger*, numele latin *Andreas* devine *Endre*, denumirea latină *Agaeum mare* (Marea Egee) devine *Egei-tenger*, numele grecesc *Alek* devine *Elek*, *Achilleus* devine *Ehellos*, cuvîntul vechi românesc *sant* — *sînt* (azi *sfînt*; — în limbile romanice: *saint* (franceză), *santa* (italiană), *santo* (portugheză), *santo* (spaniolă)) devine în maghiară *szent* (pronunțat *sent*), *agris* apare în forma *egres* etc.

În mod asemănător *Ardal*/*Ardeal* devine în maghiară *Erdel* (cu diferitele sale variante) așa cum apare toponimul în vechile documente ungurești.

În conformitate cu gramaticile ungurești, dealtfel, nici *-l* și nici *-ly* nu sînt sufixe cu ajutorul cărora se derivă substantive din alte substantive în limba maghiară.

Prin urmare, *Erdély* nu este derivat din *erdő*, situația fiind exact inversă, *erdő* provenînd din *erdöl*, după cum am arătat.

Litera *-y* adăugată cuvîntului original este totodată numai o problemă de grafie, *Erdély* fiind de multă vreme pronunțat *erdei* — terminația fiind adăugată denumirii pentru a indica palatalizarea și pierderea consoanei *-l*. În același timp adăugarea lui *-y* a putut fi făcută pentru adu-

cerea cuvîntului pe aceeași linie cu alte substantive avînd această terminație sau cu cuvinte care au ortografia și pronunțări asemănătoare ca de exemplu neologismul *kiraly* (= rege), pronunțat *kirai* etc.

În lumina celor de mai sus originea românească a cuvîntului maghiar *Erdély* apare mai mult decît evidentă și explică totodată de ce *Ardeal*, termenul strămoșesc din epocile pre-dacică, dacică și daco-romană, este atît de înrădăcinat în conștiința poporului român, după cum arată de altfel și jocul regional *Ardeleana*.

Poate tot această conștiință ne ajută să înțelegem și de ce Mihai Viteazul s-a intitulat „Domn al Țării Românești, al Ardealului și al Moldovei”.

Din punct de vedere al importanței istorice denumirea *Erdély* din limba maghiară confirmă prezența românilor în Cîmpia Tisei și Ardeal la sfîrșitul secolului al IX-lea cînd s-au stabilit ungurii în fosta Panonie romană.

Deosebit de convingătoare pentru dovedirea continuității românilor apar însă o serie de împrumuturi lexicale în limba maghiară — aparținînd unei categorii aparte — care au avut loc, în mod indiscutabil, în decursul secolului al X-lea.

Este vorba de termenii maghiari însemnînd : *Crăciun, colindă, creștin, sfînt, Bobotează*.

Denumirea *Crăciun* nu se mai întîlnește, în afară de limba maghiară (unde apare în forma *Karacsony*) la nici unul dintre popoarele învecinate cu țara noastră și nici la popoarele romanice, slave sau germanice. Originea latină a cuvîntului a fost demonstrată de lingviștii noștri reușiți explicăția cea mai evidentă pornind de la cuvîntul latin *creatio* (acuz, *creatione(m)* = naștere), forma actuală corespunzînd unei evoluții fonetice normale în limba română (cf. *rogatio-rogatione* (m) = rugăciune etc.) Împrumutînd forma veche românească *cratione* > *cracion* cuvîntul a devenit — prin inserarea lui *a* între *c* și *r*, maghiara veche nepermițînd grupul *cr-* — *karacson* (*oz* fiind reprezentarea grafică a lui *ci* din limba română), căruia *i* s-a adăugat apoi terminația maghiară *-y* caracteristică multor substantive, după cum s-a procedat și în cazul lui *Erdel-Erdély*, termenul devenind astfel *karacsony* (pronunțat *caracioni*).

Cuvîntul *kolinda* este recunoscut și de dicționarele maghiare ca împrumutat din limba română (*colindă* fiind termenul latin *calendae*). În limba bulgară *koleda* înseamnă *Crăciun*, împrumutat tot din limba română.

Termenul *szent* (= sfînt) este la rîndul său cuvîntul vechi românesc *sant*, păstrat și astăzi în denumiri ca *Sînta Maria, Sînt Ilie* etc.

Szent nu poate proveni din cuvîntul slav *svet*, fiindcă nu se poate explica nici pierderea lui *v f*) și nici inserarea lui *n* în cuvîntul maghiar. În limba română cuvîntul actual *sfînt* a rezultat, în limba bisericească — adică limba slavonă în care s-a oficiat în biserici pînă în secolul al XVII-lea — din contaminarea lui *sînt* cu cuvîntul slav pronunțat *sfet*.

În cuvîntul maghiar, după cum am arătat mai sus, vocala *e* reprezintă tratarea obișnuită a vocalei *a* dintr-o serie întreagă de împrumuturi vechi în limba maghiară.

Cuvîntul maghiar *keresztény* (= creștin) derivă din cuvîntul românesc *creștin* printr-o transformare analogă cu aceea a cuvîntului *Crăciun*, adică inserarea, de data aceasta, a vocalei *e*, din cuvîntul românesc între consoanele *k* și *r*, și repetarea lui *e* în a treia silabă, conform legii armoniei

vocalice din limba maghiară. Adăugarea lui *-y* final este în conformitate cu procedeul obișnuit în limba ungară în cazul a numeroase substantive, așa după cum s-a arătat mai sus.

Cuvîntul maghiar nu a putut proveni din vreunul din cuvintele slave *hristiianin* (bulgară), *hriscanin* (sîrbo-croată), *chrzesciianin* (polonă), care au o silabă în plus : *-in*, vocala *i* (în primele două) și consoana inițială *h-* — existentă și în cuvinte maghiare și prin urmare neavînd de ce să fie schimbată (*krzescsfan* din cehă și *hristiianskii* din rusă sînt prea depărtate în formă pentru a mai fi luate în considerare).

Printre cuvintele din categoria celor de mai sus se situează și termenul *Vizkeresztelni* (= Bobotează) care nu este altceva decît traducerea cuvîntului românesc *Bobotează*, derivat din *apă + a boteza* (în latină *baptisare*), — în limba ungară *viz* însemnînd „apă”, iar *kerestelni* „a boteza”.

Dovada împrumutării termenului din limba română o oferă nu numai formarea lui în sensul arătat mai sus, dar mai cu seamă faptul că în lumea inițial catolică, de care au ținut și toți ungurii pînă la Reformă, sărbătorii Bobotezei îi corespunde *Epiphania*, care are o semnificație cu totul diferită.

Este totodată necesar să ne referim și la existența unui extins context social în legătură cu viața religioasă, care a favorizat împrumuturile lexicale de mai sus.

Astfel pe lângă terminologia indicată există și o serie de practici religioase adoptate de unguri, tot de la români, ca de exemplu popularitatea apostolului Andrei sau a Sf. Dumitru, căsătoria preoților (interzisă de Roma după secolul al XII-lea), numărul de patru posturi pe an în timp ce la catolicii apuseni sînt numai trei etc. ²⁷.

Importanța istorică a împrumutării în limba maghiară a termenilor la care ne-am referit mai sus este că aceștia au fost preluați de limba maghiară cu mult înainte de anul 1000.

Întrucît ungurii au adoptat în mod oficial și general religia creștină romano-catolică în anul 1001, după această dată autoritățile lor bisericești nu ar mai fi putut permite împrumutarea unor termeni religioși de la românii greco-ortodocși, cu atît mai mult cu cît cele două biserici erau în conflict deschis, care a dus curînd la Marea Schismă din anul 1054, în urma căreia toți creștinii care țineau de Constantinople au fost declarați eretici de biserică romano-catolică, ceea ce excludea posibilitatea oricărui împrumuturi de termeni și practici religioase de la românii ortodocși.

Termenii de mai sus erau însă atît de înrădăcinați în limba ungară încît autoritățile bisericești romano-catolice nu i-au mai putut înlocui cu *Christi Natalis*, *Epiphania* etc., ceea ce dovedește împrumutarea lor cu mult înainte de anul 1000 și explică păstrarea lor în maghiară și pînă în prezent.

Împrumuturile lexicale și preluarea practicilor religioase de la români dovedesc, în lumina celor de mai sus, prezența indiscutabilă a românilor în Cîmpia Tisei și Ardeal la venirea ungarilor în Europa centrală, la sfîrșitul secolului al IX-lea.

În același timp o preluare a termenilor românești în secolul al XIII-lea renunțîndu-se la cei romano-catolici după folosirea lor timp de mai bine

de două sute de ani, conform susținerii că românii ar fi venit în nordul Dunării și Ardeal abia atunci, nici nu mai necesită să fie combătută.

Ceea ce însă este necesar să subliniem este că la început relațiile dintre români și unguri au fost de conlocuire pașnică și că românii au contribuit în mod categoric la creștinarea ungarilor. Cu timpul însă deosebirile de ordin religios au condus și ele la relațiile de asuprire și exploatare a populației românești de către clasa feudală maghiară.

NOTE

¹ Arpad Balog, *Histoire démythifiée de la Roumanie*, Paris, 1979, p. 38; André du Nay, *Origins of the Romanian Nation and language*, în volumul *Transylvania, and the theory of Daco-Roman-Rumanian continuity*, publicat în S.U.A., fără indicarea localității, în 1980, p. 64—65.

² Fernand Mossé, *Manuel de la langue gotique*, Paris, 1956, p. 25—27; Joseph Wright, *Grammar of the Gothic Language*, Oxford, 1968, p. 194—195.

³ Antoine Meillet, *Caractères généraux des langues germaniques*, Paris, 1924.

⁴ Sigmund Feist, *Etymologisches Wörterbuch des gotischen Sprache*, Halle (Salle), 1923.

⁵ Joseph Wright, *op. cit.*, passim.

⁶ Ernst Gamillscheg, *Romania Germanica. Sprach — und Siedlungsgeschichte der Germanen auf dem Boden des alten Römerreichs*, Band I, Berlin und Leipzig, 1934.

⁷ Fernand Mossé, *op. cit.*, passim.

⁸ Max Herman Jellinek, *Geschichte der gotischen Sprache*, Berlin, 1926, passim.

⁹ Piergiuseppe Scardigli, *Lingua e storia dei goti*, Firenze, 1964.

¹⁰ Vittoria Corazza, *Un'altra prova della continuità Daco-romana: Le parole latine in Ulfila*, München, 1968; *Le parole latine in gotico*, Academia Nazionale dei Lincei, Roma, 1969.

¹¹ V. și G. Popa-Lisseanu, *Introducerea la Izvoarele Istoriei Românilor, vol. IX, Viața Împăratului Aureliu*, București, 1936.

¹² C. C. Giurescu, *Elementul daco-român în spațiul carpato-danubian, în secolele III—XIII*, București, 1970, p. 9. Nicolae Stoicescu, *Continuitatea românilor*, București, 1980, p. 123.

¹³ Radu Vulpe, *Considerații istorice ... citat de Nicolae Stoicescu, op. cit.*, p. 117.

¹⁴ Eutropius, *Breviarium rerum romanorum*, în *Istoria romană a lui Eutropius*, traducere de G. Popa-Lisseanu, București, 1916.

¹⁵ Vladimir Iliescu, *Părăsirea Daciei în lumina izvoarelor literare*, în „Studii și Cercetări de Istorie Veche”, tomul 22, nr. 3, anul 1971, p. 425 și 442; și *Evocatis exinde legionibus. Zu Jord. Rom. 227*, în „Studii Clasice”, XIV, 1972, p. 149—160.

¹⁶ Henry Bradley, *The Story of the Goths*, New York, 1896, passim.

¹⁷ Piergiuseppe Scardigli, *op. cit.*, passim.

¹⁸ F. Prokosch, *A Comparative Germanic Grammar*, Baltimore, 1938, p. 219.

¹⁹ În revista „Paideia” anno XXIV, nr. 3—6, Maggio-Dicebre 1969, Italia (f. localitate) (Comunicată de cercetătorul Radu Slăvoacă).

²⁰ Jos. Ladislau Pič, *Zur rumanisch-ungarischen Streitfrage*, Leipzig, 1886, passim.

²¹ Gottfried Wilhelm Leibniz, *Collectanea Etymologica*, Hanovra, 1717, passim.

²² Paul Tonciulescu, *Ardeal, cuvînt și pămînt românesc*, în „Licăriri în spațiul mioritic”, Antologia Cenaclului „Scrisul românesc” București, 1985, p. 140—149.

²³ Wilhelm Obermüller, *Deutsch-Kaltisches Geschichtlich — Geographisches Wörterbuch*, Berlin, 1972, passim; William Watson, *The History of the Celtic Place-names in Scotland*, Edinburgh and London, 1926, passim.

²⁴ V. și Clonaru Constantin, *Toponimia celtică, dovadă a continuității în Dacia*, în „Știință și Tehnică”, Vol. XXXI, Seria II-a, nr. 5/1980, p. 33.

²⁵ Zoltan Gombasz és Janos Mélich, *Magyar Etymologiai Szótár, I. Kötet*, Budapest, 1914—1930; Lajos Kiss, *Földrajzi nevek etimológiai szótara*, Budapest, 1978; György Lako, *A magyar szókészlet finnugor elemei etimológiai szótár*, Budapest, 1967.

²⁶ Zoltan Bahidi et al., *Learn Hungarian*, Budapest, 1966; Iozsef Tompa, *Ungarische Grammatik*, Budapest, 1972.

²⁷ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, București, 1980.

IMPLICATIONS D'ORDRE HISTORIQUE DE DIVERS ÉCHANGES LINGUISTIQUES ENTRE LES PROTO-ROUMAINS ET CERTAINES POPULATIONS ÉTRANGÈRES AVEC LESQUELLES LES PREMIERS SONT VENUS EN CONTACT DANS L'ANCIENNE DACIE PENDANT LE PREMIER MILLÉNAIRE DE NOTRE ÈRE

Résumé

Parmi les preuves d'ordre linguistique de la continuité des Daco-Roumains en Dacie, particulièrement importantes en sont celles contenues dans la Bible gothique de Wulfila (IVe siècle de notre ère). Le grand nombre de latinismes constatés dans la langue gotique de même que les éléments germaniques du roumain témoignent de la présence d'une nombreuse population daco-romaine qui est demeurée en Dacie après la retraite des légions et de l'administration romaines en 271. La présence des latinismes dans le gotique clarifie également le sens des textes des historiens Eutropius et Flavius Vopisens. Dans le latin n'existant pas l'article défini, le sens des noms est partitif, de sorte que les textes font état seulement de la retraite d'une partie de la population. Un autre terme linguistique qui vient à l'appui de la thèse ci-dessus est le mot *olah* du hongrois, par lequel sont désignés les Roumains. Le fait que les Hongrois ont attribué la même dénomination aux Italiens pendant le Xe siècle, prouve que pour eux les Roumains habitant la plaine de la Tisza et la Transylvanie ainsi que les Italiens étaient les mêmes descendants des Roumains (le germanique *walah* (roumain) *olah*. *Ardeal* est un vieux mot d'origine indo-européenne-celto-dacique (signifiant „région d'hauteurs boisées”) emprunté par le hongrois et transformé par celui-ci en *Erdély*, conformément aux règles phonologiques et grammaticales de cette langue. Les termes hongrois : Crăciun (Noël), *colindă* (cantique), *sfint* (saint), *creștin* (chrétien) et *Bobotează* (Epiphanie), étant empruntés du roumain, en même temps avec une série de pratiques religieuses gréco-orthodoxes n'ont pu l'être qu'avant 1001, lorsque les Hongrois adoptent le christianisme de rite romano-catholique.

SITUAȚIA INTERNĂ DIN GERMANIA ÎN VARA ANULUI
1934 ÎN VIZIUNEA DIPLOMAȚIEI ROMÂNEȘTI ȘI A S.U.A.

NICOLAE DASCĂLU

Pentru evoluția internă a Germaniei naziste 30 iunie 1934 marchează fără îndoială o cotitură. Prin asasinat legalizat s-a lichidat orice opoziție nu numai din cadrul S.A.-ului ci și din alte cercuri politice. Hitler a rezolvat și problema raporturilor cu Reichswehrul nemulțumit de pretențiile șefilor Detașamentelor de asalt de a fi „nervul” forțelor armate. Semnificația evenimentului a fost chiar mai profundă pentru însăși natura regimului: dintr-o poziție secundară S.S. a trecut pe primul plan, cu un rol mereu sporit, ajungând la a imprima celui de-al Treilea Reich caracterul unui stat polițist. Așadar, „Noaptea cuțitelor lungi” (denumirea codificată a operației executată de forțele din S.S.) a lichidat pentru multă vreme opoziția cercurilor politice interne, a consolidat în ultimă instanță regimul nazist, a relevat pregnant străinătății adevărata față a guvernului Hitler.

Justificarea oficială a „băii de sînge” de la sfîrșitul lui iunie-începutul lui iulie 1934 a fost necesitatea reprimării unui puci pregătit și condus de Röhm, șeful de stat major al S. A. În fapt chiar din acele zile o parte din cercurile politice și diplomatice din Germania au intuit că a fost vorba doar de o acțiune de represalii interne, pregătită de Göring și Himmler, în vederea stăvilirii ascensiunii S.A.-ului. Generalii din Reichswehr au sprijinit din umbră acțiunea din dorința de a vedea anihilată „concurența” Detașamentelor de asalt. Pe acest fundal au fost însă lichidați și mulți inamici politici ai regimului sau personali ai celor care au condus represaliile.

Aceasta este sinteza reconstituirii făcute „Noptii cuțitelor lungi” de către diverși istorici a căror număr relativ mare nu face decât să confirme importanța deosebită, pe plan intern, a evenimentului. Să menționăm, în trecere, cele mai importante asemenea lucrări. Cele câteva declarații oficiale legate de 30 iunie 1934 au fost publicate imediat în buletinul Partidului național-socialist¹. Interesant de relevat că exact în 1934 au fost publicate și memoriile personajului central al evenimentului în cauză, respectiv Ernst Röhm. Evident că nu există nimic care să evedențieze organizarea unui puci. În schimb lucrarea lui Otto Strasser, fratele faimosului dizident nazist Gregor Strasser, asasinat la 30 iunie, cuprinde unele detalii interesante². Titlul cărții este cit se poate de semnificativ: *Die deutsche Bartholomäusnacht*. Prima lucrare de ansamblu, mai amplă, deși evident documentată, a apărut în 1939 sub semnătura lui Jean François³.

După 1945 apar lucrări științifice bazate pe cunoașterea arhivelor germane sărace totuși în informații, actele de bază fiind distruse: cea a lui Heinrich Bennecke, privind rolul Reichswehrului⁴; a lui Martin Grass⁵ și desigur cea amplă a lui Max Gallo⁶. Evident că eve-

nimentul este înregistrat și în lucrările consacrate istoriei Germaniei naziste ⁷ și chiar în volume privind evoluția lumii în perioada interbelică sau în secolul XX ⁸.

În ce ne privește dorim a analiza puciul Rôhm din afară, așadar un punct de vedere inedit. Este vorba de optica unor martori oculari ai acelor zile, respectiv membrii serviciului diplomatic român și american acreditați în al Treilea Reich sau în alte țări, cei din urmă dându-ne informații legate de ecourile evenimentului în statele respective. Documente ale unor servicii diplomatice au fost deja publicate, dar nu au fost încă valorificate în studii speciale ⁹. Sursele diplomatice americane, inedite în marea lor majoritate ¹⁰, ca și a celor românești, necunoscute în totalitate, ne permit a completa informațiile deja aflate în circuitul științific și a realiza totodată o comparație. Pe de altă parte, sursele investigate de noi aduc elemente inedite în ce privește două aspecte: 1) atmosfera din zilele evenimentului în diverse orașe germane și 2) ecouri ale „Noptii cuțitelor lungi” în 16 state ale lumii (Anglia, Austria, Cehoslovacia, Elveția, Franța, Grecia, Italia, Iugoslavia, Mexic, Olanda, Polonia, Spania, S. U. A., Suedia, U. R. S. S. și Vatican).

Așadar, studiul de față reconstituie „Noaptea cuțitelor lungi” dintr-un punct de vedere inedit și completează tabloul deja cunoscut cu date noi. În mod concret, vom urmări originile, desfășurarea, ecourile internaționale și efectele interne ale evenimentului, așa cum au fost înregistrate de diplomați români sau americani.

Sursele cercetate concordă în a releva originile așa-numitului „puci al lui Rôhm” ca derivând din dificultățile economice. Acestea au dat naștere unei crize politice cu efecte adânci chiar în rindurile partidului nazist. Profunzimea crizei este pe deplin relevată de faptul că și Reichswehrul a fost direct implicat. Așa cum foarte bine relevă documentele diplomatice cercetate contradicțiile ivite în cadrul mișcării naziste între S. A. și Göring-Himmler, care l-au luat ca arbitru pe Hitler ale cărui poziții erau direct amenințate de conflictul S. A.-Reichswehr, aceste contradicții așadar, au degenerat într-un masacru.

∴ Multe din rapoartele și telegramele ministrului român la Berlin datînd de la sfîrșitul anului 1933 relevau asperitățile vieții politice a celui de-al Treilea Reich. O sinteză a ministerului de externe, elaborată în baza acestor surse, sublinia două aspecte importante. Pe de o parte, efectele psihologice deosebite ale reînarmării febrile, care contribuia la creșterea încrederii în forțele naționale și sporea capacitatea lor de adaptare la exigențele regimului ”... suportînd cu stoicism suferințele și deziluziile ce se abat asupra lor în cascadă” ¹¹. Pe de altă parte, se constata existența ”... unor grave controverse între conducători. Există rivalități formate din invidie de o parte și din dispreț, de altă între Reichswehr și formațiunile paramilitare” ¹².

∴ Situația s-a perpetuat și chiar s-a agravat la începutul anului 1934. În acest context, fără îndoială că măsurile administrative, vizînd unificarea și centralizarea absolută a aparatului de stat au fost concepute și pentru a permite controlul sporit al regimului asupra întregului teritoriu național ¹³. În pofida unor asemenea măsuri nemulțumirile se exprimau tot mai fățiș. Măsurile contra șomajului nu dădeau integral rezultatele scontate iar problemele religioase încă mai generau proteste. În fapt politica externă pasivă era dublată pe plan intern de reînarmarea intensivă, aceștia fiind principalii parametri ai orientării cabinetului nazist ¹⁴.

Diplomații americani schițau un tablou similar, fapt cu totul logic. Într-un lung raport din 24 martie 1934 consulul general al S. U. A. la Berlin sublinia, de exemplu, dificultățile economice care generau și nemulțumiri în rindul Secțiunilor de asalt. Mulți din membrii acestora considerau a avea suficiente merite pentru a fi promovați, ceea ce era imposibil deoarece toate posturile de comandă erau deja ocupate¹⁵. Pe de altă parte, nu puțini membri S. A. considerau că „revoluția trebuia să meargă înainte”. Presiunea exercitată de jos a făcut ca mulți dintre liderii naziști să se teamă că vor pierde influența și pozițiile pe care le dețineau.¹⁶

Agitațiile membrilor detașamentelor de asalt luau amploare și adesea îmbrăcau forma unor conflicte cu membrii S.S -ului. Într-un raport din mai 1934 Comnen constată că situația creată a ajuns în mod evident a fi preocuparea de căpătii a liderilor național-socialiști. Diplomatul român constată și el că din cauza numărului mare și a compoziției eterogene detașamentele de asalt erau deja nefolosibile. După acțiunile agitate care au precedat și au urmat preluării puterii mulți din S. A. erau plictisiți de inactivitatea care a urmat. De aici au apărut acte de insubordonare, cîrteli și chiar acte de tilhărie. Cîrcula chiar și în lumea diplomatică zvonul că Hitler s-ar fi decis a acorda un lung concediu detașamentelor de asalt, la rechemare efectivele urmînd a fi reduse. Se mai afirma că Rôhm, șeful statului major general, se opunea unei asemenea intenții care echivala cu diminuarea poziției sale¹⁷.

Ambasadorul american la Berlin, Dodd, menționa și crearea unei stări de tensiune între S. A. și organizația foștilor combatanți, Stalhelm¹⁸. Un prim semn al singeroaselor evenimente care vor urma putea fi chiar adoptarea unei noi reglementări penale pentru crimele de trădare și dezertare, a delictelor politice ostile regimului în general¹⁹.

Informația privind demobilizarea S.A. prin formula concediului se confirma la începutul lunii iunie 1934. Printr-un ordin al lui Hitler marea majoritate a efectivelor S.A. au primit un concediu. Ca urmare, Rôhm s-a declarat bolnav și a obținut de la șeful partidului un concediu medical²⁰. Dodd informa și el Departamentul de stat cu privire la concediul formațiunilor paramilitare ale partidului și accentua intensitatea zvonurilor privind dizolvarea unor unități în perioada ce va urma²¹.

Pe acest fundal intervine un fapt care fără îndoială că a precipitat evenimentele : la 17 iunie 1934 baronul von Papen, vicecancelar, rostește la Universitatea din Marburg un discurs în care aduce unele critici politicii interne a cabinetului nazist. În fapt era un avertisment voalat al cercurilor marilor industriași și proprietari funciari, pe care von Papen le reprezenta, cu privire la pericolul continuării „revoluției” de către unele cercuri din S.A.²² În opinia lui Comnen, respectivul discurs exprima pe deplin nemulțumirile unor cercuri influente. Von Papen se considera un element hotărîtor în preluarea puterii de către naziști și ca urmare revendica rolul de mentor intelectual al noului regim. De aici și avertismentele din discursul indicat²³.

Pentru ministrul român la Berlin, situația internă a Germaniei la sfîrșitul lui iunie 1934 se caracteriza prin contradicția dintre liniștea aparentă, de suprafață, și ciocnirea de interese diametral opuse din străfunduri, interese . . . „cari se cer ori împăciuite ori reduse la tăcere”²⁴. Comnen mai indica prezența unui alt element de maximă importanță : Reichswehrul. Generalii germani se considerau amenințați de proiectele lui Rôhm de a face din cele peste două milioane de membri ai S.A. oas-

tura forțelor armate, ceea ce presupunea trecerea elementelor de carieră pe planul doi. Evident că asemenea intenție neliniștea profund comanda armatei care și-a exprimat în diverse rânduri nemulțumirea în fața liderilor nazști, inclusiv a lui Hitler ²⁵.

Acestea sînt originile „Noptii cuțitelor lungi” în lumina documentelor diplomatice românești și americane cercetate. În liniile generale, tabloul este corect. Lipsesc însă cîteva detalii de maximă importanță relevate apoi de istorici: discuțiile lui Hitler cu șefii forțelor armate pe bordul crucișătorului „Deutschland”, la 11 aprilie 1934, cu care ocazie liderul nazist a promis a suprima pretențiile lui Röhm în schimbul sprijinului acordat de generali în condițiile în care moartea președintelui Hindenburg era așteptată. La o conferință din 16 mai 1934 Blomberg, ministrul de război, Fritsch, comandantul-șef al trupelor terestre și Raeder, comandantul-șef al Marinei, au explicat generalilor prezenți conținutul pactului de pe „Deutschland” și au obținut asentimentul deplin al celor prezenți. Era desigur necunoscută diplomaților acreditați în Reich și acțiunea tenace a lui Göring și Himmler de a-l convinge pe Hitler de iminența unei lovituri de stat proiectate de Röhm. De altfel la începutul lui iunie Hitler a avut cu Röhm o lungă discuție secretă, de peste cinci ore, în care s-a încercat clarificarea lucrurilor. Despre această întrevvedere va exista doar mărturia lui Hitler în Reichstag inclusă în discursul ce a urmat epurării. Detalii nu se vor cunoaște probabil niciodată deoarece documentele lipsesc cu desăvîrșire. Ca și în cazul incendierii Reichstagului, toate actele compromițătoare au fost distruse, se pare din ordinul lui Göring.

Diplomații străini nu mai știau că înainte de a pleca în concediu, la Wiessee, o mică stațiune balneară de lângă München, Röhm l-a invitat pe Hitler a-l vizita la 30 iunie pentru o conferință cu șefii S.A.-ului. Un alt fapt extrem de semnificativ necunoscut contemporanilor a fost vizita lui Hitler la reședința președintelui Hindenburg la 21 iunie. Cu acest prilej bătrînul feldmareșal i-a declarat cancelarului că va institui starea de asediu și va acorda armatei controlul situației din țară dacă starea de tensiune existentă nu va fi înlăturată de către cabinet. În sfîrșit, la 25 iunie forțele terestre au fost puse în stare de alarmă de către generalul von Fritsch, iar la 28 iunie Röhm a fost expulzat din Liga ofițerilor germani. Poziția armatei a fost de altfel clar exprimată de ministrul von Blomberg într-un articol din 29 iunie publicat în oficiosul nazist „Völkischer Beobachter”. Autorul afirma fără ocolișuri că armata va sta alături de Hitler.

Toate aceste detalii completează imaginea schițată anterior, imagine formată de oficiile diplomatice indicate. Chiar dacă nu cunoșteau asemenea detalii semnificative, diplomații în cauză nu au fost surprinși de epurările din 30 iunie. În schimb au fost șocați, ca toți ceilalți contemporani de altfel, de caracterul sîngeros al operațiunii.

Primele știri au fost transmise la București și la Washington chiar în ziua de 30 iunie. În baza unor fapte vizibile și a unor informații provenind din diverse surse, Comnen anunța începutul unor arestări masive și a unor execuții în rîndul membrilor S. A. Declarația oficială publicată imediat cu privire la existența unui puci condus de Röhm a fost însă luată de ministrul român drept bună, represaliile dezlănțuite fiind considerate ca o urmare a descoperirii complotului ²⁶. La rîndu-i, Dodd preciza că Hitler și Göbbels acționau la München iar Göring și Himmler la Berlin. Mulți din comandanții S. A. arestați au fost executați imediat. Această soartă au avut-o însă și elemente din afara detașamentelor de asalt. Astfel,

s-a știut imediat de împușcarea generalului Schleicher. Departamentul de stat era informat și de proclamația lui Hitler către S. A. în care se cerea supunere absolută față de noul șef de stat major, Lütze. Despre soarta lui Röhm încă nu se știa nimic, menționa Dodd ²⁷.

Dar la 2 iulie Dodd anunța că Röhm era mort, sinucis probabil. Totodată se rezuma conținutul declarației oficiale din aceeași zi privind evenimentele : s-a pus capăt unui puci organizat de Röhm care încerca a obține o poziție dominantă pentru a-l înlătura apoi pe Hitler ²⁸.

Tot din 2 iulie datează și primul raport românesc mai amplu. Documentul trecea în revistă evenimentele din 30 iunie — 2 iulie, accentuând brutalitatea extraordinară a represiunii. Comnen declara că nu era surprins de evenimente, criza fiind așteptată. Rapoartele sale anterioare confirmau pe deplin această declarație. Autorul afirma însă eronat că unități din S.A. s-au răzvrătit ca urmare a aflării intenției de demobilizare. Pentru diplomatul român executarea lui Schleicher apărea într-o lumină tulburătoare iar uciderea unora dintre colaboratorii lui von Papen cu totul inexplicabilă. Necunoscând multe detalii, diplomatul român nu putea ajunge decît la concluzia că o serie de contradicții străni caracterizau complotul de la München ²⁹.

„Toate aceste împrejurări dau de gîndit, sublinia Comnen. Nu te poți împiedica de a face o apropiere între toată această tenebroasă afacere și incendiul Reichstagului” ³⁰. În fapt explicația profundă, reală, a evenimentelor nu lipsea din raportul citat : aflat într-o situație dificilă, regimul nazist nu putea fi salvat decît printr-o lovitură de forță dată rapid împotriva tuturor adversarilor deodată ³¹. Mulți dintre aceștia au fost lichidați, dintre cei mai de seamă doar von Papen fiind salvat prin intervenția personală a președintelui Hindenburg ³².

Pentru Comnen executarea a 55 persoane, așa cum indica Wilhelmstrasse într-o declarație, nu era justificată deoarece ... „operația de la 30 iunie este în realitate preventivă iar nu represivă” ³³. Ori tocmai aceasta era semnificația „Noptii cuțitelor lungi”, pe deplin intuită de diplomatul român.

Dodd analiza desfășurarea evenimentelor într-un lung raport (25 file) din 7 iulie 1934. El sintetiza toate informațiile culese pînă atunci și indica numele unora din cei executați, între aceștia aflîndu-se și generalul von Schleicher, Gregor Strasser, dr. Clausner ș.a. Conform declarației ulterioare a lui Hitler, toate execuțiile au încetat în seara zilei de 1 iulie ³⁴. Diplomatul american încerca o analiză a cauzelor evenimentului apreciat în acel moment, ca și în cazul lui Comnen, ca „o încercare eșuată de revoltă”. Dodd considera că tendințele radicale ale lui Röhm ca și încercarea lui von Papen de a-și extinde influența au generat criza ³⁵. Opinia publică germană era terorizată. Presa, aflată integral sub controlul regimului, a publicat doar articole în care-și exprima satisfacția pentru reprimarea puciului. Iar dintre ecourile externe au fost preluate doar comentariile favorabile ³⁶.

Cifra celor asasinați putea fi cunoscută cu extremă greutate și chiar o evaluare aproximativă era dificilă. În opinia ambasadorului Statelor Unite toate elementele de dreapta sau de stînga de oarecare prestigiu, adversare ale regimului, au fost lichidate. Von Papen a demisionat din postul de vice-cancelar. Wilhelmstrasse a negat oficial aluzia lui Hitler că o putere străină (Franța) ar fi fost implicată în complot. Hindenburg, deja foarte senil, nu a reacționat de fel. Ulterior s-a aflat însă că președin-

tele l-a felicitat pe Hitler pentru acțiunea lui „curajoasă”. Doar foarte puțini intelectuali au criticat cu multă precauțiune „spiritul medieval” în care liderul nazist a acționat ³⁷.

Un raport al Serviciului de informații al Marinei S.U.A. făcea aceeași încercare sortită eșecului de a stabili cifra exactă a asasinatelor. Se pornea de la aprecierea că în „weekendul singeros” au fost executați mult mai mulți decât cei 77 recunoscuți de oficiali. Oricum din totalul real se cunoștea cu precizie numele a 25 de personalități : Röhm și adjunc-tanții săi Heins, Schmidt și contele Spreiti ; Gregor Strasser, dizidentul nazist ; dr. Clausner, liderul Partidului acțiunii catolice ; generalul Schleicher și soția ; baronul von Bosse și Edgar Joung, colaboratorii lui von Papan ; baronul von Kahr, fostul prim-ministru al Bavariei în timpul tenta-tivei de puci a naziștilor din 1923 ; generalul von Lossow, comandantul Reichswehrului din Bavaria în același an 1923 ș.a. ³⁸

Rapoarte ale consulilor americani din München, Breslau, Köln, Dresda și Leipzig înregistrează atmosfera locală din acele zile.

La primele vești opinia publică din Bavaria a fost favorabilă lui Hitler dînd crezare anunțului privind existența unui complot. Ulterior, cînd a început a se afla că nu a existat nici un complot și s-a aflat numele unora din cei executați, reacția a fost contrară. Se blama modul sumar al execuțiilor, fără nici o judecată. După unele informații ale consulului american, la München au fost împușcați Röhm, alți 7 comandanți din S.A. precum și 12 persoane din opoziție. Cercurile conservatoare din München apreciau la 400 cifra celor executați și la 1.600 cifra celor arestați atunci în Bavaria ³⁹.

Cercurile catolice bavareze considerau că Hitler a pierdut mult din prestigiul de pînă atunci după 30 iunie dar că a cîștigat fără îndoială la nivelul puterii politice. „Oamenii — se sublinia într-un raport consular american — sînt în general șocați și îngroziți”. Mulți erau nemulțumiți de evenimente dar erau nevoiți a păstra o atitudine rezervată ⁴⁰.

Consulul din Breslau consemna un fapt semnificativ pentru atmo-sfera acelor zile : poliția locală a fost inundată cu denunțuri anonime privind participarea unor persoane la complot. A fost necesar un anunț oficial în presă asupra necesității de a semna denunțurile și a le însoți de probe ⁴¹.

În urma unor investigații discrete, consulul american din Köln a constatat că în oraș nu a fost executată nici o persoană. Ca urmare opinia publică locală păstra calmul. Existea însă un puternic curent de dezaprobare pentru metodele arbitrare folosite de Hitler ⁴². La Dresda se știa de arestarea a 24 de persoane între care și ministrul-prezident von Killinger ⁴³. Într-un raport ulterior același consul din Dresda anunța că în întreaga Saxonie au fost executate 4 persoane (ofițeri din S.A.). Acțiunea în sine a alimentat însă resentimetele antinaziste dar frica împiedica libera exprimare a gîndurilor ⁴⁴.

Consulul american la Leipzig, Ralph C. Busser, se afla în după-amiaza zilei de 30 iunie în vizită în micul orașel thuringian Friedrichroda. Tocmai atunci sosiseră știrile privind executarea lui Röhm și a altor lideri din S.A., știri primite cu calm. Doar vestea asasinării lui von Schleicher și a soției a produs emoție. Populația din zona Leipzig era nemulțumită de abuzurile celor din Detașamentele de asalt înainte de 30 iunie. De aici și reacția de satisfacție la vestea epurărilor. Dar după 1 iulie, pe fundalul lipsei unor informații certe, începuseră să apară zvonuri despre arestări și execuții masive

au risipit orice optimism. La Leipzig au fost arestați doar doi ofițeri inferiori din S.A., ulterior eliberați și ei. În districtul consular a fost executat doar șeful poliției din Magdeburg ⁴⁵.

Prin prisma informațiilor culese de serviciile diplomatice ale României și Statelor Unite reiese că „Noaptea cuțitelor lungi” a fost o vastă acțiune de represiune. Au fost arestați numeroși inamici declarați ai regimului și o parte din ei, fără a se putea aprecia numărul exact, au fost imediat împușcați. Acțiunea a avut loc mai ales la München și Berlin. În celelalte mari orașe germane epurarea a atins proporții reduse. Acțiunea a fost condusă de Hitler, Göring și Göbbels. Interesant de menționat că numele lui Himmler nu prea apare deși se indică rolul important al S.S.-ului.

Deși eveniment cu semnificație și cu efecte de moment interne, 30 iunie 1934 a avut largi ecouri internaționale. Așa cum am precizat anterior, sursele investigate ne permit a consemna reacții din 16 state ale lumii. Adăugăm la acestea unele ecouri în România, așa cum ele s-au reflectat în presă.

Publicațiile periodice din *Anglia* au criticat cu severitate metodele folosite de Hitler pentru reprimarea „pucului” lui Röhm. „Morning Post”, „News Chronicle” sau „Daily Herald” comentau știrile pornind de la aprecierea lor ca asasinate politice. De obicei circumspect în analiza unor evenimente interne ale altor state, „Times”, în articolul *Metode medievale* vorbea de renașterea epocii Războiului rozelor și a intrigilor sîngeroase din vremea lui Richard al III-lea ⁴⁶.

Discursul justificativ al lui Hitler, rostit la 13 iulie a fost defavorabil primit de către ziarele engleze. În acest context, „London Times” și „London Telegraph” din 16 iulie criticau sever regimul nazist și pe Hitler personal ⁴⁷. Ministrul României la Londra aprecia că „... cercurile oficiale și opiniunea britanică sunt îngrozite de evenimentele din Germania” ⁴⁸. Chiar oameni politici moderați, cu tendințe filogermane, ca sir Austin Chamberlain, au blamat în declarații publice represiunea sîngeroasă la care au recurs liderii nașiști ⁴⁹.

Iată și un ecou din Imperiul britanic. În îndepărtata Indie presa a publicat o serie de comentarii despre „pucul” Röhm. Dar reacția a fost neuniformă în blamarea metodelor de reprimare ⁵⁰.

Nici la 2 iulie 1934 în *Austria* nu se știa prea bine ce se întîmplă în țara vecină. Din zvonurile care circulau și care au fost înregistrate și de ministrul american, evenimentele care aveau loc în Germania însemnau o consolidare a poziției lui Hitler ⁵¹. Grație controlului nazist asupra mijloacelor de informare, nimic precis nu a ajuns la Viena nici în zilele următoare. Se vorbea doar de executarea sumară a unor lideri din S.A. și a generalului von Schleicher. Guvernul austriac a ordonat întărirea pazei la frontiera cu Reichul pentru a preveni treceri clandestine. Se zvoinea despre arestări și în rîndul Legiunii austriece S. A. dislocată în Bavaria. În același timp acțiunile teroriste ale nașiștilor austriece au încetat temporar. Presa austriacă a comentat calm, cu rezerve, evenimentele din Reich ⁵².

Comunicatul oficial german din 2 iulie a fost primit cu rezerve de către austriece. Cercurile oficiale de la Viena apreciau că în fapt a avut loc o lovitură organizată de Hitler, Göring și Göbbels pentru salvarea poziției lor. Reichswehrul a aprobat tacit operația fiind favorabil unui regim conservator ⁵³.

Într-o conversație din 27 iunie 1934 cu însărcinatul cu afaceri al S.U.A. în Cehoslovacia Beneš declara că Germania trecea printr-o gravă criză economică și politică care putea amenința autoritatea lui Hitler ⁵⁴. La 4 iulie același diplomat american anunța că cercurile cehoslovace vedeau în evenimentele din 30 iunie efectul logic al agravării situației interne. Hitler trebuia să acționeze dacă dorea să se mențină la putere. Severitatea deosebită a acțiunii a surprins cu totul opinia publică cehoslovacă. Guvernul a cerut însă Parlamentului și presei să se abțină de la comentarii care ar putea afecta relațiile bilaterale ⁵⁵. De altfel, la 2 iulie încă Beneš a declarat în Parlament că evenimentele din Germania sînt de natură pur internă și că e de datoria Cehoslovaciei de a rămîne un observator „obiectiv și prudent” ⁵⁶. Conform indicațiilor guvernamentale, comentariile presei cehoslovace au fost foarte rezervate ⁵⁷. Cercurile cehoslovace au ajuns ulterior la convingerea că existența unui complot nu a fost solid argumentată. Ca urmare seria de asasinate nu avea o justificare legală ⁵⁸. Chiar și așa, comentarea discursului lui Hitler din 13 iulie s-a făcut în termeni prudenți ⁵⁹. Să precizăm și faptul că un diplomat cehoslovac acreditat la Berlin considera că 30 iunie a însemnat un mare succes personal pentru Göring ⁶⁰.

În *Elveția*, singeroasele evenimente din Reich au dat naștere la „... emoțiune și indignare”. Presa elvețiană a fost plină de comentarii pe această temă. De la linia de blamare a metodelor folosite au făcut excepție doar unele ziare de limbă germană.

Pentru un diplomat român acreditat în *Franța* ... „presa franceză, uimită, imperfect informată, are reflexe ciudate, afirmații pripite, profeții de care ar fi imprudent a se ține seama” ⁶². Ministrul american la Paris nota și el că presa făcea speculații. Cum prima impresie în Franța a fost că va urma o revoluție în Germania, trupele din marile garnizoanei au fost consemnate în cazărmi, în așteptare ⁶³.

Evenimentele din Germania nu au surprins opinia publică din *Grecia* unde se pronosticase că va avea loc o criză. Presa a publicat largi comentarii pe această temă, criticînd recurgerea la asasinate de către autorități ⁶⁴.

„Impresiunile provocate la Roma de evenimentele din Germania sînt net pesimiste în cercurile politice căci presa s-a abținut de la orice comentarii”, preciza ministrul României în *Italia* ⁶⁵. Ambasadorul american putea constata din diverse surse că cercurile oficiale italiene priveau favorabil situația din Germania. Se exprima chiar speranța că în contextul creat Reichul se va abține de la a mai amenința Austria. Totuși diplomatul american considera că la întîlnirea de la Veneția de la jumătatea lui iunie Hitler și Mussolini au căzut de acord în problema austriacă ⁶⁶. Suvich a declarat personal ministrului american că respinge metodele folosite de Hitler cu atît mai mult cu cît cunoștea personal pe cîțiva din cei executați și care nu erau în măsură de a participa la un complot ⁶⁷.

Opinia publică din *Iugoslavia* nu a părut prea surprinsă de evenimentele din Germania. Comentariile presei au fost moderate ⁶⁸. Ecourile „Noptii cutitelor lungi” în *Mexic* au fost indirecte. Presa mexicană a criticat referirile generalului american Hugh S. Johnson la situația din Mexic ca fiind comparabilă cu cea din Germania la 30 iunie 1934 ⁶⁹.

Președintele Consiliului de miniștri al *Olandei* a declarat că evenimentele din Germania erau de așteptat. Presa olandeză a comentat pe larg evenimentul, condamnînd metodele naziste ⁷⁰. Colonelul Beck, minis-

trul de externe al *Poloniei* a rostit la 5 iulie un discurs prin care a cerut presei a adopta un ton moderat față de „a doua revoluție” din Germania. Cercurile oficiale polone se temeau de căderea guvernului Hitler și înlocuirea lui cu unul comunist sau de extremă dreapta. Guvernul polon dorea fără îndoială a păstra avantajele acordului cu Germania din 26 ianuarie 1934. Comentariile periodiceilor poloneze au fost într-adevăr reținute⁷¹. Consulul american la Danzig consemna că pe plan local nu au avut loc incidente la 30 iunie. Cu toate acestea unități S.S. au fost scoase în stradă, gata de acțiune. A. Foster, șeful organizației naziste din oraș a trimis lui Hitler o telegramă de felicitare pentru realizarea epurării⁷².

Încă în mai 1934 ministrul *României* la Washington, Davilla, declara consilierului economic Feis că guvernul german se afla în preajma unor mari dificultăți care vor duce la o criză politică profundă⁷³. Așa cum se știe, estimarea a fost corectă : a urmat 30 iunie 1934.

Presa din România a acordat evenimentului un spațiu larg. Cum în anul 1934 în țară erau editate peste 2200 de ziare și reviste⁷⁴, ar fi extrem de dificil a face o analiză completă. Putem ajunge însă la concluzii sugestive prin menționarea comentariilor principalelor periodice politice de diverse tendințe. Evident că întinderea și valoarea aprecierilor diferea de la un ziar la altul.

„Universul” (independent) s-a limitat la a relua știri transmise de diverse agenții. „Dimineța” și „Adevărul” (independente, cu orientare democratică) au condamnat deschis represiunea. „Dreptatea”(oficiosul P.N.Ț.) a acordat un spațiu redus situației din Reich. Dintre comentarii menționăm articolul lui Mihai D. Ralea, *Priveliști germane*, în care autorul formula și o serie de concluzii de ordin general privind soarta regimurilor de dictatură în istorie⁷⁵. Atitudinea „Viitorului” (oficiosul bătrînilor liberali) a fost confuză : comentariile au fost puține iar cele existente nerealiste, ca de pildă articolul : *Va fi înlăturat președintele Hindenburg și înlocuit prin domnul Hitler?*

Organele de presă centrale ale altor partide politice au comentat mai pe larg situația din Reich. Astfel, „Îndreptarea” (Partidul poporului), „Pământul Nostru” (Uniunea agrară), „Epoca” (Partidul conservator) sau „Neamul Românesc” (Partidul național democrat) au publicat în edițiile de la începutul lunii iulie 1934 lungi coloane cu știri și comentarii în care critica represiunea sîngeroasă care a făcut și multe victime nevinovate. Ziarul „Facla” (socialist) a apărut cu mari titluri sugestive : *Sîngeroase mișcări revoluționare în Germania ; La Berlin, în Silezia, în Bavaria, sîngele curge ; Ion Vinea, Nazional pederastia hitleristă în agonie ; N. Carandino, Culise teutone ; N. Davidescu, Disecție în demența germană*⁷⁷. Ziarul social-democrat de limbă germană, „Vorwärts” aprecia că era vorba de un act de teroare al S.S.-ului și poliției contra S.A.ului care supăra. Se accentua ca bătător la ochi rolul neutru al Reichswehrului⁷⁸.

Atacuri severe la adresa Germaniei naziste au fost lansate și cu acest prilej de presa evreiască din România în frunte cu „Neamul Evreesc”, „Renașterea Noastră” lansă de altfel la începutul lui august 1934 un apel către toți evreii români de a boicota Reichul economic și cultural⁷⁹. Chiar ziarul independent de dreapta, „Curentul” a criticat metodele folosite de Hitler în articole ca : *Sîngeroasa înăbușire a răscoalei batalioanelor de asalt ; Turburările continuă în Germania ; D. Hitler și servitutea interesului ; Însîngerarea cămășilor cafenii ; Insurecția parazită ; Reflux în patria sincopei ; Controversele represiunii, ș.a.*⁸⁰

Presă extremei-dreapta românești a adoptat o atitudine extrem de interesantă : într-un spațiu extrem de redus a justificat acțiunea lui Hitler iar în lungi coloane a criticat vehement ziarele românești care au blamat represiunea. „Apărarea Națională” (oficiosul L.A.N.C.) sau „Țara Noastră” (Partidul Național Creștin) au publicat materiale semnificative pentru tendința menționată. Și în rîndul periodicelor de limbă germană s-a înregistrat o orientare diferită, în funcție de profil. Oficiosul minorității ruse din România, „Nasa Reč” a adoptat linia blamării represiunii.

Așadar, presa din România a comentat evenimentele din Germania în funcție evident de orientarea ideologică. „Curentul” a fost acela care a publicat cele mai numeroase comentarii. Nu au lipsit confuziile, din cauza informației incomplete, dar cu puține excepții, ziarele din România au condamnat metodele la care a recurs Hitler.

În *Suedia* „vestea tragicelor evenimente petrecute în Germania acum o săptămână a avut un răsunet puternic”, nota ministrul român⁸¹. Presa suedeză a exprimat în unanimitate nemulțumirea față de metodele utilizate de Hitler. S-a exprimat și opinia că în acest fel „nazismul a fost distrus în Suedia” și că Hitler a făcut Scandinavia mai sigură ca niciodată pentru democrație.⁸²

Masacrul din Germania a avut ecouri negative și în *Spania*. Ziarele locale au criticat metodele naziste de guvernare și au respins justificările aduse de Hitler la 13 iulie ca fiind neconvingătoare.

Periodicele din *Statele Unite ale Americii* au atacat violent regimul nazist și pe liderii mișcării național-socialiste care recurgeau la asasinat pentru a se menține la putere. La 12 iulie generalul Johnson, directorul programului N.I.R.A. (National Industrial Recovery Act) a rostit un discurs public în care a folosit termeni violenți, la adresa Germaniei. Pentru aceasta însărcinatul cu afaceri german la Washington a înaintat un protest oficial. Luînd nota de aceasta, Hull a declarat că Johnson a făcut declarația ca simplu cetățean și nu în calitate oficială pe care o avea⁸⁴. Această poziție a fost exprimată și în scris, fiind sancționată și de președintele Roosevelt⁸⁵. Ca urmare, presa germană a atacat în termeni violenți declarația generalului american⁸⁶.

În *U.R.S.S.* presa a subliniat că 30 iunie nu era decît o expresie a luptei între diverse fracțiuni naziste. Evenimentul era evaluat ca un aport la scăderea prestigiului regimului în afara frontierelor. „Pravda” din 1 iulie sublinia că Hitler a lichidat partizanii „revoluției a doua” dar cu toate acestea perspectivele fazei în care intra regimul erau sumbre. Era clar că lupta de clasă s-a înăsprit în Reich și că sfîrșitul nazismului era aproape, încheia „Pravda”. Ambasadorul S.U.A. la Moscova aprecia că tonul presei sovietice era de satisfacție pentru dificultățile regimului nazist⁸⁷.

Pentru *Vatican* evenimentele din 30 iunie au avut un efect politic negativ : au împiedicat ratificarea Acordului din 29 iunie încheiat între Comitetul episcopilor germani și reprezentanții Papei cu privire la aplicarea art. 31 din Concordat. Cauza directă : cel puțin doi dintre liderii catolici de vază „s-au sinucis” iar un altul a fost împușcat pentru „încercare de fugă de sub escortă”⁸⁸.

Reiese foarte clar din precizările anterioare că opinia publică, forțele democratice, alte curente, cu excepția celor de extremă-dreapta, din multe state ale lumii au condamnat mai mult sau mai puțin deschis asasinatele de la 30 iunie 1934.

Declarațiile justificative ale diverșilor lideri nazişti au fost primite în afara țării cu toate rezevele. Această atitudine s-a adoptat față de discursurile rostite de : Hess, la Königsberg la 8 iulie ; de Göring, la 10 iulie, la radio ; de Hitler, la 13 iulie, în Reichstag. Ministrul român la Berlin aprecia că această cuvîntare . . . „lasă în întregime deschisă pentru istorie răspunderea singeroasei represiuni”⁸⁹. Ambasadorul american sublinia și el caracterul justificativ al discursului care constituia o acuzație unilaterală, cei vinovați neputîndu-se apăra, care nu aducea nici o probă materială. „Asemenea omisiuni — sublinia Dodd — evident că au generat îndoieli și suspiciuni asupra naturii reale a presupusului complot și a identificării persoanelor implicate”⁹⁰.

Efectele interne, multiple, ale masacrului din 30 iunie au fost consemnate în multe din documentele cercetate. Un martor ocular al acelor zile, colonelul american H. Rogers Wintrop evidențiază accentuarea groazei în rîndurile tuturor păturilor sociale și scăderea prestigiului lui Hitler. „Un lucru este sigur, aprecia autorul scrisorii, aureola a căzut de pe capul lui Hitler. Mistical mișcării naziste, care a sedus un timp chiar păturile de sus, a dispărut definitiv”⁹¹.

Serviciile diplomatice românești sau americane mai evidențiau alte cîteva efecte ale „Noptii cuțitelor lungi : 1) scăderea rolului S.A. și creșterea influenței S.S.-ului ; 2) consolidarea legăturilor lui Hitler cu Reichswehrl ; 3) consolidarea poziției liderilor nazişti, a regimului în sine prin înlăturarea aproape completă a opoziției și 4) scăderea prestigiului nazismului pe plan extern.

Efectul cel mai grav al epurării din 30 iunie a fost fără îndoială sprijinul acordat de generali lui Hitler la moartea președintelui Hindenburg. Imediat după decesul acestuia (2 august 1934) Hitler a preluat fără opoziție și funcțiile de președinte al Reichului și pe aceea de comandant suprem. Militarii vor depune de acum jurămîntul de credință față de Hitler personal și nu față de republică⁹². Teroarea din iunie nu a fost încă uitată : la plebiscitul din august 1934 89,9 ° din germani au fost de acord cu cumulara tuturor funcțiilor de conducere din stat de către Adolf Hitler⁹³. Urmările acestui act vor fi catastrofale nu numai pentru Germania ci și pentru lumea întreagă.

Analiza întreprinsă reconstituie „Noaptea cuțitelor lungi” într-o nouă viziune, cea a diplomaților străini acreditați la Berlin. Tabloul de ansamblu creionat astfel corespunde în esență cu imaginea din lucrările științifice bazate pe sursele directe existente. Mai mult, așa cum subliniam la început, sînt aduse elemente noi în ce privește situația locală sau ecourile internaționale. În acest fel putem constata exactitatea multora din informațiile culese de serviciul diplomatic al S.U.A. sau al României. Relevăm totodată valoarea complementară a celor două surse utilizate. Prin prisma acestora 30 iunie 1934 apare ca un eveniment complex, cu rădăcini adînci, în același timp cu implicații grave pentru istoria germană și chiar și pentru cea universală. Consolidarea regimului nazist după iunie 1934 a făcut pe deplin posibilă orientarea intensivă spre realizarea politicii externe agresive ce avea să ducă la declanșarea mării conflagrații.

Epilogul „Noptii cuțitelor lungi” avea să fie scris în mai 1957, prin procesul de la München al supraviețuitorilor celor care au organizat masacrul. Prin condamnarea celor care au îndeplinit asasinatelor din iunie 1934 se consuma ultimul act al unuia din cele mai singeroase evenimente din istoria germană, adevărată variantă a Noptii Sfîntului Bartholomeu.

În epocă presa din diverse țări a comentat desigur situația din Germania din vara anului 1934. Dar periodicele de orientare democratică au fost singurele care au analizat critic evenimentele și au subliniat pericolul prezentat de regimul nazist pentru viitorul poporului german ca și pentru pacea europeană. Pentru această poziție realistă un model poate fi considerat a fi atitudinea ziarului bucureștean „Cuvintul Liber”. În acest sens sînt ilustrative comentariile inserate în ediția din 7 iulie 1934 a menționatului ziar: articolul *Sîngele Rinului*, semnat de Gh. Dinu⁹⁴, și mai ales cel semnat de Tudor Teodorescu-Braniște care considera că „răfuiala” din Germania nu făcea decît să pună în adevărata lumină esența doctrinei fasciste⁹⁵.

N O T E

¹ *Nationalsozialistische Partei-Korespondenz*, folge 151, 30. Juni 1934, blatt 1—2, p. 2—5; *Ibidem*, folge 162, p. 1—2; în parte apar și în volumul J. Noakes, *Documents on Nazism, 1919—1945*, Cape, London, 1974, p. 208—221.

² Ernst Rohm, *Die Geschichte eines hochehrertrors*, Verlag Fritz, Berlin, 1934, 367 p.; *Die memoiren des Stabschef Rohm*, Uranus Verlag, Saarbrücken, 1934, 203 p.; Otto Strasser, *Die deutsche Bartholomausnacht*, Zurich, 1935.

³ Jean Francois, *L'affaire Röhm-Hitler*, Gallimard, Paris, 1939, 244 p.

⁴ Heinrich Bennecke, *Die Reichswehr und der Röhm Putsch*, Gunther Olzag Verlag, Wien, München, 1964, 93 p.; vezi și: Klaus-Jürgen Müller, *Reichswehr und Röhmaffaire. Aus d. Akten d. Wehrkeriskommandes (Bayer, VII)*, în „Militargeschichte Mitteilungen”, Freiburg, I, 1968, p. 107—144; Benoist-Mechin, *Histoire de l'armée allemande*, vol. III, A. Michel, Paris, 1964, p. 169—206.

⁵ Karl Martin Grass, *Edgar Jung, Papenkreis und Röhmkrise, 1933—1934*, Eidingen, Heidelberg, 1966, p. 91—292.

⁶ Max Gallo, *Le nuit des long couteaux*, Laffont, Paris, 1970, 348 p.; vezi și: Hermann Mau, *Die Zweite Revolution. Der 30. Juni 1934*, în „Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte”, 1953, April, p. 119—137.

⁷ De exemplu: H. S. Hegner, *Die deutsche Reichkanzlei, 1933—1945. Aufang und Endes des Dritten Reiches*, Societar Verlag, Frankfurt, 1959, p. 170—191; E. Eliot Baraculo Wheaton, *Prelude to Calamity. The Nazi Revolution, 1933—1935*, Doubleday, New York, 1968, p. 435—445; Enzo Collotti, *Germania nazistă*, Edit. științifică, București, 1969, p. 92—99; William L. Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich*, Fawcett Publications, New York, 1962, p. 297—314.

⁸ Se pot cita: Q. Howe, *The World between the Wars*, vol. II, Simon and Schuster, New York, 1953, p. 538—544; Raymond Cartier, *Le monde l'entre deux guerres, 1919—1939*, Larousse, Paris, 1974, p. 259—261; *Prunell's History of the XXth Century*, vol. V, Purnell, New York, 1971, p. 1340—1345.

⁹ Spre exemplu *Documents diplomatiques francais, 1932—1939*, I, serie, vol. VI, Imprimerie Nationale, Paris, 1972, doc. nr. 1, 10, 14, 53, 86, 111, 124 ș.a.

¹⁰ *Foreign Relations of the U.S.A.*, 1934, vol. I, G.P.O., Washington, 1952, p. 132—146.

¹¹ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României (mai departe Arh. M.A.E.), fond 71, Germania, vol. 38, f. 1—4, Direcția afacerilor politice, divizia II, Secția Europei centrale, Buletinul nr. 1, 15 ianuarie 1934, *Situația internă în Germania*.

¹² *Ibidem*, f. 6.

¹³ Arh. M.A.E., fond 71, Germania, vol. 38, f. 37—41, Legația României, Berlin, 3 februarie 1934, raportul nr. 378, Comnen; vezi și: *Ibidem*, f. 52—55, Direcția afacerilor politice, divizia II, Secția Europei Centrale, Buletinul nr. 3, 15 februarie 1934, *Unificarea Reichului*.

¹⁴ *Ibidem*, f. 97—115, Legația României, Berlin, 28 martie 1934, raportul nr. 1070, Comnen.

¹⁵ National Archives of the U.S.A., Washington D.C., (mai departe National Archives), State Department diplomatic papers, record, group 59, American Consul general, Berlin, March 24, 1934, R. H. Geist, 12 f.; (cota 862.00/3418); *Ibidem*, Berlin, April 13, 1934, Geist, 10 f. (862.00/3420).

¹⁶ *Ibidem*, Berlin, April 27, 1934, 9 f., R. H. Geist (862.00/3422).

¹⁷ Arh. M.A.E., fond 71, Germania, vol. 38, f. 153—154, Legația României, Berlin, 18 mai 1934, raport nr. 1616, Comnen.

¹⁸ National Archives, State Department diplomatic papers, U.S.A. Embassy, Berlin, May 29, 1934, report nr. 880, f. 2—3, Dodd (862.00/3268).

- ¹⁹ *Ibidem*, American consulat, Leipzig, May 22, 1934, 74 f., Busser (862.00/3272.)
- 1934, telegrama nr. 1906, Comnen.
- ²¹ National Archives, State Department diplomatic papers, U.S.A. Embassy, Berlin, June 20, 1934, report nr. 942, 7 f., Dodd (862.00/3282).
- ²² Arh. M.A.E., fond 71, Germania, vol. 38, f. 174—176, Legația României, Berlin, 20 iunie 1934, telegrama nr. 2007, Comnen; National Archives, State Department, diplomatic papers, U.S.A. Embassy, Berlin, June 26, 1934, 16 f., Dodd (862.00/3296).
- ⁻³ Arh. M.A.E., fond 71 Germania, vol. 38, f. 193—202, Legația României, Berlin, 26 iunie 1934, raport nr. 2069, Comnen.
- ²⁴ *Ibidem*, f. 193.
- ²⁵ *Ibidem*, f. 178—181, Legația României, Berlin, 24 iunie 1934, raport nr. 2044, Comnen.
- ⁻⁶ *Ibidem*, vol. 39, f. 1—2, Legația României, Berlin, 30 iunie 1934, telegrama nr. 2106, Comnen.
- ²⁷ National Archives, Navy Department, Office of Naval Intelligence, (O.N.I.), record group 38, Berlin, July 2, 1934, Military attache report nr. 13557, *Hitler's New Orders to the S.A.*, 2, f., J. Crocket (C—10—M/15 209 M).
- ²⁸ *Idem*, State Department diplomatic papers, U.S.A. Embassy, Berlin, July 2, 1934, telegramme nr. 126, 3 f., Dodd (862.00/3286).
- ²⁹ Arh. M.A.E., fond 71, Germania, vol. 39, f. 4—61, Legația României, Berlin, 2 iulie 1934, raport nr. 2110, Comnen.
- ³⁰ *Ibidem*, f. 10.
- ³¹ *Ibidem*, f. 11.
- ³² *Ibidem*, f. 36, Legația României, Berlin, 4 iulie 1934, telegrama nr. 2143, Comnen.
- ³³ *Ibidem*, f. 49, Legația României, Berlin, 5 iulie 1934, telegrama nr. 2140, Comnen.
- ³⁴ National Archives, State Department diplomatic papers, U.S.A. Embassy, Berlin, July 7, 1934, report nr. 1000, f. 1—6 (862.00/3311).
- ³⁵ *Ibidem*, f. 7.
- ³⁶ *Ibidem*, f. 9—12.
- ³⁷ *Ibidem*, U.S.A. Embassy, Berlin. July 5, 1934, telegramme no. 128, Dodd (862.00/3293).
- ³⁸ *Idem*, O.N.I., Naval attache's report blank, from Z, Berlin, 18 July 1934, serial nr. 326, *Casualties of 30 June 1934*, C. H. Keppler (C—10—M/15209—M).
- ³⁹ *Idem*, State Department diplomatic papers, American Consulat, München, July 20, 1934, report nr. 158, 28 f., Charles M. Hathaway (862.00/3362).
- ⁴⁰ *Ibidem*, München, July 18, 1934, report nr. 157, 7 f., Charles M. Hathaway (862.00/3353).
- ⁴¹ *Ibidem*, American Consulat, Breslau, July 19, 1934, report nr. 20,2 f., W. W. Heard, consul (862.00/3351).
- ⁴² *Ibidem*, American Consulat. Köln, July 21, 1934, report nr. 800, 3 f., B. F. Yost (862.00/3350).
- ⁴³ *Ibidem*, American Consulat. Dresden, July 16, 1934, report nr. 624, A. T. Haeberle (862.00/3354).
- ⁴⁴ *Ibidem*, Dresden, July 21, 1934, report nr. 625, 5 f., A. T. Haeberle (862.00/3352).
- ⁴⁵ *Ibidem*, American Consulat, Leipzig, July 19, 1934, report, 11 f., Ralph C. Busser (862.00/3355).
- ⁴⁶ *Ibidem*, U.S.A. Embassy, London, July 2, 1934, telegramme nr. 811, Atherton (862.00/3317).
- ⁴⁷ *Idem*, O.N.I., Naval attache's report blank, from Z, Berlin, 18 July 1934, serial nr. 328, f. 1, *Reaction to Hitler's Speech before the Reichstag on July 13*, C. H. Keppler (C—10—M/15209—M).
- ⁴⁸ Arh. M.A.E., fond 71, Germania, vol. 39, f. 28, Legația României, Londra, 3 iulie 1934, telegrama nr. 1771, Laptew.
- ⁴⁹ *Ibidem*, f. 54—58, Legația României, Londra, 6 iulie 1934, raport nr. 1790, G. Constantinescu.
- ⁵⁰ National Archives, State Department diplomatic papers, American consulat, Calcutta, July 16, 1934, report nr. 742, 11 f., G. Keith (862.00/3334).
- ⁵¹ *Ibidem*, U.S.A. Legation, Vienne, July 2, 1934, telegramme nr. 77, 1 f., Messersmith (862.00/3285).
- ⁵² *Ibidem*, U.S.A. Legation, Vienne, July 3, 1934, report nr. 41, 8 f., Messersmith (862.00/3316).
- ⁵³ *Ibidem*, U.S.A. Legation, Vienne. July 5, 1934, report, 8 f., Messersmith, (862.00/3424).
- ⁵⁴ *Ibidem*, U.S.A. Legation, Prague, June 27, 1934, report nr. 229, 3 f., J. W. Benton (862.00/3306).

- ⁵⁵ *Ibidem*, Prague, July 4, 1934, telegramme nr. 38, 2 f., Benton (862.00/3290).
- ⁵⁶ *Ibidem*, Prague, July 5, 1934, report nr. 236, 6 f., Benton (862.00/3313).
- ⁵⁷ *Ibidem*, Prague, July 6, 1934, report nr. 237, 3 f., Benton (862.00/3314).
- ⁵⁸ *Ibidem*, Prague, July 19, 1934, telegramme nr. 249, Benton (862.00/2236).
- ⁵⁹ *Ibidem*, Prague, July 19, 1934, telegramme nr. 251, 3 f., Benton (862.00/3337).
- ⁶⁰ Arh. M.A.E., fond 71, Germania, vol. 39, f. 16, Legația României, Praga, 2 iulie 1934, telegrama nr. 1246, Mitilincu.
- ⁶¹ *Ibidem*, f. 38—48, Legația României, Berna, 5 iulie 1934, raportul nr. 1303, Boereseu.
- ⁶² *Ibidem*, f. 18—26, Legația României, Paris, 3 iulie 1934, raport nr. 210, indeseifrabil.
- ⁶³ National Archives, State Department diplomatic papers, U.S.A. Embassy, Paris, July 3, 1934, telegramme nr. 507, 2 f., Mariner (862.00/3291).
- ⁶⁴ Arh.M.A.E., fond 71, Germania, vol. 39, f. 64—70, Legația României, Atena, 7 iulie 1934, raport nr. 1842, Langa-Rășcanu.
- ⁶⁵ *Ibidem*, f. 32—33, Legația României, Roma, 4 iulie 1934, telegrama nr. 1631, Lugoșianu.
- ⁶⁶ National Archives, State Department diplomatic papers. U.S.A. Embassy, Rome, July 5, 1934, report nr. 603, 11 f., Long (862.00/3308).
- ⁶⁷ *Ibidem*, Rome, July 17, 1934, telegramme nr. 147, 3 f., Long (862.00/3309).
- ⁶⁸ Arh. A.M.A.E., fond 71, Germania, vol. 39, f. 108—109, Legația României, Belgrad, raport nr. 1744, E. Papiniu.
- ⁶⁹ National Archives, State Department diplomatic papers, U.S.A. Embassy, Mexico, July 17, 1934, report nr. 1597, 4 f., J. Daniels (862.00/3322).
- ⁷⁰ Arh. M.A.E., fond 71, Germania, vol. 39, f. 14—15, Legația României, Haga, 2 iulie 1934, telegrama nr. 768, Vișoianu.
- ⁷¹ National Archives, State Department diplomatic papers, U.S.A. Legation Warsaw, July 9, 1934, report nr. 345, 9 f., CudaHy (862.00/3327).
- ⁷² *Ibidem*, American Consulat, Danzig, July 6, 1934, report nr. 451, 4 f., John H. Bruins, consul (862.00/3325).
- ⁷³ *Ibidem*, State Department, Division of Eastern European Affairs, 2 f., May 24, 1934, H. Feis, economic adviser (862.00/3266).
- ⁷⁴ Nicolae Dascălu. *Evoluția statistică a presei în România interbelică*, în „Revista de istorie”, 1981, nr. 7, p. 1263—1264.
- ⁷⁵ „Dreptatea”, 1934, 4 iulie, nr. 2033, p. 1.
- ⁷⁶ „Viitorul”. 1934. 4 iulie, nr. 7935, p. 6.
- ⁷⁷ „Facla”. 1934. numerele din 2, 4 și 5 iulie.
- ⁷⁸ „Vorwärts”. 1934. numerele din 6 și 7 iulie.
- ⁷⁹ „Renașterea Noastră”, 1934, nr. 454, 4 august, p. 4; *Ibidem*, nr. 452, 6 iulie p. 4 (art. *Hitlerismul a intrat în descompunere*).
- ⁸⁰ „Curentul”, 1934, numerele din 2, 3, 4, 5, 6, 7 și 9 iulie.
- ⁸¹ Arh. M.A.E., fond 71. Germania, vol. 39, f. 76—77. Legația României, Oslo, 7 iulie 1934, raportul nr. 152, Jurașcu.
- ⁸² National Archives, O.N.I., Naval attache's report blank, 18 July 1934, f. 1, citat.
- ⁸³ *Ibidem*.
- ⁸⁴ *Idem*, State Department diplomatic papers, State Department, Memorandum July 13, 1934, 3 f., C. Hull (862.00/5303).
- ⁸⁵ *Ibidem*, C. Hull to F. D. Roosevelt, July 14, 1934, 3 f. (862.00/3304/A).
- ⁸⁶ *Ibidem*. U.S.A. Embassy, Berlin, July 24, 1934, report nr. 1068, 2 f., Dodd (862.900/3339).
- ⁸⁷ *Ibidem*, U.S.A. Embassy, Moscow, July 5, 1934, report nr. 84, 4 f., W. C. Bullitt (862.00/3310).
- ⁸⁸ *Ibidem*, O.N.I. Naval attache's report blank, Berlin, 18 July 1934, f. 1, citat.
- ⁸⁹ Arh. M.A.E., fond 71, Germania, vol. 39, f. 92—93, Legația României, Berlin, 14 iulie 1934, telegrama nr. 2239, Comnen.
- ⁹⁰ National Archives, State Department diplomatic papers, U.S.A. Embassy, Berlin, July 24, 1934, report nr. 1072, f. 4, Dodd (862.00/3343).
- ⁹¹ *Idem*, War Department, Military Intelligence Division. Memorandum for the asistant Chief of Staff, C—2, July 31. 1934, f. 1, (nesemnăt) (2657—182/2).
- ⁹² *Idem*, State Department diplomatic papers, U.S.A. Embassy, Berlin, August 2, 1934, telegramme nr. 160, 2 f. Dodd (862.001/58/37); *Ibidem*, Berlin, August 13, 1934, report nr. 1153, 9 f., Dodd (862.001/H/58/57).
- ⁹³ *Ibidem*, Berlin, August 21, 1934, report nr. 1192, 16, f., J. C. White (862.00/3385).
- ⁹⁴ „Cuvîntul, Liber” în *apărarea independenței și integrității României*, ediție îngrijită de Ion Ardeleanu, Editura Eminescu, 1982, p. 213—216.
- ⁹⁵ *Ibidem*, p. 216—223, T. Teodorescu-Braniste, *Dictatura pederăștilor*.

LA SITUATION INTÉRIEURE D'ALLEMAGNE À L'ÉTÉ 1934 DANS LA VISION DE LA DIPLOMATIE ROUMAINE ET DES U.S.A.

Résumé

Au mois de juin 1934 en Allemagne a eu lieu le „putsch Röhm” qui a conduit au déclenchement d'une ample opération visant à liquider de l'opposition au régime nazi. L'opération réalisée par le S.S., notamment contre le S.A., mais aussi contre d'autres éléments de l'opposition, a été dénommée la „Nuit des couteaux longs”. Les diplomates roumains et américains accrédités en Allemagne ont suivi avec un intérêt pleinement justifié l'évolution des événements et consigné dans de nombreux documents leurs constatations.

S'appuyant précisément sur ces sources la présente étude reconstitue les origines, le déroulement et les implications de la „Nuits des couteaux longs” dans une nouvelle vision, à savoir celle des diplomates étrangères, à savoir roumains et américains. Ces constatations répondent presque dans leur ensemble au déroulement réel de l'événement, dont le film est complété par des images inédits concernant la situation de diverses régions de province du Reich. L'analyse effectuée est venue compléter les informations sur la „Nuit des couteaux longs”, confirmant le caractère réaliste des observations faites par les diplomates roumains ou américains.

PREZAN — MEMORIALISTUL (I)

Domină, în genere, impresia că despre primul război mondial și despre participarea României la marile bătălii militare și diplomatice pe care el le-a declanșat — o participare legitimă, determinată de cerința de a împlini marile noastre idealuri naționale — s-a spus cam tot ce se putea spune. În orice caz, documente capitale care să răstoarne sau să întărească concluziile formulate de istorici nu erau de așteptat să mai apară. Și totuși . . . Care nu ne-a fost surpriza și satisfacția cînd am descoperit în Arhiva Ministerului Apărării Naționale un „Dosar albastru” ale cărui taine le vom dezvălui acum tuturor celor interesați! Surpriză pentru că poartă grafia și semnătura de mare prestigiu ale marelui Constantin Prezan. Spre deosebire de mareșalul Alexandru Averescu, celălalt personaj-cheie al ierarhiei militare din 1916 — 1918, și de alți atîția participanți la război, care și-au publicat memoriile, Prezan nu și-a încredințat tiparului amintirile sale. Din acest motiv, el a rămas unul din cei mai tăcuți protagoniști români ai marii conflagrații, întregind prin discreția sa atmosfera de mister ce se menține în jurul unor importante și adeseori, controversate decizii militare luate de conducerea armatei române în anii războiului.

Pentru început, credem că se impun cîteva precizări relativ la personalitatea marelui Constantin Prezan și la cartea de vizită a „Dosarului albastru”. Născut la 27 ianuarie 1861, în localitatea Butimanu din fosta plasă Buftea, Prezan a deprins meșeria armelor la București — Școala de Ofițeri de Infanterie și Cavalerie și Școala Specială de Artilerie și Geniu absolvite în 1880 și, respectiv, 1883 — și în Franța, unde, în 1886, termina cursurile prestigioasei Școli de Aplicație de Artilerie și Geniu de la Fontainebleau. Specializat în arma genului, Prezan a contribuit în primii săi ani de carieră, la desăvîșirea lucrărilor de construcție a „Cetății București”. Sublocotenent în 1880, maior în 1892, el era în 1896 locotenent-colonel de un an cînd a fost chemat în statul major al prințului Ferdinand. Dincolo de particula de „adjuțant”, pe care de acum încolo o va adăuga gradului, Prezan a reușit să se impună atenției viitorului suveran al României, ceea ce se pare că a avut o influență hotărîtoare pentru rolul pe care l-a jucat în anii războiului mondial. General de brigadă în 1907, de divizie în 1914, el a deținut în anii 1907—1914 comanda Diviziilor 3 și 7 Infanterie și, apoi, a Corpurilor 3 și 4 Armată. La declanșarea războiului de întregire națională, a comandat Armata de Nord care opera la aripa dreaptă a dispozitivului ofensiv din Transilvania. Inițial, acest grup a împins spre valea Mureșului trupele de la aripa stîngă a Armatei 1 austro-ungare. Ulterior Armata de Nord a fost nevoită de evoluția situației de ansamblu pe frontul românesc să se replieze pe crestele Carpaților. În ultimele luni ale anului 1916, armata comandată de Prezan a rezistat cu succes tentativelor inamice de a penetra la est de munți în special în zona de mare importanță strategică a văii Oituzului. De asemenea, Prezan a comandat Grupul de armate al Armatei 1 și al Grupului Apărării Dunării (cunoscut și sub denumirea de „Grupul de armate general Prezan”) în bătălia Bucureștilor (16 29 noiembrie — 20 noiembrie 3 decembrie 1916), cea mai de seamă confruntare armată a anului 1916 pe frontul dintre Carpați și Dunăre. După această bătălie, pierdută în momentul în care diviziile române se aflau la un pas de un succes de răsunet, Prezan a primit înalta funcție de șef al Marelui Cartier General român la 5/18 decembrie 1916. Ascensiunea sa era pusă pe seama încrederei de care se bucura din partea regelui, a primului ministru I. I. C. Brătianu și a generalului Berthelot, șeful Misiunii militare franceze trimise în țara noastră. Există totuși o mare dificultate pentru generalul Prezan în exercitarea noii sale funcții: nu lucrase niciodată la Marele Stat Major! Din acest motiv temerile sale nu au fost mici, după cum mărturisește și în memoriu: „În ziua de 4 decembrie (stil vechi — n.n.) 1916, pe cînd mă găseam în plină retragere, după luptele din jurul Bucureștilui, sînt chemat la Marele Cartier General, la Birlad. Prezentîndu-mă regelui a doua zi de dimineață, îmi propune postul de șef de stat major al Marelui Cartier General. Deși onoarea era mare, m-am opus însă la acceptare mai bine de o jumătate de oră, nu pentru că fugeam de răspundere sau că nu aș fi avut încredere în virtuțile soldatului nostru, pe care le constatam admirabile de cînd începuse războiul dar pentru că, în conștiința mea, nu aveam convingerea că voi putea răspunde chemării de înaltă încredere în acele momente dezașerate, neavînd siguranța absolută că ofițerii de stat major de la Marele Cartier General îmi vor da tot concursul lor, deoarece nu lucrasem niciodată în timp de pace la Marele Stat Major și aveam teama să nu fiu considerat ca un venetic în mijlocul lor”¹.

În ochii multora Prezan a fost contraponderea aleasă de Brătianu pentru arogantul și incomodul general Alexandru Averescu, pe care opinia publică și o mare parte a specialiștilor îl considerau cel mai capabil comandant român. De altfel, din acest moment amozitățile și ciocnirile mai vechi între Prezan și Averescu s-au transformat într-un duel în toată regula, duel purtat atît în timpul războiului cit și, așa cum vom vedea, mulți ani după aceea. Din noua sa poziție, Prezan a coordonat activitatea de elaborare a planului campaniei anului 1917, sprijinind ideea declanșării unor acțiuni hotărîte de lovire a grupurilor de armate „Arhiducele Iosef” și „Feldmaresal von Mackensen”, materializată în bătăliile de la Mărăști, Mărășești și Oituz încheiate cu strălucite biruințe românești. În timpul tratativelor de la Focșani și al preliminarilor „păcii” de la București, Prezan a deținut comanda întregii armate române datorită unui artificiu de natură politică și diplomatică prin care se urmărea neimplicarea suveranului român. După ce România a fost obligată să semneze înrobitorul tratat de pace cu Germania și aliații ei, Prezan a trecut în rezervă și s-a retras la moșia sa de la Schinetea. După a doua mobilizare a armatei române în octombrie 1918, a fost rechemat în cadrele active și numit în fruntea Statului Major General, funcție în care s-a aflat pînă în primăvara anului 1920, cînd a trecut definitiv în rezervă. În acest răstimp a contribuit la elaborarea planurilor de operații și la susținerea campaniei din anul 1919 prin care armata română, înfrîngînd rezistența armatei ungare, a înlăturat și ultimele obstacole puse în calea aplicării istoricelor hotărîri luate la Alba Iulia la 1 decembrie 1918. În tot războiul a fost însoțit de un ofițer pe care îl apreciază în memoriu „de o remarcabilă valoare militară, (...) energie și cu multă prevedere”². Era viitorul mareșal I. Antonescu care, ca șef al Biroului operații, a fost prezent alături de Prezan începînd de la Armata de Nord și terminînd la Marele Cartier General. Păstrînd proporțiile, Prezan și Antonescu au alcătuit varianta românească a celebrului cuplu Hindenburg-Ludendorff. După 1920, timp de zece ani nu s-a mai auzit aproape nimic despre generalul Prezan, pînă în 1930, cînd el a revenit pentru scurt timp în centrul atenției opiniei publice. Se aventura pentru prima oară în viața politică a țării atunci cînd proaspăt întronatul rege Carol al II-lea i-a încredințat mandatul pentru alcătuirea unui guvern pe care suveranul îl dorea deasupra partidelor. Nicolae Iorga, care avansase această propunere, își susține astfel opțiunea în „Doi ani de restaurație”, creionînd un portret frumos, chiar dacă ușor idealizat, al lui Prezan: „Se dovedise nesimțitor la curentele populare care avuseră atîta influență asupra celuilalt mare general al războiului, Averescu. Acțiunea sa de străbateră în Ardeal fusese eficace și se menținuse și după catastrofa din Muntenia. Ajuns conducător al defensivei din Moldova, arătase singe rece, dreaptă măsură, atîta optimism cit trebuie pentru a domina dezorientarea și demoralizarea și pentru a fi oricînd gata de hotărîrile reparatoare ale revanșei. Ieșise complet curat, numai cu moșioara sa din Roman (Schinetea — n.n.), dintr-o situație, în care alții au făcut avere. Întors la București, trăise absolut retras, străin de orice intrigă și rebel la orice înდemn care ar fi vrut să-l întrebuițeze. Avea o singură dorință: de a putea să reorganizeze fără servituți de partid armata pe care o condusese cu atîta demnitate. [...] Propus regent³ la locul vacant în care clubul național-tărănesc [...] izbuti a așeza pe [...] Constantin Sărățeanu, generalul nu arătase graba de a primi și, cînd mașina majoritară a Parlamentului l-a înlăturat, n-a dovedit prin nimic, deși se pare că se așteptase, de la recunoștința națională, la alt rezultat, nici cea mai mică părere de rău”⁴. Tentativa lui Prezan de a alcătui un guvern a eșuat în scurt timp, ea fiind lipsită de orice sorți de izbîndă datorită refuzului principalelor partide politice de a-i oferi colaborarea. Înfrînt în ambițiile sale politice, Prezan va fi privit probabil ca o reparație investirea, tot în 1930, cu înaltul grad de mareșal, alături de Averescu, ireductibilul său adversar. Pînă la moarte — la 27 august 1943 — mareșalul Prezan, în ciuda unei sinecure (consilier al coroanei) detinute în timpul dictaturii regale, va trăi în același cvasi-anonimat în care se retrăsese după 1920. Mai mult: nevrînd parcă să rupă un fel de „pact al tăcerii”, despre care vom mai avea prilejul să vorbim, mareșalul nu a întreprins nimic public pentru a dezvălui punctul său de vedere asupra evenimentelor la care a luat parte în timpul războiului de întregire națională.

În aceste condiții interesul și atenția cu care am cercetat „Dosarul albastru” au fost cu atît mai mari. Pentru a risipi orice îndoială, vom spune din capul locului că nu există nici un temel să punem sub semnul întrebării autenticitatea lui. Piesa principală a dosarului — memoriul intitulat „Fapte petrecute în marele nostru război pentru care nu există acte” — este alcătuită din 23 pagini acoperite de caligrafia îngrijită a mareșalului și adnotate cu meticulozitate în dreptul fiecărei ștersături: „șters de mine. Gl. Prezan”. De altfel, pentru autenticitatea apartenenței memoriului pledează și rezoluțiile și adnotările făcute în original pe acest memoriu de binecunoscuți generali ai armatei române — N. Samsonovici, Gr. Costandache, I. Antonescu — precum și ștampila aplicată fiecărei pagini de Serviciul istoric al Marelui Stat Major, organism în păstrarea căruia s-a aflat dosarul. În afara memoriului, dosarul mai conține două scrisori adresate de Prezan generalului N. Samsonovici, o scrisoare a generalului rus Șcerbacev, destinată lui Prezan, citeva articole decupate din presa vremii și un set de copii de pe documente operative din timpul războiului adnotate de mareșal în 1931.

Cronologic, constituirea acestui dosar a început în ianuarie 1930, când memoriul amintit mai sus a intrat în posesia Serviciului istoric al M.St.M., și a luat sfârșit în 1936 când a fost îndosariată ultima scrisoare a maresalului. Care a fost totuși motivul pentru care Prezan s-a hotărât să facă unele destăinuiri? Răspunsul este că se poate de simplu.

Începînd de la sfîrșitul deceniului trei, Serviciul istoric al M.St.M. a declanșat o amplă acțiune de depistare și centralizare a documentelor de arhivă referitoare la participarea armatei române la primul război mondial. Au fost solicitate documente de la unitățile militare participante la război dar și de la diverse persoane care au deținut funcții de conducere în ierarhia militară, știut fiind faptul că, potrivit unei practici curente în epocă, fiecare ofițer își alcătuiă din ciornele, copiile și, uneori, originalele documentelor pe care le semna un fel de arhivă personală. În acest fel a fost alcătuită arhiva Serviciului istoric al M.St.M. care a servit la întocmirea lucrării *România în războiul mondial. 1916—1919* ce se dorea a fi un istoric oficial al participării armatei noastre la prima conflagrație mondială. Operă de dimensiuni impresionante, lucrarea amintită nu a fost din păcate finalizată, cele patru volume apărute în intervalul 1934—1946 neacoperind decît perioada cuprinsă între 14/27 august — 20 noiembrie/3 decembrie 1916. Mai mult ca sigur, Prezan a fost solicitat, și el, să contribuie la întregirea fondului documentar necesar întocmirii acestui istoric și a considerat de datoriu lui să alcătuiască memoriul evocat. Nu e nevoie să faci un efort prea mare de imaginație pentru a înțelege însemnătatea ce o acorda maresalul dezvoltărilor sale. Etica profesională ne obligă să spunem că parte din memoriul său a fost folosit de autorii istoricului oficial: cititorului atent nu i-a scăpat faptul că în capitolul referitor la consiliul de război ce a avut loc la Paris la 2/15 septembrie 1916, la notele de subsol este citat așa-numitul „*Dosar confidențial al generalului Prezan*”⁵. Acesta este „*Dosarul albastru*”! Am preferat această denumire pentru că, nu-i așa, caracterul său „confidențial” va fi destrămat în cele ce urmează.

Satisfacția pe care am încercat-o, răsfoind fișele acestui dosar, în care sînt cuprinse evenimente întîmplate în 1916—1919, s-a datorat convingerii pe care ne-o formăm, pe măsură ce înaintăm în lectură că, deși peste aceste note au trecut aproape 60 de ani, ele și-au păstrat în multe privințe nealterat interesul. Chiar dacă nu pot sluji pentru a elucida total anumite dedesubturi ale vieții politice și militare — cum credea cel ce le-a scris — au încă facultatea de a întregi și lumina anumite fișe incluse în voluminosul documentar al primului război mondial. Ceea ce nu-i deloc puțin.

Vrînd, nevrînd, Prezan a intrat și el în categoria celor ce și-au scris memoriile de război și asemenea lor n-a făcut rabat de la regula de aur a acestui gen de literatură: a-ți justifica propriile decizii și a le incrimina pe cele ale adversarilor. Cu alte cuvinte, sub declarația sau tacita intenție de obiectivitate, să-i oferi cititorului acea parte din adevăr care te plasează în cea mai favorabilă postură. Dar pentru a vedea avatarurile memorialisticii de război să facem loc unui :

■ MIC ÎNDREPTAR PENTRU UZUL MEMORIEI

Memorialistica autohtonă închinată primului război mondial constituie filonul cel mai bogat ce alimentează acest gen la noi, gen deosebit de gustat de public pentru presupusa lui veridicitate, virtute de la care abdică însă adesea, el cel dintîi. Încercînd să clasăm după criterii stabilite ad-hoc lucrările atît de diverse ca factură, ca intenție și ca stil, ce abordează acest subiect, am ajuns la următoarele disocieri care nu sînt, bineînțeles, obligatorii pentru nimeni.

O primă și foarte importantă categorie o constituie mărturiile celor care, participînd în calitate de combatanți sau fiind martori la operațiuni militare și la celelalte încercări din epocă, au traversat o experiență umană unică pe care au încercat s-o transfigureze literar și să-i confere calitatea unor documente de viață de o autenticitate absolută. *O carte trăită*⁶ se numește volumul pe care l-a publicat Al. Bădăuță și pe care exigentul om de cultură care a fost Al. Philippide o recomandă în acești termeni ce ne scutesc de alte comentarii :

„...Este o evocare a războiului 1916—1918 cu ajutorul unui șir de tablouri de o mare pătrundere realistă...”⁷. Pe realismul frust, la care fantezia n-avea rost să mai adauge ceva, s-a bizuit și Zaharia Stancu în memorabilul său *Joc cu moartea*. După noi, cea mai remarcabilă realizare în această privință o constituie însă *Ultima noapte de dragoste, prima noapte de război*, datorată lui Camil Petrescu, roman pătruns de mult în conștiința publică datorită și celor două ecranizări de care s-a bucurat, deși nici una nu s-a situat la nivelul așteptărilor. Ceea ce conferă cărții o forță puțin comună sînt înfrigurarea cu care autorul și-a transcris emoțiile și surescitarea din timpul luptelor, detaliile de o mare exactitate pe care le-a surprins un spirit critic aflat mereu de veghe, faptul că nu-și arogă rolul de judecător ci narează faptele aproape ca și cum i s-ar fi întîmplat altcuiva.

A doua categorie a lucrărilor memorialistice care îmbrățișează primul război mondial o formează însemnările autobiografice ale unor personalități ce s-au ilustrat pe alte tărîmuri decît cel literar dar care au ținut să lase urmașilor lor o amintire cu privire la acești ani crîm-

zeni. Cărțile semnate de doi lingviști de mare renume — Iorgu Iordan și Sextil Pușcariu — vin să întărească afirmația noastră. Primul autor aflat în pragul consacării în acea perioadă, a fost surprins la Iași de exodul populației din teritoriul ocupat de nemți și ne-a descris cu o mare bogăție de culori nenorocirile prin care a trecut neamul românesc, dar care, deși l-au marcat profund, nu l-au făcut să-și piardă proverbialul său umor. Mai găsea în sine puterea de a face haz de necaz : „*Vai Sarrail, Sarrail, Sarrail ! Noi ne batem și tu stai !*” Cit despre cel de-al doilea, bucovinean de obârșie, el a fost surprins de evenimente în Austro-Ungaria și a avut prilejul să cunoască, să spunem așa, reversul medaliei. În orice caz, el ne-a înfățișat spiritul belicos care pusese stăpânire pe capetele infierbintate din monarhia bicefală.

O a treia categorie cuprinde lucrările cu caracter preponderent politic. Excelează în această privință Nicolae Iorga care, prin notele zilnice publicate în ziarele ce-i aparțineau sau care-i solicitau colaborarea, ne redă cu o mare veracitate fluxul și refluxul stării de spirit publice. Director de conștiință, cunoscut și recunoscut, n-a obosit în efortul de a împărtăși defetismul, de a găsi chiar și în cele mai grele împrejurări accentul necesar pentru a readuce în rîndul poporului român încrederea în forțele sale, în victoria cauzei drepte pe care o slujea. Ieșite la iveală mai de curând, notele lui I. Gh. Duca surprind prin exactitatea informațiilor și prin priceperea de a sugera scene mari, de un dramatism conținut, cum este aceea de la Sinaia pe care evoluează Consiliul de corană convocat în august 1914 pentru a decide beligeranța sau neutralitatea.

O a patra categorie ne este dată de memorialele referitoare la culisele vieții politice și militare. Așa cum era de așteptat, aportul cel mai important la conturarea acestui capitol l-au adus două femei celebre : Sabina Cantacuzino și Martha Bibescu. Cea dintâi era sora primului ministru român I. I. C. Brătianu și se manifesta ca o antantistă infocată. Cealaltă descindea din două familii de domnitori, avea legături în toate cercurile înalte și, lucru ciudat, trecea drept o germanofilă. Abia mult mai târziu, a ieșit la lumină adevărul că fațada pe care o arboră era doar de conveniență și avea darul de a-i acoperi acțiunile puse pe de-a-ntregul în slujba aliaților. Fiind înzestrată cu un viguros talent literar, în special cu capacitatea de a crea din câteva linii chipurile celor cu care venea în contact, prințesa Bibescu a sfârșit prin a-și eclipsa rivala.

O a cincea categorie — și cea mai importantă din punctul de vedere care ne interesează — o alcătuiesc lucrările de natură strict militară.

S-a spus, uneori cu dreptate, de cele mai multe ori cu ironie, că fiecare comandant demn de acest nume este sau ține să treacă și drept literat. S-a subliniat, de asemenea, de astădată cu oarecare compasiune, că mulți comandanți, neizbutind din felurite cauze să se impună cu sabia, pe cîmpul de luptă, încearcă să-și ia revanșa cu condeiul pe întinderea albă, fără tranșee și combatanți, a hîrtiei. Vestită a rămas în această direcție tentativa nu mai puțin vestitului prinț german von Bülow. Fiind un excelent povestitor, el a compus pentru posteritate o versiune cu totul fantezistă a evenimentelor în care fusese implicat, nararea faptelor și combinarea lor avînd drept scop, evident, să-l prezinte într-o lumină cu totul și cu totul favorabilă. Luînd conștiință de această încercare, ex-împăratul Wilhelm al II-lea, a pronunțat o singură propoziție : „Nu mi-aș fi putut închipui vreodată ca unui mort să-i fie cu puțință să se mai și sinucidă !”⁸ Sec și caustic. Și pe deasupra extrem de elocvent.

Puși astfel în gardă, am fi îndemnați să nu acordăm prea mult credit nici lui Erich Ludendorff, alter ego-ul lui Hindenburg și stat-majoristul său perpetuu în ultima fază a primei mari conflagrații a secolului nostru. Neamț prob, chiar dacă depășit de mersul istoriei, Ludendorff nu mutilează însă adevărul. El poate fi grăitor chiar atunci cînd recurge la jumătăți de mîrturisiri. Dăm un singur exemplu însă foarte ilustrativ. Unui om care ajunsese la un moment dat să domine un imperiu ce pretindea supremația absolută în lume, unui ofițer care dispunea după bunul său plac de cea mai temută mașină de război a timpului nu-i vine la îndemînă să recunoască realitatea amară că în vara anului 1917, mica Românie, cu armata ei, care fusese bătută dar nu distrusă, și care, renăscută ca prin miracol într-o singură iarnă, i-a dejucat socotelile împiedicîndu-l să pună mina pe teritoriul rămas neocupat și să ajungă, cum plănuia, dintr-un singur salt la grînzarele Ucrainei. Și atunci recurge la subterfugii. Despre înfrîngerea de la Mărăști recunoaște cu jumătate de gură că a fost pentru inamic, adică pentru noi, „un succes local”, iar în legătură cu Mărășeștii îi scapă printre dinți că rezistența românilor s-a dovedit a fi atît de îndrîjlită încît într-o singură zi s-au înregistrat din partea lor zeci de contraatacuri. Mai mult nici nu-i putem pretinde.

UN MAREȘAL ARUNCĂ MĂNUȘA...

La noi, cel mai de seamă memorialist, referitor la primul război mondial, a fost fără doar și poate, mareșalul Alexandru Averescu, căruia, prin forța împrejurărilor, i-a revenit, în epocă, un rol de prim plan atît pe cîmpul de luptă cît și la masa tratativelor. Cîteva cuvinte despre personaj. S-a născut în anul 1859 — anul primei noastre Uniri — la Izmail, în sudul Moldovei. Provenea dintr-o familie de condiție foarte modestă ceea ce n-a rămas fără urmări asupra

caracterului său. Mai exact, în absența unor rubedenii simandicoase și a unor protectori suspuși, viitorul mareașal a învățat de timpuriu că trebuia să se bazeze numai pe posibilitățile proprii, fapt care l-a format ca pe un tânăr extrem de sîrguincios, de o tenacitate ieșită din comun. Era elev în al doilea an la „Școala de arte și meserii” cînd a izbucnit războiul pentru dobîndirea deplinei noastre neatinrări de stat. Deși nu avea decît 18 ani, a făcut imposibilul pentru a fi primit voluntar, și, obținînd rapid integrarea în armata operativă, s-a distins ca un combatant cu certe calități, fiind promovat la o vîrstă foarte fragedă la gradul de sergent. Crescuse înalt, dar nu și viguros, și tocmai subrezenia sănătății era să-l îndepărtce de cariera armelor. Trecut temporar în rîndul milițiilor, el a fost reprimat sub drapel și trimis să se pregătească la Școala divizionară de la Mînăstirea Dealu. Proverbiala lui înverșunare cu sine și-a spus, pînă la urmă, cuvîntul.

A înaintat rapid în grad, devenind sublocotenent în 1881, căpitan în 1889 și general de brigadă în 1906, în jurul marilor răscoale țărănești. Ascensiunea impresionantă în ierarhia militară l-a apropiat, firesc, de protipendada societății timpului, dar această lume atît de închisă i-a refuzat accesul privindu-l adesea ca pe un parvenit. Amintirea obîrșiei umile, pe de o parte, vexațiunile repetate la care l-au supus cei ce dispuneau de bani și de putere, pe de altă parte, i-au creat o psihologie complicată și contradictorie.

S-a format ca un om care-și cunoștea valoarea dar care vedea peste tot numai intrigi și cabale. Militarul din el intrunca în cel mai înalt grad calitățile unui comandant cu simțul datei și al onoarei naționale și care, în plus, își însușise, printr-o instrucție continuă, toate acele calități care-l făceau de neînloucit în conducerea cu sînge rece a trupelor și în declanșarea unor operațiuni de anvergură. În schimb, politicianul s-a dovedit adeseori mediocru și chiar detestabil, gesturile lui teatral-dcmagogice alternînd cu acțiuni de mînă forte de cea mai odioasă factură. În rezumat, poseda arma de a se impune și a impune, era arrogant, orgolios, îl rodea o ambiție fără margini, se credea predestinat și nu de puține ori suferea ca un copil de mania persecuției.

Deși lipsit de șansă — ca intrcaga armată română — în prima parte a războiului cînd a avut, totuși, o scelpire de mare stratcg, a avansat în primele rînduri pe măsură ce luptele s-au prelungit pentru a cunoaște momentul deplinci consacării odată cu bătălia de la Mărăști pe care a conceput-o și a cîștigat-o în chip magistral.

Tentat tot mai mult să-și valorifice pe plan politic imensa popularitate pe care o acumula ca soldat, a acceptat să conducă delegația care a semnat Pacea de la Buftca, iar ulterior n-a ezitat să-și formeze un partid propriu — Liga Poporului transformată în Partidul Poporului — formațiune de tristă amintire care promitea fiecăruia ceea ce ar fi dorit să aibă — țărănilor pămînt, muncitorilor garantarea locurilor de muncă, industriașilor încurajarea capitalului național — dar care n-a reușit decît să sfîrșească în deriziune, demagogia socială pe care o practica rîndînd un sumbru capitol al vieții noastre politice interbelice.

Nu putem să nu menționăm, fie și în treacăt, că această formațiune, care astăzi ne apare așa cum a fost, adică o efemeridă politică, a putut, totuși, să deruteze, prin agitația pe care o întreținea, mișcarea muncitorească și s-o antreneze în greva politică din 1918. Toți liderii fostului partid socialist au negat vehement că i-ar fi urmat exemplul subliniînd, mai ales prin Gheorghe Cristescu, că inițiativa de a boicota alegerile de atunci le-ar fi aparținut. Dar tîrziu, către amurgul vieții, într-o ședință a Parlamentului, mareașalul a povestit cu lux de amănunte cum s-a întîlnit cu Ilie Moscovici, cum a pus la calc această conduită comună și cum se așteptau ca ea să le aducă puterea. Chiar dacă poltronul politic își dădea și de această dată arama pe față, ceva, ceva trebuia să fi fost.

Adus la putere în condițiile turburi de după război, Averescu s-a dovedit incapabil să domine scena politică și, manevrat din culise de liberali, și-a irosit curînd în ensul prestigiu pe care și-l cîștigase pe front. Acest eșec răsunător, la care s-au adăugat, și altele, i-au accentuat umoarea neagră, l-au înăcrit, i-au amplificat ranchiuna.

Încă în plină euforie, șef de politician providențial, cum se credea, a început, prin 1920, să-și publice *Notițele zilnice de război — 1916 — 1918* în ziarul „Îndreptarea”. Voia, probabil să-și întimideze și să-și țină la respect adversarii căci îi avea la mînă cu multe piese care nu-i plasau în cea mai favorabilă postură. Dar după cum însuși mărturisește, după cîteva foiletoane apărute, dezvăluirile pe care le aducea au declanșat un scandal public de nedescris, cei încriminați neezitînd să aducă chestiunea în dezbaterca Camerei. Din motive tactice, publicarea *Notițelor* a încetat⁹. Abia în 1935, cu trei ani înainte ca ilusturul personaj să închidă ochii pentru totdeauna, însemnările sale au putut vedea integral lumina tiparului.

Sînt două volume destul de modeste, ca dimensiuni, dar de o densitate excepțională. Împreună alcătuiesc ceea ce am putea numi fără ezitare — un recital a Averescu.

Lectorul de astăzi, desprins de contextul în care s-au născut *Notițele*, este fascinat mai întii de spiritul polemic, mușcător și caustic în care au fost concepute. În toate direcțiile zboară săgeți miuate în venin și în otravă. Chipuri din care anumiți conten poreni își făcuseră icoane sînt demitizate fără milă, aduse în lumina revelatoare a reflectoarelor. De sreege regele Ferdinand, de pildă, căruia trubadurii monarhiei îi cîntau în chip și fel osanale, memorialistul se exprimă lapidar și sugestiv că, între alte slăbiciuni, o avea și pe aceea de a se crede „un foarte inzes-

trat conducător de oștire”¹⁰. Ceea ce, bineînțeles, nu era. În vilttoarea evenimentelor, când totul se clătina în jur, i-a fost dat să cunoască întreaga familie regală. Așa cum se înfățișa în toată trista ei realitate. Condeiiul său tăia în carne vie. Regina Maria, căreia toată lumea îi făcea temenele, îi apare ca o femeie angajată în intrigi și dispută sterile care au sfârșit prin a o isteriza „Am avut o lungă audiență la Regina. Foarte grațioasă cu mine, și-a deschis inima . . . mi-a spus că a lucrat continuu din răspuner și când grăgea lucrurile într-o direcție și părea sigură de rege interveneau alții și schimbau totul. Atunci valorile criticilor sau ale nemulțumirilor ajungeau până la dinsa și avea sentimentul că nu poate găsi scăparea decit în sinucidere”¹¹. Se știe că nu acesta a fost, până la urmă, antidotul la care a recurs ci altul mult mai potrivit cu temperamentul și cu înclinațiile ei. Opinia publică a fost profund zguduită aflind că în chiar momentele când făcea asemenea confidențe își aranja deplasări convenabile pe front, urmate de distracțiile dezamățate de tipul celor care au avut loc la Coțofenești și care au rămas de pomină. Dar lamentările pe tema că nu mai putea domina situația de la Curte, unde toți trăgeau sforți și-și întindeau unul altuia capcane sînt prin ele însele grăitoare, desemnînd un mediu profund viciat.

Experimentatul militar care a fost Averescu s-a trezit deseori confruntat cu diletanțismul velleitar al prințului moștenitor — viitorul rege Carol al II-lea. Bineînțeles că nu scapă prilejul de a ni-l descrie în toată splendida lui nulitate. Așa este momentul în care, în preajma unei contraofensive proiectate pe direcția Cîmpulung Muscel, alteța sa apare pentru a se amesteca în treburile de comandă și a solicita dislocarea unor unități și dirijarea lor pe alte teatre de luptă¹². De o ineptie absolută se dovedește prințul și cu prilejul proiectatei bătălie de pe Neajlov care ar fi avut menirea să evite ocuparea de către inamic a Capitalei. În consecință trebuie să-i dăm crezare mareșalului că a rămas înmărmurit când, spre sfîrșitul anului 1917, s-a pomenit convocat la Iași pentru a participa la o ceremonie absurdă. Dar să-l ascultăm : „La ora 12 sîntem convocați la Palatul Regal și acolo generalul Prezan face un discurs bizar. În numele Armatei, oferă prințului Carol Ordinul Mihai Viteazul drept răsplătă pentru vitejia arătată în cursul bătăliei de la Mărășești. Prin curajoasa prezență a Prințului între soldați, trupele au fost îmbărbătate așa încit se poate spune că s-a cîștigat acea bătălie multumită Prințului”¹³. După redarea incredibilei alocuțiuni, urmează comentariul propriu-zis care nu e mai puțin elocvent : „Acest act săvîrșit în numele Armatei este lipsit de cea mai mică urmă de realitate și seriozitate”¹⁴. Așa și era.

Pus pe răfuielei, arțăgos, Averescu își ia în răspăr camarazii de arme, pe cei de un rang cu el, ca și pe subordonați, de-a valma. Pe un general, Anastasiade¹⁵, trimis să apere Dunărea și să împiedice debarcarea trupelor germano-austriece și bulgaro-turce îl denunță ca panicard și găgăuță. Pe generalul Iliescu¹⁶, aflat în fruntea Marelui Cartier General în prima parte a campaniei, nu ezită să-l facă răspunzător de toate măsurile incoerente care s-au inițiat și de toate dezastrele pe care le-au determinat și care au culminat cu rușinea de la Turtucaia. În ciuda admirației pe care i-a sîntnit-o Divizia 15, unitatea care, după ce a apărut cu succes Oituzul, a fost trimisă să redreseze situația din Dobrogea, nu se poate abține și îl muștră și pe comandantul ei, generalul Eremia Grigorescu¹⁷ pentru că „făcea strategii înaltă în loc să execute ordinele mele”¹⁸. S-ar putea deduce că înalta strategie era doar de competența sa exclusivă.

Subiectivismul cras și egolatrul îl duce și la afirmații care au jignit pur și simplu spiritul public. Averescu este unul dintre puținii autori care și-au luat curajul de a nega însemnătatea bătăliei de la Mărășești pe care nici măcar nu a considerat-o bătălie și a calificat-o, veninos, ca pe o luptă oarecare, afirînd, în dezacord cu faptele, că nici nu am cîștigat-o.

Dar obiecțul nemărturisit al întregului său demers nu-l reprezintă, cum s-ar putea crede, doar rețușarea post-factum a cursului sinuos al evoluției noastre în primul război și împunerea propriului monument la care posteritatea ar fi trebuit să se închine cu evlavie și recunoștință. Odată cu aceasta, ceea ce urmărește el este discreditarea totală a aceluia în care toată viața a văzut un rival și care a fost mareșalul Constantin Prezan.

A devenit se pare o lege ca personalitățile militare aparținînd uneia și aceleiași armate să se suporte greu unele pe altele, să-și neghe reciproc meritele, să-și comenteze malițios erorile reale sau imaginare. Îndrîjirea de care dă dovadă însă mareșalul Averescu depășește orice limită. Utilizînd toată gama posibilităților sale de expresie — și trebuie să recunoaștem că era destul de largă — el încearcă să-și compromită colegul și să ne convingă că, dacă nu a fost cumva un impostor, în orice caz se găsea foarte aproape de această condiție.

O primă întîlnire, să-i spunem de lucru, a celor doi protagoniști a avut loc în prima parte a campaniei din 1916 și ea s-a produs la Pcriș unde se instalase Marele Cartier General. Era după începerea ofensivei noastre peste munți și după reculul dobrogean. Se căutau cu înfrigurare soluții. Chemați în audiență, generalii Averescu, Prezan și Culcer, considerați, cum și erau, ca avînd în cel mai înalt grad capacitatea de a găsi soluții, au început prin a se urmări și a se studia reciproc cu scopul mai mult de a se înfunda unul pe altul. Averescu notează spumegînd de indignare : „În cursul zilei, Cîștilul de război la Marele Cartier. Idei bizare. Mai cu seamă a fost pentru mine o mare surprîndere generalul Prezan, comandantul

Armatei de Nord, care a înțeles o oră întreagă în teorii, voind să explice cum se întocmește un plan de operații”¹⁹. Cu alte cuvinte, țara arde și baba . . .

Adept convins al schimbării direcției de ofensivă de la nord spre sud, Averescu a propus atunci să i se dea forțe necesare pentru a iniția operația de la Flămînda. Vom vedea că pe mareșalul Prezan eșecul acestei contramăsuri, care realmente putea să ecobilibreze situația pe frontul din sud, în loc să-l mîhnească aproape i-a produs satisfacție. Ceea ce demonstrează că nici unul nu înțelegea să rămînă dator.

Dar să nu anticipăm. Să reluăm mai departe filele „Dosarului Prezan” în versiunea pe care încearcă s-o acrediteze Averescu. „Din rapoartele ce am primit — scrie el la 1/13 noiembrie 1916 — și din expunerea sa verbală, ar trebui să conchid că retragerea Armatei de Nord, (pe care o comanda Prezan — n.n.) s-a făcut de bună voie și că situația din armată este excelentă. Din examinarea mișcărilor executate și din unele fraze scăpate pe ici pe colo rezultă însă că retragerea a fost dacă nu împusă de inamic, dar desigur datorită sentimentului de temere. Pe cit s-a mers de încet înaintea, cînd nu erau greutăți în față, pe atît de repede s-a mers înapoi înadîr ce au apărut greutățile”²⁰.

Fricțiunile au continuat și acuzele s-au înmulțit.

Orice aluzie elogioasă la adresa armatei comandate de Prezan îl făcea să explodeze. „Primesc un ordin prin care mi se impută că nu am constituit o rezervă a armatei, așa cum s-a ordonat acum citva timp. Măsura nu s-a observat și executat decît la Armata de Nord. Iar se dă Armata de Nord ca model”²¹. În decembrie 1916, generalul Prezan a fost numit în fruntea Marelui Cartier General. Era o lovitură pentru Averescu care, așa cum mărturisește și în *Notițe . . .*, cu puțin timp înainte își crease iluzii cu privire la dobîndirea acestui post. Din acest moment sentințele relative la Prezan capătă mai multă consistență și aciditate: „Chiar și acum, cînd apa a trecut și de gît, se numește șef de stat major al armatei, un ofițer merituos în arma geniului, dar care nu a servit măcar o zi în statul major!”²². Mai tirziu, nu-și face scrupule să invoce cu răutate un vestit cancan al lumii mondene, legătura adversarului său cu regina Maria: „Este un prizonier moral pe cît se spune al abilului Brătianu și un produs fericit al vreunei fericiri trecute”²³. Iritarea ajunge la culme atunci cînd, întors de la Petrograd, primul ministru a adus cu sine două cruci Sfîntu Gheorghe pentru șefii militari care s-au distins în lunile anterioare. „Una a fost dată generalului Prezan și alta generalului Grigorescu” — scrie în ciudat Averescu. Apoi adăugînd în bătaie de joc: „Eroii noștri”²⁴.

Apărute într-un moment în care viața noastră politică era marcată de puternice presiuni, însemnările mareșalului octogenar au avut efectul unei bombe. În rîndul cercurilor conducătoare, impresia generală care s-a creat a fost aceea că, înălțurat sistematic de la putere pe măsură ce gloria de altădată nu-i mai putea sluji drept gaj și capital politic, Averescu încerca, dacă nu să-și ia o iluzorie revanșă, măcar să-i discrediteze definitiv pe adversarii săi. „Mai întîi o nețărmită indignare și revoltă m-au cuprins. Am citit lucrarea fără întrerupere și, ajungînd la ultima filă, am pus mîna pe condei și am conceput textul copertei acestei broșuri” scria un comentator. Iar termenii la care se referea erau următorii: „Venin. Meschinărie. Senilitate”²⁵. Totul se miza pe o singură carte. Ultragiînd pe mai marii zilei, mareșalul trebuia, la rîndul lui, stigmatizat. Ceea ce ne interesează pe noi nu este însă acest aspect al disputei, oricît ar părea de tentant. Ceea ce ne preocupă, descoperind în arhive memoriul întocmit de Prezan este să stabilim în ce măsură faptele pe care ni le relevăază pot clarifica și pînă la ce punct anume aspectele controversate ale participării noastre la primul război mondial.

Ion Pavelescu, Adrian Pandea, Eftimie Ardeleanu

NOTE

¹ Arhiva Ministerului Apărării Naționale (mai departe se va folosi sigla Arh. M..Ap.N.), fond 948/52, dosar 212, f. 7.

² *Ibidem*, f. 24.

³ În 1929 Prezan a candidat la postul din regență devenit vacant prin moartea lui Gh. Buzdugan. Iuliu Maniu a reușit însă să-l impună pe C. Sărățeanu. Vezi amănunte în Ioan Scurtu, *Din viața politică a României (1926—1947)*, Edit. Științifică și enciclopedică, București, 1983, p. 157—159.

⁴ Nicolae Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, Edit. Minerva, București, 1984, p. 683.

⁵ Marele Stat Major — Serviciul Istoric, *România în războiul mondial 1916—1919* (mai departe se va cita *România în războiul mondial*), vol. II, București, 1936, p. 13.

⁶ Aléxandru Bădăuță, *O carte trăită*, Edit. Albatros, 1977.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Alexandru Averescu, *Notițe zilnice din război (1916—1919)*, București, 1937, p. 8.

⁹ *Ibidem*, p. 7.

¹⁰ *Ibidem*. Ferdinand I (1865—1927), rege al României (1914—1927). Conform tradiției din epoca a absolvit cursurile unei școli militare (Kassel — 1886). Evoluția sa în ierarhia militară a fost următoarea : sublocotenent (1886), locotenent (1889), maior (1893), colonel (1895), general de brigadă (1898), general de divizie (1904), general de corp de armată (1911). În anii 1911—1913 a fost inspector general al armatei, iar în 1913 comandant șef al armatei pe timpul participării acesteia la al 2-lea Război balcanic. Din 14/27 august 1916 și pînă la încheierea Războiului de întregire națională a fost comandantul suprem al armatei.

¹¹ *Ibidem*, p. 260.

¹² Carol al II-lea a avut grade și funcții în armată română: sublocotenent (1909), locotenent (1912), căpitan (1914), maior (1916), locotenent-colonel (1917), colonel (1919), general de brigadă și contraamiral (1921), general de divizie și viceamiral (1923), mareșal (1930); în timpul Războiului de întregire națională a „comandat” Regimentul 1 Vinători de Munte.

¹³ Investigînd, din ordin, meritele avute de Carol al II-lea în timpul operațiilor din 1916—1917, Serviciul Istoric al M.St.M. s-a adresat în 1933 Direcției Personalului din ministerul de resort pentru a afla motivele invocate în înaltul decret din 1917 de acordare a ordinului „Mihai Viteazul”. Răspunsul? „În înaltul decret nu se arată motivele decorării”. Arh. M.Ap.N., fond 948/52, dosar 891, f. 9.

¹⁴ Al. Averescu, *op. cit.*, p. 218—219.

¹⁵ Anastasiade Constantin, (1861—1939) general de brigadă (1916). La începutul războiului a comandat Divizia 16 Infanterie (august—octombrie 1916) și apoi pentru scurt timp Divizia 4 Infanterie (octombrie — noiembrie 1916). La sfîrșitul lui 1916 a fost trecut în rezervă.

¹⁶ Iliescu Dumitru, (1865—1941?) general de brigadă. A fost subșef al Marelui Cartier General (august—decembrie 1916), deținînd practic șefia acestui important organism de conducere deoarece titularul postului general de divizie Zottu Vasile — bolnav, dar mai ales acuzat de colaborare cu inamicul — nu a exercitat nici o zi această funcție. Și după moartea lui Zottu la începutul lui octombrie 1916, generalul Iliescu a rămas tot subșef al Marelui Cartier General pînă în decembrie 1916 cînd a survenit numirea lui Prezan.

¹⁷ Grigorescu Eremia (născut în 1863), general de divizie (1917) și apoi, general de corp de armată (1919). În timpul Războiului de întregire națională a comandat Divizia 15 Infanterie (1916—1917), Corpurile 4 și 6 Armată (1917). A preluat comanda Armatei 1 în timpul bătăliei de la Mărășești (6—19 august 1917), obținînd o strălucită victorie. A fost ministru de război în guvernul generalului C. Coandă (octombrie — noiembrie 1918). A murit la 21 iulie 1919.

¹⁸ Alexandru Averescu, *op. cit.*, p. 117.

¹⁹ *Ibidem*, p. 18.

²⁰ *Ibidem*, p. 52.

²¹ *Ibidem*, p. 81.

²² *Ibidem*, p. 112.

²³ *Ibidem*, p. 219.

²⁴ *Ibidem*, p. 142.

²⁵ George G. Coandă, *Recenzia Notișelor zilnice din Război ale mareșalului Averescu*, București, 1937.

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ ANUALĂ A INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA”

În zilele de 17—18 iunie 1986 a avut loc sesiunea științifică anuală de comunicări a Institutului de istorie „N. Iorga” organizată sub egida Academiei de științe sociale și politice și a Universității din București. Au participat membrii Institutului, cadre didactice ale Facultății de istorie-filosofie, cercetători de la alte institute, studenți.

Prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului a relevat în Cuvîntul de deschidere că anul acesta au fost și vor fi marcate aniversarea a 65 de ani de la făurirea Partidului Comunist Român, 50 de ani de la procesul de la Brașov al militanților comuniști și antifasciști, 600 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești alui Mircea cel Bătrîn, 2500 de ani de la primele lupte ale poporului geto-dac pentru libertate și independență menționînd cunoscuta apreciere a lui Herodot că „geții sînt cei mai viteji și cei mai dreapți dintre traci”. S-a împlinit anul acesta la 5 iunie, 115 ani de la nașterea marelui cărturar Nicolae Iorga în a căror așezămînte ne desfășuram activitatea.

Această sesiune constituie și un bilanț care marchează o valorizare a potențialului științific al Institutului nostru și în același timp un omagiu adus evenimentelor aniversare menționate.

Cerințele care s-au pus în fața noastră sintetizate în trei cuvinte: competență, calitate, spirit revoluționar vor fi îndeplinite exemplar prin comunicările pe care cercetătorii le vor prezenta.

Au fost prezentate comunicările *Partidul politic al clasei muncitoare în sistemul instituțiilor politice ale societății românești (1893—1918—1921)* — dr. Alexandru Porțeanu, cercetător șt. pr. a cărei formă dezvoltată s-a publicat în nr. 4/1986 la „Revistei de istorie”.

În continuare dr. Ion M. Oprea cercetător șt. pr. în comunicarea *Contextul internațional al procesului luptătorilor comuniști și antifasciști de la Brașov* a înfățișat cadrul politic internațional în care a avut loc procesul intentat în mai—iunie 1936 unui grup de tineri antifasciști în frunte cu tinărul revoluționar Nicolae Ceaușescu, caracterizat pe plan european prin ascensiunea fascismului și totodată prin dezvoltarea în rîndurile popoarelor a unei puternice mișcări antifasciste și antirăzboinice acestea pe fondul unei crize a sistemului parlamentar burghez.

Virgil Ciocilant, cercetător șt. în comunicarea *Observații referitoare la români în cronică notarială anonimă a regelui Bela* a făcut o serie de clarificări de ordin filologic și istoric referitoare la cele două secvențe în care sînt pomeniți românii în cunoscuta cronică: în Panonia înainte de descălecatul maghiar *Blachii ac pastores Romanorum* și în Transilvania anterior colonizării maghiare *Gelou quidam Blacus*.

În comunicarea *Țara Românească și criza de structură a Imperiului Otoman 1402—1413* dr. Șerban Papacostea cercetător șt. pr. a analizat în lumina unor noi izvoare rolul lui Mircea cel Bătrîn în evenimentele din sud-estul Europei după înfrîngerea turcilor la Ankara (1402) și, respectiv, participarea marelui voievod la bătălia de la Nicopol (1396).

Comunicarea *Mit sau adevăr? Pe marginea unor însemnări din secolul al XVIII-lea referitoare la Mircea cel Bătrîn* expusă, în continuare, de Marieta Chiper cercetător șt. s-a publicat în nr. 7/1986 al „Revistei de istorie”.

Concentrîndu-și atenția asupra unui text aparținînd unor misionari franciscani Angelo Petricca Sonimo și Francisco Antonio da San Felice, neinclus în seria *Călători străini despre țările române*, dr. Ștefan Andreescu, redactor la „Revue Roumaine d'Histoire” în comunicarea *O relație italiană de călători în Țara Românească și Moldova în anii 1632—1633* a adus noi mărturii despre atmosfera de la curțile domnești din București și Iași în preajma și în timpul izbucnirii cunoscutelor mișcări antigrecești care au marcat începutul „epocii lui Matei Basarab și Vasile Lupu”. Relatarea celor doi călători italieni arată și ea ca multe alte relatări comunitatea de limbă a celor două țări române.

În comunicarea *Structuri sociale oglindite în protocoalele scaunului Odorhei (sec. XVI)* Maria-Kinga Tüdös, istoric a urmărit evoluția raportului dintre diferite pătri sociale secuiești după înăbușirea răscoalei din 1562 cînd secuii de rînd devin iobagi ai principelui. Folosind metodele statisticii istorice, recurgînd la analiza mentalității colective autoarea a evidențiat pe baza protocoalelor de judecată dintre 1569—1597 ce cuprind un număr de 4000 de familii din aproximativ 120 de localități procesul de aservire al populației secuiești în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

„Capitulațiile” Transilvaniei de la jumătatea secolului al XVII-lea comunicarea susținută de dr. Tahsin Gemil, cercetător șt. introduce în circuitul istoriografiei românești un număr de 10 documente din arhivele turcești atestând modificări ale raporturilor dintre Transilvania și Poarta Otomană în timpul principelui Acațiu Barcsai (1658—1660), documente care deși publicate de I. H. Uzunçarșılı rămăseseră necunoscute specialiștilor noștri.

Carol Vekov, cercetător șt. în comunicarea intitulată *Orașe, Țirguri și congregațiile generale din Transilvania* a urmărit locul Ținerii congregațiilor generale și al dietelor în secolele XV—XVI din punctul de vedere al procesului de dezvoltare al orașelor și Țirgurilor. Statistica autorului prezintă un interes aparte ea relevând rolul Țirgurilor de pe teritoriul comitatelor, ponderea lor precumpănitoare în alegerea locului desfășurării congregațiilor.

În comunicarea *Individ și societate în Evul mediu occidental — concepție filozofică și aplicații pedagogice* Ileana Căzan-Neagu istoric, a evidențiat modul în care individul era pregătit pentru a se integra în societate în conformitate cu concepțiile filozofice și pedagogice ale timpului.

Reliefând concepția filozofică ce vedea în om-ființă rațională apogeul creației, autoarea arată că dincolo de interpretarea idealistă a genezei în gândirea medievală occidentală se întlănesc elemente ce premerg cu secole umanismul politic renescentist și chiar ideologia luminilor.

Mărturiile noi privind poziția Franței față de Principatele române în perioada premergătoare păcii de la București (1812) au fost înfățișate participanților la sesiune în comunicarea lui Marian Stroia, istoric. Pe baza unui document inedit, din 1810, autorul pune în lumină atitudinea de dezinteres față de situația Principatelor și drepturile lor, caracteristică diplomației napoleoniene din acei ani.

Editoare a unui volum de documente consacrat familiei Moruzi dr. Georgeta Penelea cercetător șt. pr. în comunicarea *Arhiva Moruzi : cuprins și însemnătate a relevat auditoriului o serie de valoroase știri istorice din cuprinsul acestei arhive aparținând unei familii grecești renumite al cărui destin a fost strins legat de istoria Țărilor Române.*

În cuprinsul comunicării sale *Cîteva opinii privind schimburile comerciale ale României în ultimul sfert al veacului al XIX-lea* Daniela Bușă, istoric a analizat poziția unor economiști și oameni politici români privind importanța comerțului exterior, politica comercială și tarifară românească, tratatele și convențiile comerciale încheiate de România. Ideologia comerțului exterior a constituit o parte integrată a ansamblului gândirii economice, în strînsă legătură cu activitatea de organizare a statului modern român independent.

Presă ca izvor este subiectul abordat de Eugen Denize, istoric în comunicarea *Presă românească despre războiul hispano-american (1898)*. Presă din țara noastră a prezentat în paginile sale atât cauzele, desfășurarea, consecințele, mai ales pentru Spania a scurtului conflict armat din 1898. Este evidentă atitudinea presei a opiniei publice românești față de situația generală precară a Spaniei în timpul acestui război care a marcat sfîrșitul imperiului său colonial.

Dirjecțiile politicii externe românești față de țările din sud-estul Europei au fost evidențiate în comunicarea *Politica externă a României în sud-estul Europei la începutul secolului XX* susținută de dr. Beatrice Marinescu, cercetător șt. În această perioadă, arată autoarea, România a dus o activă politică externă pentru apărarea intereselor ei politice și naționale în această zonă. Această politică a fost susținută de o colaborare abilă cu marile puteri interesate în această parte a continentului european, cele grupate în Tripla Alianță sau Rusia cu scopul menținerii echilibrului internațional și a atenuării contradicțiilor existente între statele balcanice.

Raporturile dintre monarhie și partidele politice în primii doi ani după restaurație 1930—1932 au fost trecute în revistă în comunicarea susținută de Mihai Oprețescu, redactor la „Revista de istorie”. A fost evidențiat modul în care regele Carol profitînd de disensiunile dintre principalele partide politice burghize a reușit treptat să se impună pe scena politică românească și să declanșeze acele abile manevre de distrugere a sistemului politic parlamentar.

În comunicarea *Atitudini ale naționalității germane din România față de revizionismul maghiar înainte și după Dictatul de la Viena* dr. Ioan Chiper, cercetător șt. pr. pe baza unor documente inedite din arhivele germane a relevat că majoritatea populației germane din România nu a sprijinit revizionismul maghiar în ciuda unor acte de intimidare la care a fost supusă și a regimului de teroare și maghiarizare instaurat după septembrie 1940 din nord-vestul României. O demonstrează, a subliniat autorul și expertiza elaborată la cererea autorităților germane de Wilhelm Czell la *Albumul asupra Transilvaniei* apărut sub egida Societății maghiare de istorie la 1 august 1940.

Ultimele două comunicări ale sesiunii s-au referit la relațiile româno-americane în anii ultimului război mondial.

În prima dintre ele *Relații româno-americane în vara anului 1941. Noi mărturii*, Andrei Busuioceanu, istoric pe baza unor documente recent publicate în S.U.A. (discuția și schimbul de note între însărcinatul cu afaceri române în S.U.A., Brutus Coste și secretarul de stat, Cordell Hull) a prezentat date noi privind atitudinea guvernului american față de statutul teritorial al României și față de guvernul de la București în vara anului 1941.

La rîndul său dr. Ion Stanciu, cercetător şt. în comunicarea *Explicații, acțiuni și reacții în jurul unei tentative a fostului rege Carol al II-lea de a reveni pe scena politică în anii 1942—1943* pe baza unor documente inedite din arhivele americane a urmărit eforturile depuse de fostul monarh român de a forma un guvern român în exil în anul 1942. În ciuda unui larg interes, poziția adoptată de guvernele american și britanic precum și a mișcărilor cunoscute sub numele de „Free Romanians” a fost aceea de a nu recunoaște guvernul ce încerca să-l constituie Carol în toamna anului 1942 reflectînd în fond neîncrederea guvernelor respective în posibilitatea ca fostul rege să mai poată juca un rol politic activ fapt ce a dus în 1943 la eșecul întregii acțiuni.

În încheierea sesiunii a luat cuvîntul prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, care a arătat că comunicările prezentate sînt eșantioane ale lucrărilor din planul de cercetare al Institutului și ele dovedesc necesitatea de a lărgi cadrul documentației, de a elucida sub multiple aspecte problematica abordată. Cele mai multe dintre lucrări au reînnoit documentația, au adus elemente noi, netratate în istoriografie. Au fost făcute eforturi meritorii de a încadra fenomenul românesc în contextul universal.

S-a subliniat în același context varietatea tematică și din punct de vedere structural al comunicărilor prezentate.

Rezultatele sesiunii au demonstrat că există un potențial științific cu care ne putem mîndri și un climat de muncă corespunzător, de responsabilitate și exigență care impun în prim planul activității profesionale, valorile autentice.

Mihai Opreșescu

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ A ACADEMIEI „ȘTEFAN GHEORGHIU” : CONTRIBUȚII PRIVIND ISTORIA ROMÂNIEI ȘI UNIVERSALE

În zilele de 15—17 aprilie 1986 a avut loc Sesiunea științifică a Academiei „Ștefan Gheorghiu” la care au fost prezentate și dezbătute rezultatele cercetării științifice din anul care a trecut și s-au desprins concluzii pentru viitor. Sesiunea s-a desfășurat în ședință plenară de deschidere, ședințe pe secțiuni și ședința plenară de închidere. Secțiunile au fost constituite pe următoarele domenii principale : Științe politice, Științe economice, Munca de partid, filosofie, sociologie, știința conducerii, Istoria României și universale.

În prima ședință plenară, după cuvîntul rostit de prof. univ. dr. Dumitru Ghișe, prorector al Academiei, a fost — în cinstea celei de-a 65-a aniversări a partidului — prezentată comunicarea : *Făurirea Partidului Comunist Român — etapă nouă, superioară în mișcarea revoluționară și democratică din România*; autorul ei, prof. univ. dr. Nicolae Petreanu, a reliefat, mai întîi, rădăcinile istorice ale partidului comunist, originarea sa în începuturile mișcării muncitorești organizate și conștientizate politico-ideologic, în crearea primului partid muncitoresc social-democrat din 1893. Apoi, a explicat modalitatea de realizare a partidului comunist în România, și anume prin transformarea partidului existent — partidul socialist — în partid comunist. E ceea ce a determinat o etapă nouă, superioară în mișcarea revoluționară și democratică din țara noastră ; în continuare, autorul a subliniat importanța partidului comunist, atestată prin faptele revoluționare, de edificare a societății socialiste.

În aceeași ședință plenară au mai fost prezentate cinci comunicări pe diferite teme ale teoriei despre partid, filosofiei, sociologiei, economiei, ideologiei.

La secțiunea de Istoria României și universale au participat membrii catedrei, precum și cercetători de la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., Institutul de istorie „Nicolae Iorga”, Centrul de teorie și istorie militară, profesori de la Universitatea din București și Academia Militară.

Comunicările au fost următoarele : *Armata geto-dacică ; structuri și concepții de luptă — Gheorghe Tudor, Centrul de teorie și istorie militară ; Noi considerații privitoare la „capitulății” — Mihai Maxim, Universitatea din București ; Tudor Vladimirescu și Gheorghe Lazăr ; Onisifor Ghișu inedit —, Gheorghe Iscu, Universitatea din București ; Contribuții românești la civilizația universală în epoca modernă — Stelian Popescu, Academia „Ștefan Gheorghiu” ; Importanța programului „Ce vor socialității români?” — Natalia Tampa, Institutul de studii istorice și social-politice ; Raporturile dintre Europa și lumea extraeuropeană, la sfîrșitul epocii moderne — Mircea Popa, Universitatea din București ; Contribuția cadrelor didactice de la Universitatea din București la obținerea Independenței României — Ion Șendrulescu, Universitatea din București ; Turtucaia — 1916. Concluzii și învățăminte de ordin politico-militar — Costică Prodan, Centrul de teorie și istorie militară ; Acțiuni diplomatico-militare inițiate de conducerea de stat a României în primă-*

vara anului 1917 pentru apărarea și înțelegerea neamului — Vladimir Zodian, Academia Militară; Ideile sociale și naționale ale poporului, la temelie fărâșirii Partidului Comunist Român — Georgeta Tudoran, Institutul de studii istorice și social-politice; Împrejurările istorice ale creării Partidului Comunist Chinez-Ana Budura, Institutul de studii istorice și social-politice; Probleme ale teoriei și practicii revoluționare în dezbaterile Plenarei C.C. al P.C.R. din iulie 1925 — Emil Bădulescu, Academia Militară; Sergiu Voinescu. Primul diplomat român în Statele Unite — Ion Stanciu, Institutul de istorie „Nicolae Iorga”; Considerații privind viața electorală din România în perioada 1918—1940 — Ioan Scurtu, Universitatea din București; Evoluția regimului juridic al capitașului străin în România interbelică — Ioan Coman, Academia „Ștefan Gheorghiu”; Statutul minoritășilor naționale din România. 1918—1940 — Nicolae Dascălu, Institutul de istorie „Nicolae Iorga”; Reuniunile internaționale pentru pace din anii 1933—1939 și participarea reprezentanșilor forșelor revoluționare, democratice din România — Gheorghe Sbărnă, Academia „Ștefan Gheorghiu”; Poziții ostile revizionismului teritorial exprimate în rândurile nașionaliașilor conlocuitori din România în anii interbelici — Gheorghe I. Ionișă, Universitatea din București; Contribușia revistei „Korunk” la promovarea ideologiei marxiste în perioada interbelică — Ștefania Mhăilescu, Institutul de studii istorice și social-politice; Împrejurările în care a avut loc retragerea autoritașilor poloneze pe teritoriul României la începutul celui de-al doilea război mondial — Milică Moldoveanu, Institutul de studii istorice și social-politice; Sprijinul acordat de armata română militarilor polonezi refugiași pe teritoriul țării noastre în septembrie 1939 — Otu Petre, Academia Militară; Surse noi despre situașia internașională a României în anii 1939—1944 — Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Institutul de istorie „Nicolae Iorga”; Tentative și negocieri privind aderarea României la coalișia antișcistă (1943—1944) — Ștefan Lache, Academia „Ștefan Gheorghiu”; Radiopropaganda britanică în România în 1944 — Mihai Retegan, Centrul de teorie și istorie militară; Alianșă și discordie în relașiile Antonescu — Hiller — Ion Spălățelu, Academia „Ștefan Gheorghiu”; Potenșialul militar al României în războiul antișcist — Alexandru Dușu, Centrul de teorie și istorie militară; 23 August 1944 — început de eră nouă în istoria României; considerașii din unghiul de vedere ale periodizării generale — Constantin Mocanu, Academia „Ștefan Gheorghiu”.

La discușii au participat (în ordinea primei înșcrieri la cuvânt): Ion Șendrulescu, Emil Bădulescu, Mircea Popa, Ștefan Lache, Milică Moldoveanu, Constantin Mocanu, Stelian Popescu, Gheorghe Sbărnă, Ioan Coman, Florin Constantiniu, Mihai Retegan, Ion Spălățelu, Gheorghe Iscru, Nicolae Petreanu.

Observăm că aria tematică a fost cuprinzătoare, a vizat toate marile epoci ale istoriei României; cele mai numeroase teme, s-au referit înșă la istoria modernă și contemporană. Unele în formulă mai concretă, altele în manieră mai generalizatoare — comunicările și dezbaterile au integrat organic documentele de partid, s-au orientat după concepșia partidului nostru comunist despre cunoașterea trecutului istoric. A fost reliefată contribușia tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretarul general al Partidului Comunist Român, la definirea în orizont mai larg a atribușilor știinșei istorice, a rolului ei în educarea patriotică, revoluționară a maselor de oameni ai muncii, contribușia istoriei la solușionarea complexelor probleme ale contemporaneității.

Au fost aduse informașii și puncte de vedere noi, izvoite din cercetările mai recente a fondurilor documentare — din arhive interne și străine —, dar, în același timp, au fost fructificate rezultate mai noi din literatura românească de specialitate. Unele comunicări s-au întemeiat pe documente cunoscute, înșă, „recitirea” lor a condus în multe situașii la semnificative nuanșări în explicașia istorică, social-politică. Au fost scoase în evidenșă unele dintre marile permanenșe ale istoriei poporului român: apărarea pămîntului strămoșesc, salvagardarea și păstrarea organizării statale, stăvilirea ori înlătușirea oricărei dominașii străine, asigurarea progresului istoric, contribușia la civilizașia universală, la promovarea păcii și înțelegerii între popoare. Potrivit cu adevărul istoric, în comunicări și discușii s-a luat poziție, în mod ferm, argumentat, față de punctele de vedere eronate, falsificatoare, vehiculate de unii istorici de peste granișă, au fost afirmate pozișiile principale ale partidului nostru în aceste probleme, înfășișate interpretările mai noi ale istoriografiei românești.

Organizată în primăvara în care am sărbătorit împlinirea celor 65 de ani de la fărâșirea Partidului Comunist Român, sesiunea noastră, în afară de comunicarea prezentată în ședinșă plenară, a inclus și în ședinșă secșiei o comunicare, pe această temă, iar în dezbateri au fost analizate împrejurările generale în care s-a realizat transformarea partidului socialist în partid comunist, a fost evidenșiată justeșea concepșiei cu privire la faptul că P.C.R. își are începuturile în mișcarea muncitorească revoluționară care în ultimul deceniu al secolului trecut a evoluat pînă la constitușirea — în 1893 — a partidului politic propriu; a fost exemplificată pozișia partidului în mai multe momente istorice deosebite de după 1921 și pînă în 1944. De asemenea, sesiunea avînd loc în anul 1986, care a fost proclamat „Anul internașional al păcii”, în comunicări și dezbateri a fost evidenșiată contribușia poporului român la promovarea păcii, referiri mai directe făcîndu-se la perioada „interbelică”; în discușii s-a insistat pe învășămintele care se desprind pentru prezent în bogata experienșă istorică pe direcșia colaborării, înțelegerii și păcii.

Din comunicarea despre semnificația lui 23 August 1944, și, în ansamblu, din toată desfășurarea lucrărilor Secțiunii de istorie a rezultat limpede că istoria anilor revoluției și construcției socialiste, istoria prezentului nostru, fac parte organică, firească, din istoria generală a poporului român, care, tocmai prin istoria social-umană recentă și care se înfăptuiește în continuu, se ridică pe o nouă treaptă, superioară.

În fine, din întreaga sesiune s-a înțeles că în cercetarea științifică, precum și în predarea istoriei, pe toate treptele învățămîntului, este necesar să se dea mai mare atenție relevării semnificațiilor politico-ideologice ale fenomenelor istorice, să se urmărească mai insistențios învățămintele care derivă din experiența istorică, să se amplifice și mai mult preocuparea față de istoria contemporană, românească și universală, de felul în care se realizează progresul istoric și se înfăptuiește moment de moment istoria nouă.

Constantin Mocanu

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN U.R.S.S.

În perioada 20 iunie — 11 iulie 1986 am efectuat, pe baza acordului de colaborare inter-academică, o călătorie de studii în U.R.S.S. Călătoria a avut drept scop lărgirea bazei de documentare pentru cunoașterea istoriei relațiilor culturale româno-ruse în ultima parte a evului mediu, depistarea unor noi surse istorice privind istoria culturii românești. Durata stagiului a impus concentrarea investigațiilor mai ales asupra circulației cărții vechi românești în Rusia. În acest sens, am cercetat, conform programului, în biblioteci din Moscova și Leningrad. Am avut, de asemenea, convorbiri cu unii cercetători și cu specialiști sovietici de la aceste biblioteci.

La Moscova am cercetat în Biblioteca de stat „V. I. Lenin”, la Biblioteca Muzeului istoric de stat, la biblioteca Institutului de informare științifică în științele sociale. Imensa bibliotecă de stat „V. I. Lenin” cuprinde — printre cele 32 milioane de exemplare depozitate, relectate în 247 limbi — și un bogat fond de carte rară rusă și străină, inclusiv tipărituri slavo-române și române. În cadrul studiului în această bibliotecă vizind tema în ansamblul ei, am investigat și fondul de carte rară unde, fără a avea posibilitatea de a încheia cercetările, am depistat peste 50 de cărți tipărite în spațiul românesc între anii 1508 și 1830. Între tipăriturile cele mai valoroase din secolele XVI—XVII se află exemplare din: *Litughier* (Tirgoviste, 1508), *Apostol* (Tirgoviste, 1547), *Tetraevangheliul* (Bălgrad, 1552), *Evangelier românesc* (Brașov, 1561) *Evangelier slavon* (Brașov, 1562), *Dosoftei*, *Viața Sfinților* (Iași, 1582—86); *Biblia* lui Șerban Cantacuzino (București, 1688). În bibliotecă se păstrează și numeroase cărți românești din secolul al XVIII-lea. În cadrul stagiului de documentare petrecut la Moscova am cercetat de asemenea, în Biblioteca Muzeului istoric de stat în care am depistat — și am consultat în cea mai mare parte a lor — peste 40 de tipărituri slavo-române și române editate între începutul sec. XVI și începutul sec. al XIX-lea. Între acestea se află exemplare din: *Minei* (Sebeș, 1580), *Cartea românească de învățătura* (Iași, 1643), *Biblia* lui Șerban Cantacuzino (București, 1688) precum și alte cărți ieșite din tipografiile de la Tirgoviste, Brașov, București, Iași, Luzău, Rîmnic, Govora, Cimpulung ș.a.

În Leningrad, unde m-am aflat între 2—9 iulie a.c., am studiat la Biblioteca de stat „M. E. Saltikov-Șcedrin” și mai ales la Biblioteca Academiei de Științe a U.R.S.S. În această din urmă bibliotecă am cercetat, de asemenea, mai multe tipărituri românești, din sec. XVI—XVIII. Între acestea: *Triod*, 1580, *Psaltire*, Iași, 1680, *Psaltire* București, 1694, *Octoih*, Tirgoviste, 1712, *Gramatică slavonească*, Ep. Rîmnic, 1755 ș.a. Timpul efectiv de studiu de care am dispus nu a permis o cercetare exhaustivă cu privire la cartea românească veche în bibliotecile mai sus menționate. După cum este însuși știut, cartea rară românească mai veche — înțocosebi din sec. XVI — păstrată în aceste biblioteci este, în bună măsură, cunoscută din investigațiile anterioare ale altor cercetători din țara noastră, în special a celor întreprinse de Ludovic Demeny. Pe de altă parte, există încă câteva mari biblioteci în Moscova și Leningrad — Biblioteca publică de stat a RSFSR din Moscova (la care solicitasem accesul, dar care era închisă pentru renovare), bibliotecile unor arhive istorice din Moscova și Leningrad — ca și bibliotecii din alte orașe din Uniunea Sovietică în care se conserva importante fonduri de carte rară și în care există cu certitudine și carte veche românească. Exemplarele de carte românească veche consultate în cursul cercetărilor din bibliotecile din Moscova și Leningrad cuprind numeroase însemnări în limba română — în majoritate — slavonă, greacă, rusă ș.a. Ele indică posesiunea, dania, reprezentă pomelnice, încercări de condiri, comentarii la text etc. Există desigur și însemnări insolite între care, de exemplu, parada poliglotă a lui Matei Herescu care consemna, în 1715 în numai puțin de 200 de limbi, slavonă, greacă, italiană, franceză, slavă și latină)

posesiunea sa asupra unui exemplar din *Psallirea* tipărită la București, în 1694. Dintre rezultatele cercetării semnalăm și depistarea unui exemplar din *Biblia* lui Șerban Cantacuzino care a aparținut lui Constantin Cantemir (fiul lui Antioh Cantemir și nepot al lui Dimitrie Cantemir) după cum aflăm dintr-o însemnare mai largă, cu un emoționant mesaj patriotic. Este de remarcă că, în general, după ieșirea din spațiul românesc, numărul însemnărilor pe carte se reduce substanțial, iar însemnările se limitează aproape exclusiv la indicarea posesorilor. Unele cărți nu conțin deloc însemnări, altele nu mai cuprind însemnări după ieșirea din țară. În general, după ieșirea din spațiul românesc, cărțile circulă mai puțin sau încetează să mai circule, ele devenind bunuri ale unor biblioteci particulare (contele F. A. Tolstov, I. N. Tarski, contele A. Uvarov, A. P. Salticov ș.a.) sau alte altor biblioteci (biblioteca sinodală etc.). Judecând, în general, după o serie de elemente, între care un loc esențial este ocupat de însemnări, se poate aprecia că probabil cea mai mare parte a cărților consultate au fost scoase în afara spațiului românesc începând cu ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, în contextul confruntărilor militare străine de pe teritoriul românesc sau în alte împrejurări.

În cursul călătoriei de studii am fost primită de conducerea Institutului de slavistică și balcanistică (V. N. Vinogradov) și am avut convorbiri în legătură cu tema sau cu rezolvarea unor probleme organizatorice cu S. Vasiliev, secretarul științific, G. G. Litavrin, șeful sectorului de istorie medie, Lidia Semeonova, Tatiana Pokivailova, Margarita Erescenko și A. I. Rogov.

De asemenea, am avut convorbiri de specialitate și am rezolvat unele probleme organizatorice legate de accesul la cartea rară și în bibliotecile în care mi-am desfășurat activitatea.

Marieta Chiper

CARTEA ROMĂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

PAUL PĂLTĂNEA, *Viața lui Costache Negri*, Edit. Junimea, Iași, 1985, 279 p. + un arbore genealogic.

Printre făuritorii Românicii moderne Costache Negri a ocupat un loc aparte. Patriotismul și dezinteresul său, dăruirea și refuzul de a ocupa demnități îl singularizează. Nu este poate întâmplător faptul că atât contemporanii săi cât și posteritatea i-au rezervat lui Negri o prețuire deosebită. Deșur ei s-au scris și cărți și studii — unele dintre acestea, în ultima perioadă, fiind datorate chiar autorului prezentei biografii, lui Paul Păltănea — dar este pentru întâia oară când un autor competent a dat întreaga măsură a *posibilului* în încercarea de a reconstitui viața și activitatea lui Negri. Marcind tot ceea ce a găsit la alții, Paul Păltănea a recurs totodată — și bogatul subsol al lucrării demonstrează acest lucru cu prisosință — la o bogată informație înedită, culeasă cu străduința unui benedictin din variate fonduri arhivistice. Cartea abundă în detalii și precizie, iar Negri ne apare într-o pleneră reconstituire, în realele dimensiuni ale personalității.

Originile sale (urmărite pînă la Mavrodi Apostol la mijlocul veacului al XVII-lea), activitatea și faptele înaintașilor săi, mai ales aparținînd generațiilor imediat anterioare lui, copilăria lui Costache Negri, orfan de copil (căci și-a pierdut tatăl în 1823, cînd avea 11 ani) pot fi regăsite în capitolul *Străbunii și părinții*, pentru ca, în cel următor, *Anii tinereții*, să putem urmări pe Negri învățînd și călătorînd, într-atîtă încît a stîrnit îngrijorările tutorelui și tatălui său vitreg Costache Conachi! Este de apreciat că nu se „idealizează” tinerețea uneori mai frămîntată a lui Negri și că Paul Păltănea demonstrează (cum am făcut-o și eu însumi într-un studiu aflat sub tipar) că de mulți evocata întîlnire dintre Negri și Saint-Marc Girardin n-a putut avea loc la Iași în 1836 (p. 38). În capitolul *Scriitorul* autorul subliniază cu temei că Negri „nu a avut nici un fel de veleități literare” (p. 47) și că el „nu s-a considerat niciodată un scriitor” (p. 58); în schimb, Paul Păltănea evidențiază aspectele literare ale corespondenței, pe drept cuvînt „mai expresivă” și în „caracterizarea lui Negri” (p. 59). Odată cu cel de-al cincilea deceniu al secolului al XIX-lea, Costache Negri a intrat hotărît în rîndul luptătorilor pentru România *ce trebuia să fie*. Sugestiv, capitolul este intitulat *În slujba revoluției* și în el Negri este urmărit timp de aproape un deceniu, în perioada anterioară revoluției, în vremea acesteia și în exilul post-revoluționar. Vestitele adunări de la Minjina, amicitia cu Bălcescu, călătoriile occidentale ale lui Negri în 1847 și 1848, subscrierea de către ei a „Prințipiilor noastre pentru reformarea patriei”, șederea în Bucovina și apoi exilul la Paris și la Constantinopol sînt relatate succesiv evidențînd nu numai personalitatea lui Negri ci și întregul moment ardent al etapei studiate. În capitolul *Funcții și misiuni diplomatice în domnia lui Grigore Gîica*, Negri este înfățișat în anii reîntoarcerii sale în patrie, cînd a ocupat funcții publice de înaltă responsabilitate, posturile de pîrcălab al Galaților (1850—1853), iar apoi — după o pauză — cel de șef al Departamentului Lucrărilor publice (1854—1856). Misiunea sa la Viena în timpul Conferinței reprezentanților puterilor europene și apoi cea de la Constantinopol, cînd a fost angajat în complicate negocieri în problema bunurilor mănăstirilor închinată sînt, de asemenea, expuse în acest capitol. În cel următor, „*Unirea numai Unirea*”, este prezentat rolul important pe care Negri l-a avut în anii 1856—1858, cînd el s-a aflat situat în primele rînduri ale mișcării unioniste, ca membru al Comitetului central al unioniștilor, în acțiuni menite a paraliza uneltrile separatiste ale caimacamului Vogoridi — cumnatul său — și în cadrul Adunării ad hoc al cărei vicepreședinte a fost desemnat. Importanță este și partea din capitol consacrată candidaturii lui Negri la domnie, dorită nu de el, ci de un însemnat grup dintre luptătorii pentru Unire și progres. Neîn-doielnic că unul dintre cele mai de seamă capitole ale cărții este cel intitulat *Agentul țării la Constantinopol* în care este înfățișată activitatea lui Negri ca reprezentant al Principatelor Unite în capitala Imperiului otoman. Obținerea recunoașterii dublei alegeri a lui Alexandru Ioan Cuza, cea a unificării politico-administrative a Principatelor, problema pașapoartelor românești, cea a hotarului dunărean româno-otoman, vizitele la Constantinopol ale domnitorului — în 1860 și, 1864 —, complicațiile diplomatice provocate de transporturi de arme — în 1860 și 1862 —, ori problema bunurilor mănăstirilor închinată au reprezentat principalele direcții de acțiune ale lui Negri în timpul a șapte ani de dăruire pe tărîm diplomatic către patria și națiunea sa. Odată cu înălțurarea lui Alexandru Ioan Cuza, Negri s-a retras din viața publică, ca un nou Cincinnatus, în modesta sa locuință de la Tirgu Ocna. În *La Tirgu Ocna* autorul ne înfățișează acest ultim deceniu de viață al unui patriot, care și-a încheiat cu modestia care l-a caracterizat întreaga viață o existență dedicată patriei sale.

Paul Păltănea a realizat cea mai de seamă biografie consacrată lui Costache Negri, cea mai documentată și, pînă astăzi, cea mai competentă. În același timp, lectura volumului este edificatoare în a demonstra, odată mai mult, locul real pe care Negri l-a ocupat în mișcarea de renaștere națională a românilor acum un veac și mai bine și autorului trebuie să i se mulțumească pentru efortul său în a ne înfățișa personalitatea unui mare înaintaș.

Dan Berindei

VALENTIN BORDA, *Călători și exploratori români*, Edit. Sport-Turism, București, 1985, 501 p.

După cum se știe imagologia ca ramură distinctă a istoriei mentalităților, a literaturii și filosofiei în genere, și-a dobîndit relativ recent locul aparte pe care îl merită prin valoarea ei caracteristică. „Imaginea celuilalt”, adică ce spun străinii despre tine și poporul tău, ce gîndești tu, la rîndul tău, despre dinșii, constituie o reflectare „instantanee” a unor realități observate direct și interpretate potrivit concepției, puterii de percepție și gradului de cultură ce caracterizează pe fiecare pelerin. Călătorii, martori „sui generis” ai trecutului — dar și ai prezentului — atunci cînd nu recurg la clișee stereotipe, imitîndu-se și inspirîndu-se unul de la altul, au atras, încă de la sfîrșitul veacului trecut, atenția istoricilor și literaților spre a surprinde prin spontaneitatea relatărilor lor, mentalitatea unei epoci, realitatea ei intimă, evocînd stări de lucruri, oameni, fapte și idci, neexprimat atît de concret în alt gen de izvoare scrise. De aceea, începînd cam de acum vreo sută de ani, cărturarii au început să se aplece cu migală asupra mărturiilor lăsate de călători, jurnale, însemnări de drum, notițe etc. asupra cutărui sau cutărei țări, continent sau lumii întregi, stringîndu-le cu grijă în corpusuri și colecții, ca un tezaur prețios, spre a reconstitui istoria și civilizația unui popor sau a unui grup de popoare în diferite perioade istorice, din antichitate și pînă în prezent. Nicolae Iorga a acordat, de pildă, mare preț mărturiilor călătorilor străini pentru a înjgheba din mozaicul unor astfel de relatări disparate o istorie a românilor iar mai tirziu alți oameni de cultură i-au urmat pilda. Dar tot atît de valoros și important pentru noi este să știm nu numai cum ne-au privit și judecat alții, dar cum i-am înțeles, la rîndul nostru, pe străini, prin ce părți ale lumii au peregrinat drumeții români, ce contribuție au adus ei la tezaurul de cunoștințe acumulat asupra unor regiuni mai puțin cunoscute ale globului, sau, tot atît de interesant, să culegem impresiile lor turistice asupra unor țări și metropole, cu vechi tradiții de civilizație. Din acest punct de vedere s-au făcut unele încercări meritorii încă din perioada interbelică, datorate nu numai lui N. Iorga — inițiator și aici ca în altele domenii — dar și altor cercetări din rîndul cărora merită să relevăm în primul rînd numele lui Teodor Onisor și George Potra. În anii din urmă s-au aplecat cu acurateță asupra acestui subiect V. Hilt, H. Zalis, Val. Tebeica, Zaharia Sângiorzan și Mircea Angheliescu. Iată acum și pe omul de cultură Valentin Borda, care s-a arătat pasionat, la rîndul său, de acest captivant subiect în două interesante escuri (*Călătorie prin vreme*, București, Edit. Sport-Turism, 1979; *Hronic pe glob*, București, Edit. Albatros, 1983), făurind un foarte prețios instrument de lucru și anume o antologie sau un prim „dicționar” științific al celor mai însemnați drumeți români, peregrinînd prin țară sau peste hotare, de-a lungul timpurilor”. Lucrarea alcătuită de V. Borda constituie un adevărat îndreptar pentru toți cei ce vor să cunoască aportul adus de călătorii noștri nu numai la acoperirea unor „pete albe” de pe geografia planetei, dar și varietatea itinerariilor, impresiile culese din țările, regiunile și orașele străbătute. Practic, nu există colț al globului care să nu fi fost călcat vreodată de un picior românesc. În lucrarea sa, ce nu are un caracter arid — deși intrunește toate calitățile reclamate de rigorile unei tratări științifice, inclusiv bibliografia respectivă — V. Borda nu folosește de loc un stil sec de dicționar enciclopedic, ci dimpotrivă scrie în mod atractiv, instruind și suscitînd interesul cititorului în același timp. După cum precizează autorul, „antologia” sa este, firește, selectivă, deoarece pretenția de exhaustivitate depășește puterile unui singur om. Dar selecția lui V. Borda este judicioasă alcătuită; el nu lasă la o parte personalitățile marcante, dar — cînd se prezintă cazul — nu neglijează nici vreun peregrin mai obscur, dar care a avut și el un merit în literatura noastră prin însemnările sale de drumeție, oricît ar fi fost ele de modeste. Am putea împărți — dintr-un punct de vedere — călătorii români, selectați de autor sub forma unor micro-bibliografii, în două mari categorii: în primul rînd cei care au colindat țara și au descris frumusețile patriei, aducîndu-și prinosul lor la cunoașterea României „pitorești”; apoi numărul însemnat de drumciți peste hotare, care au cucerit prin toate părțile lumii. Din prima categorie nu putem să nu relevăm numele folcloristului Anton Pann, al poetului și fabulistului Grigore Alexandrescu, al istoricului și publicistului Constantin Aricescu, al literatului revoluționar Cezar Bolliac, al colonelului publicist Dimitrie Papazoglu, al geografilor Ioan Rusu, George Vâlsan, Ion Conea și Vintilă Mihăilescu, al turiștilor Emilian Cristea și Mihaela Haret, al țaranului birsan de ispravă,

Ioan Turcu, un adevărat „Badea-Cirfan” al plaiurilor natale, al tipografului Vasile Teodorescu, al medicului Vasile Voiculescu și în sfârșit al scriitorilor Calistrat Hogaș, Gheorghe Siorț, Ioan Slavici, Nestor Urechea și, bine înțeles, acei al „clasicului” Alexandru Vlahuță. În mod inspirat V. Borda a trecut pe toți aceștia și pe alții, în rindul amatorilor de drumeție și care, în fierbintea lor dragoste pentru pământul strămoșesc, au zugerat frumusețile patriei, îndemnând astfel și pe cititorii de astăzi să-i străbată colțurile atit de fermecătoare, în lung și în lat. Apoi autorul ne inițiază în lungul șir al celor care au străbătut — de mai bine de cinci veacuri — toate colțurile pământului. Deși „explozia” drumeților peste hotare se produce de abea la începutul veacului trecut, nu puțini au fost accia care au peregrinat în lume și mai înainte. Astfel un Grigore Țambiac, cleric și dascăl, a participat la conciliul de la Konstanz (Elveția) în 1418, un călugăr Mardarie a drumețit pe la Muntele Athos, prin Palestina și nordul Africii în veacul al XVI-lea, cărturari ca Nicolae Olahus sau mai tirziu stolnicul Constantin Cantacuzino au cutreerat prin centrul și occidentul Europei, un învățat ca spătarul Nicolae Milescu a ajuns până în îndepărtata Chină, marele savant Dimitrie Cantemir a locuit și a studiat pe malurile Bosforului, a trăit și a călătorit în Rusia și în părțile Caucazului, preotul transilvan Samuilă Dămian a încercat pe la 1748 să facă înconjurul lumii, ajungând, însă, în mod sigur până în Lumea Nouă, un boier învățat ca Ienăchiță Văcărescu a călătorit până la Viena, în 1782, iar un alt reprezentant al protipendacei, Barbu Știrbei, este, poate primul român care a urmat o cură la faimoasa stațiune termală Karlsbad (astăzi Karlovy Vary) în Boemia la 1796. Urmează apoi seria călătoriilor epocii „romantice”, ai căror deschizători au fost, fără îndoială, marii logofeți Constantin Dudescu (între 1800 și 1815) și Dinicu Golescu, autor al unor prețioase „însemnări” de călătorie în 1824—1826 prin centrul și apusul Europei, urmați, la mare distanță de doi anonimi boieri moldoveni (1846 și 1851), peregrini până în insulara Anglie. V. Borda a trecut, apoi, cu drept cuvint, printre călători și pe reprezentanții de frunte ai revoluției pașoptiste și ai generației Unirii, mergând prin străinătăți în misiuni diplomatice și politice (ca N. Bălcescu, M. Kogălniceanu, Ion Ghica, Alecu Russo, I. H. Rădulescu, D. Brătianu, D. Bolintineanu ș.a.) ca și unele din marile personalități ale trecutului nostru, scriitorii, savanții, oameni politici (Inocențiu Micu-Klein, Petru Maior, Gh. Șincai. V. Alecsandri, Al. Odobescu, M. Eminescu, Titu Maiorescu, Al. Macedonski, Duiliu Zamfirescu, A. D. Xenopol, N. Iorga, V. Pirvan, O. Goga, Liviu Rebreanu, George Topîrceanu, Ion Pillat, N. Titulescu, Dimitrie Gusti etc.). N-au fost lăsate de-o parte nici personalitățile contemporane din rindul cărora autorul a selectat pe Tudor Arghezi, Lucian Blaga, Mihail Sadoveanu, Constantin Brîncuși, Tudor Vianu, Mihail Ralea, George Călinescu, Camil Petrescu, Petre Comarnescu, George Oprescu, Henri Coandă, Const. C. Giurescu etc. Este foarte instructiv să știi că mari figuri ale Panteonului culturii și istoriei românești ca M. Eminescu, N. Iorga, C. Brâncuși, și alții alții au fost și pasionați călători, lăsând note și însemnări, iar uneori lucrări, de un deosebit interes asupra drumețiilor lor. Tot atât de interesant este că cunoaștem și peregrinările artiștilor noștri, constituind adesea subiectele lor de inspirație, ca de pildă la Th. Aman, Gh. Tattarescu, Nicolae Grigorescu și Nicolae Tonitza. Un alt grup aparte, selectat de autor, l-au constituit și ofițerii voluntari sau în misiune comandată ori medici militari afectați în armate străine și luind parte la campanii însemnate: în Rusia (la 1708, Sandu Colțea, sub Carol al XII-lea al Suediei), Crimea și Lombardia (în 1854—1855) și 1859 în armata franceză (Constantin Pruncu), Mexic (în 1862, 1865 și 1867 în corpul expediționar francez și austriac, Aristide Iarca, Ion Arsenie, Hilarie Mitrea) sau S.U.A. (în războiul civil din 1861—1865 în armata nordistă, George Pomuț, Nicolae Dunca, Eugen Ghica Comănești și Emanoil Boteanu). Printre drumeții care au înfăptuit călătorii în scopuri „utilitare” peste hotare (la studii, participări la reuniuni internaționale, în interes profesional etc.) V. Borda a enumerat pe faimosul negustor Zenovie Hagi Constantin Pop (în 1826—1827), pe economiștii Ion Ionescu de la Brad (1846, 1848—1852, 1862, etc.) și Petre S. Aurelian (1856, 1860, 1867 etc.) pe arheologul Grigore Tocilescu, pe istoricul V. A. Urechia, pe inginerul Constantin Chiru, pe geograful Ludovic Mrazec, Simion Mehedinți, George Murgoci-Munteanu, pe filozoful Ion Petrovici ș.a. Pitorescul și ineditul lucrării lui V. Borda îl alcătuiește și grupul de române ce au peregrinat prin lume, înregistrând în unele cazuri pentru noi, chiar „recorduri” în materie. Astfel dacă Dora d'Istria (Elena Ghica a fost cea de a treia femeie din lume, care a escaladat Alpii (1855), în schimb Bucura Dumbravă (Fany Seculici) a vizitat Egiptul și India (1925—1926), iar Otilia Marchiș-Böhlöni a ajuns, mai înainte, chiar până în Extremul Orient (1901—1903). „Smara” (Smaranda Gheorghiu) a peregrinat prin toată Europa (și chiar în Scandinavia, la latitudini polare (1905)) ca și Elena Văcărescu, mare patriotă și bună cunosătoare a continentului nostru. În sfârșit, două figuri contrastante: Cora Irineu, ce a drumețit numai prin țară și Martha Bibescu, femeie de cultură și neîntrecută călătoreasă de-a lungul Europei, în Asia, Africa și America. Cele mai compacte grupe selectate de autor le-au constituit, bine înțeles, cel al exploratorilor și navigatorilor originari din țara noastră, precum și cel al drumeților propriu-zisii („globe-trotters”), călătorind din plăcerea de a cutreiera lumea și dornici a se instrui. Din prima categorie este cazul să amintim pe filosoful orientalist Sándor Körösi Csoma (în India și Tibet, între 1819—1842), pe medicii și farmaciștii Johann Martin Honigberger (Orientul Mijlociu, India, 1816—1868) și Franz Binder (Orientul Mijlociu, Egipt, Sudan, 1844—

1861), Dimitrie și Nicolae Ghica-Comănești (Somalia, S.U.A., Canada), Ion L. Catina (Africa), Hilarie Mitrea (Indonezia), Iuliu Popper (America de Sud), Gregoriu Ștefănescu (Europa, S.U.A.), Emil Racoviță (Antarctica), ing. Bazil Assan (Inconiurul lumii), Mihai Tican-Rumano (Africa), Valentin George Bibescu (Europa, Asia, Africa) și mulți alții. În sfârșit printre drumeții „obișnuiți”, autorul a menționat pe cărturarul Teodor Burada, pe ofițerul Eugen Alcaz, pe publicistul Ion Codru Drăgușanu, pe sportivii Dan Dumitru, Constantin Cantilli, Ödön Jákabos, George Moceanu, pe inginerul de mine Radu Porumbaru (ce a escaladat vârful cel mai înalt al Alpilor, Mont Blanc, în 1877), pe medicul Iosif Francisc Reiner, pe pitorescul Badea-Cârșan și „omologul” său, țărănul sibian Emanoil Lacu, călător în Balcani, Italia, Siria, Egipt, Yemen, Abisinia și Sudan (între 1897 și 1909), pe ziaristul și scriitorul Mihail Negru, pe chimistul Constantin Istrati, pe zoologul și oceanograful Eugen Pora etc. În sfârșit printr-un exces de scrupulozitate care-i face cinste, V. Borda a mai adăugat într-o postfață a lucrării sale și numele a încă unui număr apreciabil de călători din țara noastră drumăuind peste hotare, începând cu anticul monah și scriitor teolog Ioan Cassian (cca. 360 — cca. 400) și încheind cu marele compozitor George Enescu, pe care — din lipsă de spațiu — n-a putut să-i mai includă în antologia sa. Firește că într-o astfel de lucrare de proporții atât de vaste să se fi strecurat omisiuni și chiar erori. Nu ne vom apleca decât asupra unora din ele, în speranța că ele vor fi necesare autorului spre a-și revizui materialul în scopul reditării „antologiei” sale într-o formă sporită și îmbunătățită. Astfel dacă ne referim la călătorii din epocile mai vechi, dorim să precizăm că Petru Cercel a întreprins în primăvara anului 1580 o călătorie și la Londra la curtea reginei Elisabeta I-a, urmat la 1591 de pretendenții Ioan Bogdan presupus frate al lui Ioan vodă cel viteaz și între 1600—1601 și 1607 de Ștefan Bogdan, faimosul principe aventurier, fiul domnului Moldovei Iancu Sasul, pelerin și prin Polonia, Austria, Venetia, Germania și Imperiul otoman (între 1590—1611). Insulele britanice au mai fost vizitate și de polcovnicul Constantin Nacul (1666), trimisul lui Gheorghe vodă Ștefan, poetul și lexicograful bănățean Mihail Halici (în 1694 și 1712) și de iluministul Paul Iorgovici (1764—1818), ce a călătorit și în Franța (în 1793)¹. În sfârșit din rîndul călătorilor români peste hotare trebuie renunțat la așa-zisul boier „Romani” din secolul al XVIII-lea, de fapt erou de roman, intrupat din fantezia pastorului german Johann Friedrich Mayer din Kupferzell². În privința spătarului Milescu, este necesar ca autorul să revizuiască biografia sa — alcătuită după lucrări mai vechi — în care s-au strecurat erori; cărturarul român a fost mutilat sub Ștefăniță Lupu — așa după cum a afirmat cu multă dreptate cronicarul Ion Neculce — și departe de a fi uneltit împotriva lui Ilișă al III-lea Alexandru, domnul Moldovei (1666—1668), a fost dimpotrivă un protejat al său pe care l-a însoțit în pribegia lui la Constantinopol unde îl întâlnim în 1668—1669³. Printre românele călătorind de timpuriu peste hotare s-ar impune menționarea doamnei Chiajna, însoțind pe drumurile pribegiei în Orientul otoman pe fiul ei Petru cel tînăr, pe Elisabeta Movilă, văduva lui Ieremia vodă, pe postelniceasa Elina Cantacuzino, ducîndu-se în pelerinaj la Ierusalim (1681) ș.a. De asemenea din rîndul revoluționarilor pașoptiști exilați peste hotare ne surprinde faptul că n-au fost amintiți generalul Gheorghe Magheru, peregînd între 1848—1857 prin Austria, Italia și Imperiul otoman, copiii săi Alexandrina (în Austria și Franța), Gheorghe G. (Ghiță) Magheru (pribeg în Franța, Austria și Imperiul otoman) ca și nepotul de frate al generalului, Ion (Nițu) Magheru, exilat la Brusa apoi la Constantinopol și Russe⁴. Printre pictorii pașoptiști și-ar fi găsit locul și Ioan Negulici și Barbu Iscovescu (răpotași la Brusa în 1851 și respectiv 1854), iar printre militarii voluntari în armatele străine, Titus Dunca luptînd alături de Garibaldi, ș.a. Dar nu este cazul să insistăm mai mult în această privință⁵. Așa după cum a mărturisit însăși autorul „cartea sa se vrea . . . o carte deschisă, mereu și mereu în măsură să fie completată și îmbunătățită”. Dar prin strădania, scrupulozitatea și rigoarea științifică de care a dat dovadă, Valentin Borda poate să nutrească de pe acum legitima satisfacție de a fi pus la îndemna specialiștilor și publicului larg cititor o lucrare utilă, care să-i îndemne la drumeție pe cărările patriei dar totodată și la meditație, apreciînd ponderea pe care a avut-o elementul românesc în descrierea și cunoașterea planetei noastre. Sperăm într-o reeditare a ei într-o formă cît mai completă.

NOTE

¹ Vezi menționarea lor în studiul meu *Imaginea Angliei la călătorii români la 1860(I)* în „Revista de istorie”, 38 (1985), nr. 5, p. 472 și 482, n. 8—12 și 16.

² Amănunte în lucrarea lui D. C. Amzăr, *Der walachische Fremdenroman Johann Friedrich Mayers. Ein Beitrag zur Kenntnis der deutschen Rumänen bildes im 18 Jahrhundert*, Wiesbaden, 1961, X + 164 p.

³ Vezi mai recent Ștefan S. Gorovei, *Nicolae (Milescu) spătarul. Contribuții biografice* în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, XXI (1984), p. 170—192.

⁴ Pentru detalii vezi P. Cernovodeanu și M. Ștefan, *Pe urmele Magherilor*, București, 1983, *passim*.

⁵ Foarte utilă este consultarea — așa cum am mai avut prilejul s-o afirm — a biografiei alcătuită de Cornelia Bodea, *Cățătorii din România în țări străine în Bibliografia istorică a României*, vol. II, *Secolul XIX*, tom. I, *Cadrul general. Țara și locuitorii*, București, 1972, p. 449—460.

Paul Cernovodeanu

* * * *Székely Oklevéltár* (Diplomatiariul secuiesc), seria nouă, vol. II, editat de Demén ajos și Pataki József, Edit. Kriterion, București, 1985, 440 p.

Prin efortul comun al cunoscătorilor istorici L. Demény și J. Pataki la sfârșitul anului 1985 a apărut al doilea volum din *Székely Oklevéltár* (Diplomatiariul secuiesc). Acesta reprezintă continuarea noii serii de documente secuiești, care a debutat cu doi ani în urmă și cuprinde documente din anii 1591—1597. Sint publicate protocoalele Scaunului de judecată din Odorheiu Secuiesc. Volumul, riguros realizat, dispune de un bogat aparat critic, note critice la textul documentelor, la sfârșitul fiecărui protocol, indice de nume, locuri și materii, care însumează 81 de pagini. Editorii și-au anunțat intenția de a completa analiza critică prin publicarea în volumul următor al textului latin și a explicațiilor necesare pentru înțelegerea procedurii judecătorești de la sfârșitul secolului al XVI-lea din Scaunul Odorhei. *Protocoalele de judecată* sint izvoare prețioase pentru cunoașterea multiplelor aspecte legate de viața socială — obiceiuri, relații dintre membrii societății — economică, de familie. Parcursirea documentelor cuprinse în acest volum dezvăluie o lume deosebit de complexă și de frământată. Numărul celor implicați în procese, ca acuzații, acuzați, martori etc. este de 2202 persoane, aparținând diferitelor categorii sociale de la nobili la iobași și orășeni. Majoritatea, peste 60%, din procese reflectă lupta pentru apărarea drepturilor și a pământului. De altfel a fost perioada cea mai frământată din Istoria secuimii datorită tendințelor autorității centrale de răpire a drepturilor lor seculare. Acest lucru a generat o puternică rezistență, care a mers pînă la conflicte violente și în 1595—1596 la marea răscoală.

Nu există referiri la acest important eveniment, dar confruntările directe, violente în rezolvarea problemelor privind drepturile erau deosebit de frecvente. La concluzii asemănătoare duce și evoluția numerică a proceselor; astfel, după ce în 1592 a fost numărul cel mai mare de judecăți, peste 30%, în anul următor scade simțitor la 5%, pentru ca în 1595—1597 să crească continuu, cifra atîngînd 56 pentru 1597 ceea ce reprezenta 20,1%. Din punct de vedere tematic procesele pot fi clasificate în: a) procese pentru pămînt, păduri, pășuni și recolte luate în mod abuziv b) pentru respectarea drepturilor c) conflicte între incmbrii comunității care merg de la insulte la bătăi și crime d) probleme de familie. Procesele pentru pămînt ridică probleme deosebit de variate adesea imbinîndu-se cu lupta pentru apărarea drepturilor tradiționale.

De asemenea la Merești (Almás) se respecta obiceiul străvechi conform căruia o moștenire se transmitea celor aflați pe aceeași treaptă socială, în cazul inexistenței urmașilor direcți, astfel apărîndu-se pămînturile comunității de tendințele nobililor de a acapara loturile țărănești. Pe lîngă ogorul propriu-zis, foarte frecvent pămîntul destelenit a constituit obiectul disputei. Ca orice teren ce aparținea sătenilor și acesta era împărțit dar adesea nu se înțelegeau la divizare sau se repeta împărțirea, ca la Murgeni (Bögöz), fapt ce genera noi nemulțumiri. În afara proceselor pentru pămînt arabil frecvente erau judecățile pentru lunci, fînețe și păduri. Disputele pentru fînețe și animale care au pascut pe loturile vecine ocupă un loc aparte. Adesea animalele erau gonite, confiscate, tăiate, bătute. Uneori înainte de a ajunge în fața tribunalelor cele două părți se luau la bătaie, ca în cazul lui Simó János și Miklós János din Cristuru Secuiesc (Szekelykeresztúr) sau sint torturate slugile care vin să-i alunge, ca Nethufi János din Bulgăreni (Bogárfalva). Pășunile și dreptul de pămînt constituie și subiectul unui mare proces între satele Dealu (Oroszhegy) și Fincel (Fancsal). Cu acest prilej au depus mărturie 95 și 167 de persoane din satele din jur. Problema pămîntului revine și în cazul zălogirilor, a chezășilor, în relațiile vinzare-cumpărare sau schimb. De asemenea lotul de pămînt și produsele sale le găsim și în conflictele generate de recoltarea unor cereale (griu, ovăz) și a finului de pe loturile reclamantilor. Din documentele volumului de față se desprinde ideea că pămîntul era în centrul atenției satului, familiei și era bunul cel mai rivnit, din această cauză, cel mai amenințat de a fi pierdut, dar care, în același timp, era apărat în modul cel mai hotărît. Procesele pentru apărarea drepturilor nu se rezumau doar la cele pentru obținerea lotului cuvenit din pămîntul comunității. Acestea erau îndreptate și împotriva abuzurilor celor ce arestau fără judecată sau rețineau ca prizonieri și confiscau bunuri.

Nu întotdeauna documentele ne dau informații despre situația socială a celor afectați. Cu toate acestea prezintă un deosebit interes cele patru procese din 1594—1595, în care sint implicați iobași fugiți și iobași ai principelui amenințați să fie transformați în iobași senioriali de Barabás Antal și de Szentkirályi György. Merită să fie remarcat și documentul 253 din 23 mai 1592 în care este cuprins procesul lui Bakó István din Atid (Etéd) care cheltuisse pe Demeter István din Inlăceni (Énlaka) 143 forinți și 95 denari pentru ca acesta să-i procure titlul de primpil, ceea ce reflectă dorința de a liberare a iobașilor secui.

Lumea satelor secuiești era o lume complexă în care unii cu greu se luptau să-și mențină libertatea în timp ce alții erau capabili să plătească sume deosebit de mari pentru a se elibera. În acest context se conturează un grup de documente din toată perioada cu referiri la cei ce nu își plăteau impozitele către sat. În schimbul sumelor respective în două cazuri se renunță la vite iar gospodăria lui Chenkér Mihály din Telcac (Telekfalva) era folosită de Sekes János deoarece acesta din urmă plătea dările. În asemenea situații deosebit de contrastante au apărut alte fenomene în relațiile interumane ca împrumutul, chezașia și zălogirile.

În general se împrumutau produse: grâu, vin, lână, haine dar și lăni. Din cele patru cazuri când s-au dat bani (documentele 342, 295, 383, 467) în două situații banii erau dați cu un anumit scop pentru ca reclamantul să meargă la tirg iar altă dată erau pentru un negustor pentru a face comerț. Era normal ca într-o societate cu atâtea nemulțumiri relațiile interumane să fie caracterizate printr-o stare de tensiune. Au fost dese procesele în care părțile ajung în fața instanței datorită certurilor, injuriilor, calomniilor și amenințărilor. Aceste atitudini adesea se transformă în conflicte violente. Procesele determinate de bătăi pornesc din neînțelegeri dintre vecini, dar unele reflectă și relațiile sociale ale epocii. Mărturiile volumului, prin caracterul și tematica lor reflectă o viață socială bogată în evenimente, în frământări. Acasă secuii duceau o neobosită luptă pentru păstrarea libertăților și respectarea tradițiilor, care se îmbina cu obligația de a fi neînfrigați militari în oastea principelui Transilvaniei. Aceste aspecte și-au pus profund amprenta asupra relațiilor de familie. Lupta pentru pământ, garanția libertății, a guvernat un număr mare de procese pentru împărțirea moștenirilor între frați. Satul secuiesc la sfârșitul secolului al XVI-lea ne apare astfel ca o microcomunitate cu o viață zbuciumată, atît pe plan social, economic, cît și în cadrul familial. Zbuciumul era amplificat de stratificarea socială accentuată în cursul secolului al XVI-lea. Din punct de vedere social cei implicați în procese se împart în oameni liberi și aserviți. La rîndul lor aceste categorii prezintă o mare diversificare. Oamenii liberi care reprezintă 76.6% din totalul celor amintiți în calitate de părți, martori, judecători prezintă următoarea structură: 1026 în cazul cărora nu se menționează nimic, dar reiese din context că sînt liberi și luptă pentru apărarea drepturilor lor, primpii 193, nobili 117, drabanți 106 care la rîndul lor se împart în „drabanți” (78), drabanții principelui (16) și drabanți roșii (12), slugi 47, judecători 43, juri 26, jeleri 18. La aceștia se adaugă un grup eterogen format din 86 de persoane de la păstori la preoți, dieci și căpitan în cazul cărora cunoaștem exact ocupația sau funcția. Populația aservită la rîndul ei cuprinde două categorii: iobagi senioriali în număr de 317 și iobagii principelui 196. Prin urmare iobagii aflați în posesia particularilor reprezintă 61,79% din cei veniți în fața instanțelor de judecată. Douăsprezece procese redată în documentele nr. 221, 237, 257, 352, 357, 376, 377, 382, 396, 415, 425 și 435 cuprind și vîrsta celor interogați. Numărul lor este de 349 și aparțin tuturor claselor și categoriilor sociale și ambelor sexe. Limitele de vîrstă la bărbați erau de 18—100 de ani, ambele aparținînd iobagilor și întîlnite în procesul dintre satele Dealu și Fîncel. La cele 29 de femei limitele de vîrstă erau 20—70 de ani. Vîrsta medie a martorilor era de 41,9 ani. Pentru grupul celor 29 de femei vîrsta medie este mai mică: 38,3 ani, iar pentru bărbați 42,2 ani.

Întimplarea face ca în documentele păstrate din perioada reflectată în volun să nu poată fi extrase prea multe date cu privire la familie. Doar două procese pentru moștenie (doc. nr. 246 și 251) cuprind reconstituiri genealogice. În ambele cazuri, ca de altfel în multe altele, se dezvăluie existența unor familii cu mai mulți copii (minimum 2—3). Într-un spirit de probitate științifică, cercetătorii Demény Lajos și Pataki József au continuat cu acest volum publicarea protocoalelor de judecată la sfârșitul secolului al XVI-lea. Lucrul aparea ca o necesitate în condițiile în care acest tip de surse istorice, atît de bogate în informații, fusese anterior neglijat. Faptul că cei doi autori s-au străduit să redea documentele într-o formă cit mai apropiată de original are o valoare deosebită pentru o mai bună cunoaștere a obiceiurilor, tradițiilor, mentalităților vremii, precum și pentru lingvistul doritor să studieze dialectul din zona Ordoheului Secuiesc și prin prisma lui legăturile interumane și interculturale din zonă și din spațiul mai larg. Protocoalele scaunelor de judecată, alături de alte documente, constituie mărturie prețioasă pentru înțelegerea raporturilor socio-economice și a evoluției lor în diferite momente ale istoriei Transilvaniei.

Șarolta Solcan

ISMET DËRMAKU, *Rilindja Kombëtare Shqiptare dhe kolonitë shqiptare të mërgimit në Rumani dhe në Bullgari* (Renașterea Națională Albaneză în coloniile albanezilor emigrați în România și Bulgaria), Prieștinë, 1983, 458 p.

Despre mișcarea de Renaștere Națională Albaneză s-au publicat numeroase studii și monografii, cu deosebire în ultimele patru decenii, atît în istoriografia albaneză contemporană

cît și în străinătate. În cadrul cercetărilor referitoare la istoria popoarelor din sud-estul Europei, această interesantă perioadă din istoria Albaniei s-a bucurat de o mare atenție și din partea cercetătorilor români¹. Majoritatea lucrărilor apărute în țara noastră au reliefat diferite aspecte ale renașterii albaneze legate de sprijinul acordat de poporul român societăților culturale albaneze ce au funcționat pe teritoriul ospitalității noastre patrii în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, de solidaritatea românilor cu cauza independenței naționale a Albaniei, dar pînă acum n-a apărut o monografie a emigrației albaneze în România. Cu mai multe decenii în urmă au existat cîteva încercări, limitate la perioade restrinse. Cercetătorului iugoslav Isnet Dërmaku îi revine marile merit de a fi strins în decursul mai multor ani de cercetare în arhive, bogate surse de informare ce i-au permis alcătuirea unei interesante cărți, în care, analizind desfășurarea renașterii naționale albaneze arată pe larg contribuția emigranților albanezi din România și Bulgaria, realizind în ultimă instanță adevărate monografii asupra coloniilor albaneze din aceste țări. Referitor la cea din România realizează o excelentă sinteză a informațiilor cunoscute din cele mai vechi timpuri pînă în prezent. Încă din prefața cărții, autorul ne avertizează asupra surselor de documentare, citind în prim plan diferite arhive din țara noastră, la care adaugă cele mai reprezentative lucrări ale istoricilor români, afirmind că „prietenia albanezo-română se bazează pe simbioza strămoșilor iliro-traco-daci”, că ea s-a dezvoltat permanent datorită apropierii felului de viață, obiceiurilor asemănătoare, caldei ospitalități a poporului român. Albanezii au venit în țările române cu deosebire din secolul al XVII-lea, autorul citind un document al lui Simion Movilă, datat 1 mai 1602 (7110) dat în Tirgoviște, prin care albanezii stabiliți în satul Călinești, județul Prahova, sînt scutiți de taxe. (În explicația dată fotocopiei după textul documentului autorul dă greșit anul 1610). În aceeași ordine de idei semnalăm faptul că albanezii veniți de la sud de Dunăre, din satul Cerвени Voda, la care se referă și documentul de la Simion Movilă, au primit îngăduința să se așeze aici mai înainte încă din anul 1595, ciud au trecut Dunărea în jur de 15.000 de suflete, „... cu femei și copii, cu toată averea lor și cu vitele, ca să locuiască într-acea Țară Românească” (Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XII, 37, nr. 85).

În continuare, autorul aduce în discuție și interpretează cu discernămint documente ale secolului al XIX-lea, cu deosebire din a doua jumătate, subliniind amploarea pe care a luat-o mișcarea culturală a albanezilor ce se stabiliseră pe teritoriile României și Bulgariei după 1878, pentru a milita și pentru cucerirea independenței de stat, și desigur ajutorul substanțial primit din partea românilor. Interesant este faptul că, cu cît evoluează cercetarea trecutului istoric al poporului albanez, și am în vedere, în prim plan rezultatele deosebite ale istoriografiei albaneze contemporane, se relevază ideea că mișcările de renaștere națională au apărut cam în aceeași perioadă pentru toate popoarele din spațiul geografic al Balcanilor, cu multe trăsături comune, ci numai în evoluția lor au intervenit o serie de factori care au grăbit sau încetinit mersul și mai ales finalitatea acestora. În acest sens, lucrarea cercetătorului Ismet Dërmaku aduce multe date interesante relevind faptul că și mișcarea de renaștere națională albaneză are antecedente mai vechi decît anii 1821 sau 1844 (aparitia unui abecedar în limba albaneză, editat în țara noastră de Naum Panajot Vechilharxi); și ea a fost puternic influențată de mediul revoluționar românesc în mare măsură pe tot cuprinsul secolului al XIX-lea. Este regretabil doar faptul că în privința caracterizării unor evenimente politice românești din această perioadă, autorul folosește scrieri mai vechi, iar în redarea numelor românești transcrierea fonetică în limba albaneză prezintă multe greșeli, uneori ducind chiar la deformarea citirii lor. Concluziile lucrării sînt pertinente, la obiect, autorul aducind mulțumiri pentru ajutorul primit în cercetarea documentelor aflate în arhivele din țara noastră, apreciind în mod deosebit lucrările istoricilor români pe această temă, cu bogate citate din ele, iar în partea finală subliniază nu numai aportul mișcării de renaștere albaneză din România la cucerirea independenței de stat a Albaniei de la 28 Noiembrie 1912, ci și ajutorul autorităților române în sprijinirea și recunoașterea înfăptuirii acestui mare act politic ce a pus bazele unui nou stat independent în Balcani. Avind în vedere lucrările apărute în R.P.S. Albania, în țara noastră și în alte țări, privind mișcarea de renaștere națională albaneză, cartea de față este prima care prezintă aproape în mod exhaustiv documentele referitoare la activitatea emigranților albanezi din România și Bulgaria, a societăților culturale ce au funcționat pe teritoriile acestor țări și a rolului lor în cucerirea independenței de stat a Albaniei. Din punct de vedere al prezenței documentelor, cu greu se mai poate adăuga ceva nou, dar din punct de vedere al interpretării și modului de folosire desigur că rămîn încă multe probleme de elucidat, mai ales dacă avem în vedere conjunctura în care au fost ele elaborate. Numeroasele ilustrații, bogata bibliografie citată, indicele de nume, rezumatele în limbile albaneză, sîrbă, engleză, ușurează foarte mult lectura și înțelegerea materialelor prezente în această carte de excepție ce aduce o importantă contribuție la cunoașterea unei glorioase perioade din istoria poporului albanez. perioadă cu largi legături în întregul spațiu sud-est european.

¹ În acest sens. a se vedea studiile: Cătălina Vătășescu, *Activitatea intelectuală și culturală a albanezilor din România* (1844—1912), în *Intelectuali din Balcani în România* (sec. XVII—XIX), Edit. Academiei, 1984, pp. 163—197; Nicolae Ciachir, *Istoria modernă a Albaniei*, Centrul de multiplicare al Universității București, 1974; Gelcu Maksutovici, capitolul Albania, în *Afirmarea statelor naționale independente unitare din centrul și sud-estul Europei* (1821—1923), Edit. Academiei, 1979, pp. 129—144; N. Ciachir, G. Maksutovici, *Unele aspecte privind condițiile create pe teritoriul României mișcării culturale albaneze la sfârșitul secolului al XIX-lea — începutul secolului al XX-lea*, în „*Revista Arhivelor*”, anul X, nr. 1, 1967, pp. 103—110 și altele.

ARVO TERING, *Album academicum der Universität Dorpat (Tartu) 1632—1710*, Tallin, „Valgus”, 1984, 526 p.

[Tartu, oraș situat în vestul U.R.S.S. (R. S. S. Fstcră). În portanț centru industrial și cultural, este cunoscut în istoria învățămîntului superior european prin activitatea Universității, așa-zisa „Academia Gustaviana”, înființată în deceniul 4 al secolului al XVII-lea. Pe linia unor cercetări sistematice și de durată asupra istoriei învățămîntului superior din Estonia se înscrie actuala lucrare a lui Arvo Tering, *Album academicum der Universität Dorpat (Tartu) 1632—1710*, a cărei importanță științifică depășește, datorită consecințelor activității „Academiei Gustaviana”, cu mult granițele istoriei Estoniei. De fapt, nu este pentru prima dată cînd Arvo Tering cercetează istoricul instituției de învățămînt superior înființată în 1630. Valoroasă rămîne, printre alte contribuții, investigația asupra *Protocolului Consistoriului Universității Dorpat (1632—1634)*. Era, de fapt, o etapă pregătitoare pentru actuala lucrare, editată sub egida Bibliotecii Universității din Tartu (*Publicationes Bibliothecae Universitatis Litterarum Tartuensis, V*). Concepută și redactată după un judicios plan de cercetare, lucrarea lui Arvo Tering structurată pe cinci mari secțiuni se impune atenției istoricilor în învățămîntului din secolele XVII—XVIII, prin metoda de investigație în care s-a acordat atenție cercetărilor cantitative asupra studenților, pornind de la prețioase informații din protocoale², cit și prin rezultatele obținute. În fond, autorul restituie circuitului științific european — lucrarea fiind tipărită în limba germană — un moment semnificativ din istoria învățămîntului superior, „Academia Gustaviana” fiind interpretată nu numai ca o instituție de învățămînt în sine, care a contribuit la formarea mai multor generații de intelectuali. ci și ca un nucleu generator al unui anumit climat cultural, care a influențat diferite compartimente ale științei și culturii în Țările Baltice. Lucrarea debutează cu un incitant *Cuvînt înainte* (p. 5—16), în care autorul atrage atenția asupra importanței documentare a izvoarelor folosite. Totodată, își expune metoda de lucru și obiectivele urmărite la secțiunea *Biographica*, unde a prezentat date despre 1705 studenți, înscriși la cursurile Universității între anii 1632—1710: a) *Numele*; b) *Datele limită ale vieții*; c) *Țara de origine sau localitatea de naștere*; d) *Profesia și data morții tatălui*; e) *Studiul înainte și după Universitatea din Dorpat*; f) *Evoluția ulterioară a profesiei*; g) *Relații cu cîșiva profesori de la Universitatea din Dorpat*. Prin studiul introductiv *Studenția la Universitatea Dorpat (Tartu) în secolul al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea* (p. 17—37) Arvo Tering ne restituie un interesant capitol din istoria culturală a Estoniei și a interferențelor sale cu diferite zone geografice. Extrem de interesantă este problematica originii geografice a studenților, care dovedește aria foarte variată din care se recrutau auditoarii la cursurile Universității. Să reținem, în acest context, prezența la Universitatea Dorpat (Tartu) și a 10 studenți din Transilvania, aspect asupra căruia vom reveni. Strins legat de studiul introductiv a fost concepută secțiunea intitulată *Nivelul educației provinciei și „peregrinatio academica”* (p. 38—57). Este remarcabilă, în această parte a lucrării, surprinderea de către autor a unor interferențe culturale generate de istoria Universității din Dorpat cu centre școlare de renume din părțile Suediei, Finlandei și Germaniei. Mai multe tabele, judicios alcătuite, oglindesc grăitor aspecte din „peregrinatio academica”, etapă culturală care a îndeplinit un rol important în evoluția ulterioară a intelectualilor formați la Dorpat. *Originea socială a studenților* (p. 58—70) și *Participarea studenților la învățămînt* (p. 70—86) rămîn, prin forma de redactare și mai ales prin conținut, două din cele mai consistente secțiuni ale lucrării lui Arvo Tering. Dacă investigațiile asupra originii sociale a studenților, care se înscriu pe linia unor demersuri moderne, s-au finalizat cu interesante rezultate în ceea ce privește prezența la Universitate a unor variate categorii și grupări sociale (de la nobili și preoți pînă la orășeni și țărani), aceasta explică în bună măsură opțiunile politice și culturale de mai târziu ale foștilor studenți. Capitolul al IV-lea surprinde, în ansamblu, implicarea studenților în procesul de învățămînt. În cadrul problematicii investigate apar informații interesante despre: numărul studenților; vîrsta; duata studiilor; bursierii; conținutul învățămîntului; promoțiile de magistrie etc. *Carierea ulterioară a studenților de la Universitatea Dorpat*, de

fapt capitolul al V-lea al volumului (p. 87—124), abordează contribuția Universității la formarea unei pleiade de intelectuali începând cu mijlocul secolului al XVII-lea, a cărei activitate s-a prelungit, după cum dovedește autorul, până în epoca Luminilor. Foștii auditori ai Universității din Dorpat au devenit: profesori, învățători, preoți, juriști, medici, ofițeri etc. În legătură directă cu acest capitol se înscriu paginile în care Arvo Tering cercetează, pornind de la istoriografia existentă și valorificând diferite izvoare inedite, contribuția studenților de la „Academia Gustaviana” la dezvoltarea științei și culturii în Estonia și Letonia, stabilind și influențele activității lor asupra evoluției unor popoare învecinate. În acest cadru al cercetării autorul amintește de Georgius Soterius, viitorul istoric transilvănean, înmatriculat la Universitatea din Dorpat în 1697 (p. 124). Textul propriu-zis al lucrării lui Arvo Tering, în care baza documentară cea mai solidă o constituie secțiunea *Biographica* la cei 1705 studenți (p. 132—396), este prevăzut cu o listă de prescurtări (p. 128—131), cu o impresionantă bibliografie — izvoare inedite, edite și literatura de specialitate — (p. 397—416) și, în sfârșit, cu registrul de persoane și de localități (p. 417—524).

Parcursul atență a materialului informațional oferit cu generozitate de *Album academicum der Universität Dorpat (Tartu) 1632—1710* s-a soldat cu depistarea a 10 studenți transilvăneni, prin care se înscrie o pagină mai puțin cunoscută din istoria învățământului superior din Transilvania secolului al XVII-lea². Prezența studenților transilvăneni la „Academia Gustaviana” este o dovadă concludentă a efortului constant al culturii noastre de integrare, cu ajutorul învățământului, în circuitul de valori al continentului european. Iată lista lor, în care apar, printre altele, localitatea de baștină și data la care au fost înmatriculați:

1) Matthias Vermerus, Moșna (jud. Sibiu), 11 martie 1636, nr. 180, p. 160.

2) Alexius Johannes Czeckelius (Creckelius), Nochrich (jud. Sibiu), 11 martie 1636, nr. 182, p. 160.

3) Michael Hochenius (Hacchenius), 29 octombrie 1638, nr. 317, p. 183.

4) Martinus Bertleffius, Moșna (jud. Sibiu), 15 septembrie 1692, nr. 1296, p. 327.

5) Johannes Gölnerus (Göllner), Sibiu, 13 septembrie 1694, nr. 1328, p. 334.

6) Georgius Soterius, Sibiu — Bunești (jud. Brașov), 2 ianuarie 1697, nr. 1426, p. 350.

7) Johannes Wellmannus, Bistrița, 11 noiembrie 1697, nr. 1455, p. 355.

8) Johannes Gohl, Rupea (jud. Brașov), 21 august 1700, nr. 1544, p. 369.

9) Michael (Herman) Stadter (Hermanstadter), 19 decembrie 1702, nr. 1585, p. 376.

10) Johannes Klein, Brașov, 2 ianuarie 1710, nr. 1704, p. 396.

Concluzia autorului asupra importanței culturale a Universității din Dorpat este clară și convingătoare: studenții de la „Academia Gustaviana” și-au adus contribuția, înainte de toate, la dezvoltarea diferitelor domenii ale științei și culturii din Estonia și Letonia, în funcție de specificul ocupației lor și în directă concordanță cu dezvoltarea istorică a acestor țări (p. 125—127). Căci prin structura organizatorică, prin conținutul învățământului și, mai ales, datorită generațiilor de intelectuali formate, Universitatea din Dorpat a reprezentat între anii 1630—1710 o interesantă etapă în istoria învățământului superior eston, raportabilă la instituții similare de pe continent, îndeplinind rolul unei adevărate *Alma Mater*, care a coordonat pentru o anumită perioadă de timp legăturile culturale între țările Latice și germanice.

NOTE

¹ Jacob Mârza, *Prezentare: Tartu Ülikõli (Academia [Gustaviana] senati protocolid I 1632—1634. Konsistoriums Protokolle der Universität Dorpat (Academia Gustaviana), Tartu, 1978, 143 p., în „Apulum”, t. XVII, 1979, p. 707—708.*

² Pentru importanța documentară a cataloagelor — protocoalelor — izvoare prețioase în cercetarea istoriei învățământului, vezi Willem Frijhoff, Dominique Julia, *École et société dans la France d'ancien régime. Quatre exemples Auch, Avallon, Condom et Gisors*, Armand Colin, Paris, 1975, p. 7.

³ *Istoria învățământului din România. Vol. I (de la origini până la 1821)*, Edit. didactică, și pedagogică, București, 1983, p. 152—156.

Iacob Mârza

OLIVIER GRUSSI, *La vie quotidienne des joueurs sous l'Ancien Régime à Paris et à la Cour*, Hachette, Paris, 1985, 257 p.

Recent afirmat în știința istorică franceză Olivier Grussi îmbrăgățește colecția binecunoscută „La vie quotidienne”, publicând o lucrare puțin oligurită prin conținut și modalitate de abordare. Statutul jocului de noroc și societate, condiția socială a partenerilor, semnificația sa,

poziția autorităților față de un fenomen istoric component al vieții de toate zilele, atât ce-l preocupă pe Grussi. Strict reglementat și supravegheat, „jocul de bani . . . , cărți ruletă” (p. 8—9) și pasiunea pentru el s-a impus în întreaga Franță a Vechiului Regim, căci francezii au pariat pe orice; jocul cu mingea, partida de biliard, cursele și luptele de animale, evenimentele politice și fapte meteorologice. S-a jucat enorm în stabilimente special desemnate sau clandestine, la particulari, în taverne și chiar în stradă. La Bordeaux în secolul al XVIII-lea au fost identificate 200 localuri de joc. Ele au fost favoriteze cu precădere în stațiunile balneare și în marile orașe cu ocazia unor sărbători populare și religioase. În capitolul I, *Avant de se lancer dans le jeu*, (p. 11—17) autorul ne introduce în lumea jocului, apreciind-o drept „un excelent remediu pentru spirit în caz de oboseală sau o gravă preocupare” (p. 11). Poziția oficială a statului în conformitate cu preceptele bisericii catolice și scrierile filozofilor a fost expusă de Delamare în *Traité de la police* în 4 volume apărută la Paris între 1705—1738. Din punct de vedere politic, deoarece jocul a fost „una din rarele subiecte de consens în regat” (p. 13), puterea centrală a încercat să controleze și să canalizeze pasiunea parizienilor pentru joc. Totuși caietele de doleanțe ale Statelor Generale din 1560, 1578, 1588 și 1789 au solicitat desființarea jocurilor. Grussi distinge între jocul de noroc și cel de comerț. Între 1660—1789 la Paris și la Curtea Regală sînt amintite 64 jocuri, în care plata pariurilor și a cîștigurilor, ce nu depășeau 115 livre zilnic s-au efectuat în livre, soli și ludovici. Tipurile de așezăminte gazdă a jocurilor sînt analizate de istoricul francez în capitolul II, *Les Maisons de jeu tolérées*, (p. 21—37) și respectiv III, *Les Maisons de jeu clandestines* (p. 39—60). Unitățile autorizate au fost „*Académie de Jeu*”, în număr de cîteva zeci la Paris și dependente de Locotenenta Generală a Poliției Capitalei, „Casele de joc” din cartierele Palais-Royal, Temple și Arsenal, locuite de aristocrație și „stabilimentele de joc”, autorizate de rege în stăpînirea cîtorva persoane. În 1716 Francisc Racközi al II-ea, fost principe al Transilvaniei, refugiat la Paris a inaugurat „L’Hôtel de Transylvanie”¹. Celebre localuri au adăpostit și Hôtel de Gêsvres, Hôtel de Soissons și reședințele diplomaților Imperiului Romano-German, Sardiniei, Genovei și Venetiei acreditați în Franța. Programul de funcționare al „instituțiilor” conduse de „*maitre paumier*”, (p. 23) a fost stabilit în detaliu, ca și numărul meselor de joc și al partenerilor. Dorința proprietarilor de a obține cit mai mari profituri a generat incidente notabile, încăierări, furturi, dueluri² la Hôtel de Gêsvres, Radzwill și Soissons. „A juca și a privi jocul nu erau incompatibile” (p. 27). Unii s-au mulțumit să privească o partidă, dar majoritatea au fost tentați să joace. Jocurile de noroc au fost încorporate abia în 1770 cu precizarea clară a naturii lor. Grussi se oprește și asupra originii sociale a jucătorilor. Ei nu au fost „nici femeile, nici minorii cărora intrarea la academi și celelalte așezăminte le era interzisă, ci mulți trișori profesioniști și o clientelă în ansamblu modestă” (p. 29), compusă din negustori, meșteșugari înstăriți, membrii ai Parlamentului, servitorii unor mari familii aristocratice. Aparatul funcționăresc însărcinat cu conducerea localurilor a fost întocmit din „*tenanciers*” (p. 31) sau membrii „corporației jucătorilor cu mingea” (p. 31) și „*garçons de jeu*” recrutați de primii. Nu toți slujbașii afectați desfășurării jocurilor au acționat bine și de aceea denunțurile, reclamațiile și conflictele s-au ținut lant. La intrarea clienților în unități se plătea o taxă și se percepea un procentaj corespunzător jocului. „Academiile” au întreținut bune relații cu băncile, astfel încît banii nu au circulat între parteneri, ci ajungeau în seifurile bancherilor. La jumătatea secolului al XVIII-lea numărul spațiilor clandestine de joc a urcat vertiginos la 2—300 doar la Paris. Deținătorii lor — după o statistică a poliției 4 prinți, 4 ducese, 10 marchizi, 7 conți, 3 baroni (p. 48), s-au îngrijit să scape atenției poliției pe diferite căi organizînd în paralel spectacole muzicale și jocuri oficiale. Circa 9/10 din acestea au sălășluit jocuri de noroc. Tîrguitorii lor s-au înrolat din familii nobiliare, precum: Conti-Villars, Bouillon, Soubise, Luxemburg, din tinerii ofițeri și uneori chiar preoți. Numărul jucătorilor a variat în funcție de concurență și acțiunile represive ale poliției. A impresionat și sumele mari pierdute cîte 3—400 ludovici într-o ședință (cf. p. 47). Capitolul IV, *Le Jeu à la Cour*, (p. 61—83) vizează indirect viața curții regale. La Versailles și mai ales la Marly și Trianon, dar și la Fontainebleau, Saint-Germain, Compiègne, Choisy, Chambord s-a jucat masiv în special din timpul domniei lui Ludovic al XIV-lea și pînă în zilele Mariei Antoinette. Distracția jocului a chemat la solidaritatea curții și a distras nobilimea de la alte ocupații conferind primeia o aureolă imensă. Departele de ochiul poliției nu au lipsit scandalurile, trișatul, escrocheriile și pierderile financiare. La 16 ianuarie 1677 Regele Soare a pierdut 550.000 livre. La 5 septembrie 1716 ducesa de Berry a lăsat ambasadorului Portugaliei 1.800.000 livre (p. 80—81). Acestea au secătuit rezervele monetare ale țării. Autorul a aflat în capitolul V, *Autres refuges du jeu*, (p. 85—102) multe alte locașuri de joc. Aristocrația l-a practicat acasă. Pentru ceilalți „este mister, căci poliția și contemporanii s-au dezinteresat de problemă” (p. 85). O simplă vizită la parizianul mijlociu a constituit prilejul unei partide, în care sumele irosite au oscilat între 2—3 scuzi și 100 ludovici. Partidele s-au făcut și în cabareții, cafele, marile tîrguri și piețe, pe stradă, de-a lungul cheiurilor Senei, în hoteluri și închisori. Radiografia autorului cu privire la coechipierii de joc țintește capitolul VI, *La Population Jovuse* (p. 103—121) și respectiv VII, *Les Fripons* (p. 123—146). Cei mai numeroși jucători au provenit din mediul aristocrației, armatei, magistraților și clerului. Jocurile de comerț s-au răspîndit și în rîndul femeilor, o minoritate însă în rîndul jucătorilor.

Motivația clienților este întrevăzută de Grussi în timpul de care aceștia au dispus, ambiția și vanitatea personală, educația vlăstarilor din „lumea bună”, viața mondenă. Categoria trișorilor sau „*les fripons*” a alcătuit un grup masiv care deși neomogen au transmis „o profesiune” (p. 125). Cei mai mulți anonimi, lucrând la domiciliu sau în „stabilimentele de joc” au fost tolerați pentru că au mărit veniturile tutelarilor de locale. Trișorii s-au statornicit ierarhic în ceea ce izvoarele memorialistice menționau drept *Ligne de l'Inaustrie* sau *Ordre des Grecs* (p. 134). Următoarele capitole — VIII, *Le Jeu et son cortège des malheurs* (p. 147—170), IX, *La Police des jeux en action* (p. 171—191), X, *Châtiments*, (p. 193—200) și XI, *Efficacité de la Politique Répressive* (p. 201—218) investighează consecințele pasiunii pentru joc. Reușita fiind o excepție (cf. p. 153), jocurile au avut ca adjuvant o groază de nenorociri, ca: scandaluri politice, dueluri tragice, sinucideri, destabilizarea familiei, crime din răzbunare pentru pierderile suferite, ruina unor nobili, neglijarea studiilor și a pregătirii profesionale, respingerea frumosului. Lupta contra efectelor jocurilor a fost dirijată de poliție, și mai precis de un ofițer, ce s-a servit de unii spioni (*mouches*), comisari și forțele de ordin. El a fost direct subordonat Locotenentului General al Poliției din Paris. Vasta problematică a trișorilor era dezbătută de una din cele nouă Camere de justiție de la Châtelet. Contravenienții au fost pasibili de amenzi, exil și ani de închisoare. Îndeletnicirea represivă a fost însă departe de perfecțiune. Incompetența și suspiciunea personalului, pedepsele preconizate au atenuat însă finalitatea sa. Mai mult, Grussi este de părere că „jocul putea . . . să fie considerat ca un element de dezordine și de dereglare necesar echilibrului unei societăți a stărilor și a ordinii prea bine stabilite și poate Statul prefera să păstreze această supapă de siguranță relativă bine controlată . . .”, (p. 216—217). În *Conclusions* (p. 219—223) autorul sesizează decăderea lentă a jocurilor în perioada Revoluției și apoi în secolul al XIX-lea cu un scurt intermezzo sub Directorat și Consulat. În încheiere lucrarea cuprinde notă (p. 225—243) și o bibliografie foarte bogată (p. 245—254), în care se remarcă memoriile, jurnale de călătorie, corespondența, acte oficiale, cărți juridice, materiale inedite din arhivele de la Biblioteca Națională și a Arsenalului. Deși aria geografică cercetată putea fi extinsă la întreg arealul Franței, considerăm volumul prezentat ca bine încheiat, cu o solidă hază documentară inedită, punând în lumină o cale originală de a pătrunde psihologia și mentalitatea francezului din epoca Vechiului Regim.

NOTE

¹ Vezi pe larg Leo Mouton. *L'Hotel de Transylvanie*, Paris, 1907.

² Vezi și M. Cuénin, *Le Duel sous L'Ancien Régime*, Paris, 1982; Michael R. Weisser, *Crime and Punishment in Early Modern Europe*. London, 1979.

Mihai Manca

„REVISTA DE ISTORIE” publică la prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și din străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimiterile înfrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de Redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1 București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
  - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
  - SÉRIE BEAUX-ARTS
  - SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Românii în cronică notarială anonimă al regelui Bela.

Orașele în Europa apuseană în Evul Mediu timpuriu.

Un cod agrar românesc din secolul al XV-lea.

Regimul politico-economic al gurilor Dunării în secolul al XV-lea.

Țările române la începutul secolului al XVII-lea.

Economia țărilor române în secolul al XVII-lea.

Conflictul pentru succesiunea la tronul Austriei 1741—1748. Implicații diplomatice și militare.

Înființarea consulatelor franceze în Țările române și impactul asupra spiritului românesc.

Călători români în S.U.A. în secolul al XIX-lea.

Calculul electronic și informații numerice. Despre evoluția clasei marilor proprietari funciari în România (1857—1918).

Un proiect englez de organizare a Principatelor din timpul Conferinței de la Paris (1858).

Armata și societatea românească 1859—1877.

Viața socială a Spaniei în presa românească până la primul război mondial.

Oamenii de știință și viața politică a României.

Aspecte ale genezei „noului activism” al popoarelor din Ungaria (1900—1905).

România și țările balcanice în perioada 1900—1911.

Considerații privind social-democrația germană 1869—1914.

România și criza renană (martie 1936).

Relațiile culturale dintre România și Marea Britanie (1929—1939).

Aspecte ale procesului de creare a Frontului Național Unit Antijaponez al poporului chinez.

RM ISSO 567—630

